

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XIV.
3/2019

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XIV

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XIV.
3/2019

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XIV

ALMANACH

Redakcia/Editorial Office

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
phone: +421 2 6729 5456, e-mail: eva.vlkova@euba.sk

Hlavný redaktor/Editor-in-chief

Rudolf KUCHARČÍK

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Redakčná rada/Editorial Board

Ľubomír ČECH

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Samuel ČELOVSKÝ

University in Novi Sad, Serbia

Lenka FOJTÍKOVÁ

Technical University of Ostrava, Czech Republic

Tomáš GONGOL

Silesian University in Opava, Czech Republic

Jana ILIEVA

University of Tourism and Management in Skopje, Republic of Macedonia

Karol JANAS

Alexander Dubcek University in Trencin, Slovak Republic

Eva JANČÍKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Larisa KAPUSTINA

Ural State University of Economics, Russia

Kiyoshi KASAHARA

Rikkyo University, Japan

Olyana KINDIBALIK

University of European Studies of Moldova, Republic of Moldova

Helena KOŚCIELNIAK

Technical University in Częstochowa, Poland

Milan KURUCZ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Zuzana LEHMANNOVÁ

University of Economics, Prague, Czech Republic

Ľudmila LIPKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Ľudmila MALÍKOVÁ

Comenius University in Bratislava, Slovak Republic

Stanislav MRÁZ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

POGÁTSA Zoltán

University of West Hungary, Hungary

Jozef SABOL

The Police Academy of the Czech Republic in Prague, Czech Republic

František ŠKVRNDA

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

René PAWERA

Comenius University in Bratislava, Slovak Republic

Dalibor VLČEK

Matej Bel University, Slovak Republic

Výkonný redaktor/Managing Editor

Eva VLKOVÁ

Recenzenti/ Reviewers

Peter Csanyi, Tomáš Dudáš, Gilbert Futó, Martin Grešš, Samuel Goda, Ľubica Harakaľová, Rudolf Kucharčík, Juraj Ondriaš, Leonid Raneta, Tetyana Zubro

Jazyková redakcia/Language editing: bez korektúry/no language editing

Vydavateľ/Publisher

Vydavateľstvo EKONÓM, Ekonomická univerzita v Bratislave

© Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, 2019

IČO 00 399 957

ISSN 1339-3502

Issues in 2019

MARCH

JUNE

SEPTEMBER

DECEMBER

Obsah/Contents

Analýza prejavovaných komparatívnych výhod EÚ28 <i>Analysis of the EU28 Revealed Comparative Advantages</i> Zuzana Brinčíková.....	5
Premena Juhoslovanskej zväzovej republiky (JZR) na štátne spoločenstvo Srbska a Čiernej Hory <i>Transformation of the Yugoslav Federal Republic (YFR) to the State Community of Serbia and Montenegro</i> Roman Hlobeň	15
Analýza exportu konvenčných zbraní Spojených štátov amerických počas administratívy prezidenta Donalda Trumpa <i>Analysis of Conventional Arms Exports during the Administration of President Donald Trump</i> Lujza Chrvalová	30
Diskurzívna analýza Kennanovho Dlhého telegramu na pozadí realistickej paradigmy teórie medzinárodných vzťahoch a foucaultovskej historickej diskurzívnej analýzy <i>Discourse Analysis of Kennan's Long Telegram based on Realist Paradigm in International Relations and Post-structuralist Foucaultian Discourse Analysis</i> Juraj Kalický	44
Vplyv štrukturálnych fondov Európskej únie na opatrenia aktívnej politiky trhu práce v programovom období 2007 – 2013 <i>The Impact of the Structural Funds of the European Union on Active Labour Market Policy Measures in the Programming Period 2007-2013</i> Vladimír Kováčik – Peter Čajka	53
Analýza príčin procesu poklesu rastu HDP Číny a perspektívne riešenia 2. časť <i>Analysis of the Causes of the Process of China's GDP Growth Decline and Perspective Solutions Part 2</i> Peter Ondris	70

Analýza prejavenej komparatívnych výhod EÚ28¹

Analysis of the EU28 Revealed Comparative Advantages

Zuzana Brinčíková

Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemská cesta 1/b,
852 35 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: zuzana.brincikova@euba.sk

Abstrakt: Článok analyzuje relatívnu konkurencieschopnosť krajín Európskej únie a skúma, v ktorých tovaroch má EÚ28 v porovnaní s inými krajinami komparatívnu výhodu. Pre meranie konkurenčných výhod krajiny v medzinárodnom obchode sa používa viacero ukazovateľov v rôznych modifikáciách. Najčastejšie používanou metódou výpočtu komparatívnej výhody krajiny je ukazovateľ prejavenej komparatívnej výhody. Cieľom článku je analýza súčasných komparatívnych výhod EÚ28 prostredníctvom výpočtu indexov RCA pre EÚ28. Aplikovanie údajov o exporte EÚ a sveta na index RCA nám umožní identifikovať, v ktorých odvetviach má EÚ komparatívnu výhodu a sú konkurencieschopné na globálnej úrovni. Analýza týchto odvetví zároveň umožňuje identifikovať možné riziká pre budúci hospodársky vývoj EÚ.

Kľúčové slová: RCA index, prejavenej komparatívne výhody, export, Európska únia

JEL klasifikácia: F14, E23

Abstract: The paper analyses the relative competitiveness of European Union countries and examines in which goods the EU28 has a comparative advantage compared with other countries. Several indicators in different modifications are used to measure the competitive advantages of the country in international trade. The most commonly used method of calculating the country's comparative advantage is the indicator of revealed comparative advantage. The aim of the paper is to analyze the current comparative advantages of the EU28 through the calculation of the RCA indexes for the EU28. The application of EU28 and world-wide export data to RCA index allows us to identify in which sectors has got the EU a comparative advantage and are competitive at global level. The analysis of these industries also allows the identification of threats to the future economic development of the EU.

Key words: RCA index, revealed comparative advantage, export, European Union

JEL Classification: F14, E23

Úvod

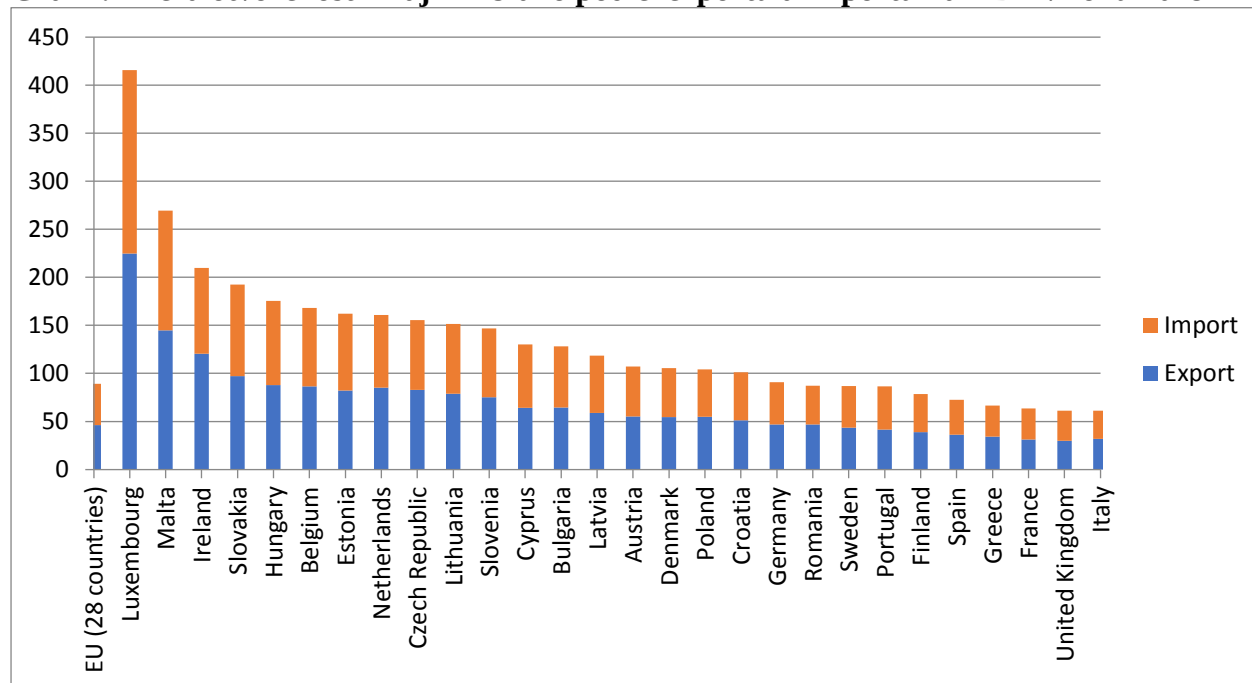
Európska únia je v súčasnosti najväčšou svetovou ekonomikou a medzinárodným obchodným zoskupením. Európa je najväčším svetovým exportérom priemyselných tovarov a služieb a exportným trhom pre približne 80 krajín sveta. Členské krajiny Európskej únie tvoria približne 16 % svetového importu a exportu. Vytvorenie Európskej únie bolo unikátnym a dlhodobým procesom, ktorý viedol k obchodnej liberalizácii a zvýšeniu konkurenčných tlakov vo všetkých členských krajinách. Krajiny EÚ sa hlboko integrovali na svetové trhy. Modernejšia doprava a inovácie v komunikácii uľahčili výrobu a predaj tovarov po celom svete. Rozvoj obchodu tak vytvára príležitosti pre ekonomický rast. Obchodná politika EÚ sa zameriava na vytváranie rastu a pracovných miest zvyšovaním príležitostí pre obchod a investície so zvyškom sveta. Obchod vytvára nové pracovné miesta, a to nie len v Európe. Viac

¹ Článok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA v rámci projektu č. 1/0393/16: „Európska únia v pokrízovom období – makroekonomické a mikroekonomické aspekty.“

ako 36 miliónov pracovných miest v Európe závisí od obchodu so zvyškom sveta. Zároveň prispieva k vyšším mzdám a lepším životným podmienkam obyvateľov. EÚ má trh zahŕňajúci 500 miliónov spotrebiteľov, ktorí hľadajú kvalitné tovary, a predstavuje najrozsiahlejší jednotný svetový trh s transparentnými pravidlami a reguláciami. Takýto veľký trh umožňuje využívať úspory z rozsahu a zapájať do obchodu aj menšie krajiny bez prirodzených komparatívnych výhod. Pre spotrebiteľov to znamená väčší sortiment tovarov za nižšie ceny. Európskym firmám akejkoľvek veľkosti to dáva potenciál obchodovať mimo Európu.

EÚ benefituje z toho, že je jednou z najotvorenejších ekonomík vo svete a je vybudovaná na princípe voľného obchodu. Vysoká otvorenosť ekonomík (viď graf 1) je dôsledkom dlhodobého odstraňovania obchodných bariér v rámci únie, ale aj voči nečlenským krajinám. Priemerná miera aplikovaného cla na dovážané tovary je veľmi nízka. Viac ako 70 % importov vchádza do EÚ s nulovou alebo zníženou sadzbou cla. Pomerne vysoká otvorenosť krajín EÚ pomáha upevňovať ich pozíciu v globálnom obchode a vytvára región vhodný pre obchodnú spoluprácu. Takáto vysoká otvorenosť ekonomiky vytvára vhodné podmienky pre ekonomický rast.² Obchod a investície prinášajú nové myšlienky a inovácie, nové technológie a špičkový výskum, ktoré vedú k zdokonaľovaniu produktov a služieb pre ľudí. Zvyšujú konkurenciu a konkurencieschopnosť. Vďaka obchodu majú firmy prístup k zdrojom za nižšiu cenu a stávajú sa konkurencieschopné v rámci Európy aj navonok. Využitie týchto príležitostí vedie k ďalšiemu nárastu medzinárodného obchodu, najmä vývozu, čo má pozitívny dopad na hospodársky rast. Konkurencieschopnosť krajiny z globálneho hľadiska je založená na využívaní komparatívnych výhod, ktorými krajina disponuje. Rozpoznanie komparatívnych výhod krajiny ako základného faktora konkurencieschopnosti ekonomiky a analýza ich determinantov tak umožňuje krajinám využívať výhody medzinárodného obchodu a zapájania sa do integračných zoskupení.

Graf 1: Miera otvorenosti krajín EÚ ako podiel exportu a importu na HDP v roku 2018

Zdroj: vlastné spracovanie, Eurostat

Napriek svojmu silnému postaveniu vo svete čelí EÚ mnohým výzvam, ktoré môžu ohroziť jej pozíciu. Rast ekonomickej a exportnej výkonnosti veľkých ekonomík, nejasný

² SOUKIAZIS, E. – MUCHOVA, E. – LISY, J. (2013): Slovak economic growth and the consistency of the balance-of payments constraint approach, s. 879-896.

Brexit, rastúca medzinárodná konkurencia a silnejúci protekcionizmus zo strany hlavných obchodných partnerov môže výrazne ohroziť postavenie EÚ ako obchodnej veľmoci. V prostredí celosvetovo rastúcej konkurencie čelia všetky krajiny a obchodné zoskupenia výzve udržať si svoju konkurencieschopnosť a postavenie v medzinárodnom obchode. Je preto dôležité rozpoznať, v akých odvetviach a komoditách spočívajú konkurenčné výhody európskych krajín v porovnaní so zvyškom sveta. Ich identifikácia a analýza nám umožní definovať potenciálne hrozby vyplývajúce zo súčasného vývoja, ktoré môžu brzdiť ďalší ekonomický rozvoj EÚ. Cieľom článku je preto analýza tzv. prejavenej komparatívnych výhod prostredníctvom výpočtu indexov RCA pre jednotlivé odvetvia. Odvetvia s najvyššími hodnotami tohto indexu predstavujú hlavný zdroj ekonomického rastu a zamestnanosti v EÚ. Z tohto dôvodu im v práci venujeme bližšiu pozornosť.

Tento príspevok je rozdelený do troch častí. Prvá časť sa zaoberá prehľadom literatúry, ktorá sa zameriava na problematiku merania zahraničnoobchodnej konkurencieschopnosti prostredníctvom komparatívnych výhod. Druhá časť približuje metodológiu a dáta použité v analýze. V tretej časti sú prezentované empirické výsledky.

1 Súčasný stav problematiky

Pre meranie konkurenčných výhod krajiny v medzinárodnom obchode sa používa viacero ukazovateľov v rôznych modifikáciách, pričom najpoužívanejšie sú indexy založené na klasickej teórii medzinárodného obchodu. Klasické teórie medzinárodného obchodu sú založené na princípe komparatívnych výhod, ktoré vychádzajú z determinácie relatívnych cien, konkrétne z rozdielov v počiatočných relatívnych cenách medzi krajinami, ktoré sú dané ponukou a dopytom po výrobných faktoroch. Existujú dve základné teórie medzinárodného obchodu, ktoré sú založené na existencii komparatívnych výhod, a to Ricardova a Heckscherova-Ohlinova (H-O) teória. Ricardo predpokladal, že komparatívna výhoda vzniká v dôsledku rozdielov v technológiách medzi krajinami, kým H-O teória predpokladá rovnaké technológie v krajinách. Namiesto toho, H-O teória pokladá za základ komparatívnej výhody rozdiely v nákladoch vyplývajúce z rozdielov v cenách výrobných faktorov. Podľa tejto teórie je komparatívna výhoda krajiny založená na relatívnej hojnosti výrobných faktorov (konkrétne pomer vlastníctva faktora relatívne ku zvyšku sveta alebo skupine krajín). Je však všeobecne známe, že meranie komparatívnych výhod a testovanie H-O teórie je problematické, keďže napríklad nie je možné sledovať relatívne ceny v prípade autarkie. Na základe toho Balassa³ navrhol, že nie je nutné definovať všetky zložky ovplyvňujúce komparatívnu výhodu krajiny a počiatočné relatívne ceny, ale je možné definovať komparatívnu výhodu ako „prejavenú“ na základe pozorovanej existujúcej štruktúry obchodu. Takáto komparatívna výhoda odvodená z pozorovaných údajov sa označuje ako prejavená komparatívna výhoda a v praxi je všeobecne akceptovanou metódou analýzy údajov o obchode. Táto metóda na rozdiel od Ricardovho prístupu neskúma potenciálne konkurenčné výhody, ale výslednú konkurencieschopnosť krajiny.

Najčastejšie používaným nástrojom na analýzu údajov o obchode a komparatívnych výhodách je teda ukazovateľ prejavenej komparatívnych výhod – RCA (Revealed Comparative Advantage). Definícia a empirická adaptácia RCA je predmetom diskusií a objavilo sa viacero alternatívnych spôsobov merania komparatívnych výhod a konkurencieschopnosti krajín. Ako prvý do teórie prispel už v roku 1958 Liesner,⁴ ktorý sa pokúsil merať prejavenú komparatívnu výhodu Veľkej Británie voči Spoločnému trhu, čo bola prvá empirická štúdia v oblasti RCA. Balassa⁵ navrhol index (nazývaný aj Balassov index),

³ BALASSA, B. (1965): Trade Liberalisation and 'Revealed' Comparative Advantage, s. 99-123.

⁴ LIESNER, H. H. (1958): The European Common Market and British Industry, s. 302-316.

⁵ BALASSA, B. (1965): Trade Liberalisation and 'Revealed' Comparative Advantage, s. 99-123.

ktorý predstavuje zdokonalenú formu merania prejavenej komparatívnej výhody krajiny a je všeobecne používaný v empirickej literatúre. Tomuto indexu sa vyčíta, že je skreslený v dôsledku vynechania údajov o importe. Greenaway a Milner,⁶ preto navrhli alternatívny index, ktorý uvažuje s možnosťou, že krajina zaznamenáva simultánny export aj import v rámci určitej komodity, resp. odvetvia. Vollrath⁷ taktiež ponúkol alternatívne spôsoby merania prejavenej komparatívnej výhody krajiny. Prednosťou týchto indexov je, že zahŕňajú ponukový aj dopytový stránku obchodu. Uvedené ukazovatele predpokladajú, že firmy v jednej krajine si konkurujú iba s domácimi firmami v rámci skupiny krajín (napr. EÚ) a nie so všetkými firmami exportujúcimi na daný trh. Utkulu a Seymen⁸ preto upravili pôvodný index, ktorý meria podiel domáceho exportu komodity na jej celkovom exporte v pomere k exportu celého sveta na danom trhu (napr. spoločný trh EÚ).

Problémom implementácie týchto spôsobov merania RCA je, že pozorovaná štruktúra obchodu môže byť zdeformovaná vládnyimi intervenciami v podobe obmedzení dovozu, vývozných subvencií alebo iných protekcionistických opatrení, čo môže spôsobiť dezinterpretáciu komparatívnej výhody. Fertò a Hubbard⁹ preto používajú koeficienty nominálnej asistencie odhadované OECD pre krajiny a komodity na filtrovanie vplyvu možných deformácií. Greenaway a Milner¹⁰ pre odstránenie skreslenia spôsobeného intervenciami používajú cenovo založené meranie RCA nazvané implicitná prejavená komparatívna výhoda.

Tradičný RCA index poskytuje statickú analýzu komparatívnych výhod, no nedokáže vysvetliť ich prechodné zmeny v čase. Pre identifikáciu dynamických zmien Edwards a Schoer¹¹ zostrojili dynamický RCA index, ktorý slúži na analýzu dynamickej trhovej pozície konkurentov na danom trhu, pričom rozložili rast RCA na jeho jednotlivé zložky. Ďalším často používaným ukazovateľom merania konkurenčnej výhody v medzinárodnom obchode je index komparatívnej exportnej výkonnosti – CEP (Comparative export performance), ktorý je modifikovanou verziou Balassovho indexu a meria vývoznú špecializáciu krajiny na vybranú skupinu produktov.

Od prvého návrhu Balassovho indexu bola definícia prejavenej komparatívnej výhody zdokonaľovaná a modifikovaná a v súčasnosti existuje veľa jej rôznych podôb. Niektoré štúdie merajú RCA na globálnej úrovni, iné na národnej a regionálnej úrovni, kým iné sa sústreďujú na meranie bilaterálneho obchodu medzi dvoma krajinami alebo obchodnými partnermi (Dimelis, Gatsios).¹² V závislosti od použitej alternatívnej verzie ukazovateľa môžu vzniknúť nekonzistentné výsledky. Z tohto dôvodu je potrebná opatrná interpretácia výsledných indexov.

⁶ GREENAWAY, D. – MILNER, C. (1993): Trade and Industrial Policy in Developing Countries: A Manual of Policy Analysis, s. 181-208.

⁷ VOLLRATH, T.L. (1991): A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. s. 265-279.

⁸ UTKULU, U. – SEYMEN, D. (2004): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15.

⁹ FERTÒ, I. – HUBBARD, L.J. (2003): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian Agri-Food Sectors, s. 247-259.

¹⁰ GREENAWAY, D. – MILNER, C. (1993): Trade and Industrial Policy in Developing Countries: A Manual of Policy Analysis, s. 181-208.

¹¹ EDWARDS, L. – SCHOER, V. (2002): Measures of Competitiveness: A Dynamic Approach to South Africa's Trade Performance in the 1990, s. 1008–1046.

¹² DIMELIS, S. – GATSIOS, K. (1995): Trade with Central and Eastern Europe: The Case of Greece.

2 Metodológia

Komparatívne výhody, na ktorých je založený vývoz EÚ28, sme sa rozhodli analyzovať prostredníctvom Balassovho indexu prejavenej komparatívnych výhod (RCA index), ktorý je všeobecne používaný na identifikáciu medzinárodnej obchodnej špecializácie a sektorovej konkurencieschopnosti. Balassov index je vyjadrený nasledovne:

$$RCA\ index = (X_{ij}/X_{it}) / (X_{nj}/X_{nt}) = (X_{ij}/X_{nj}) / (X_{it}/X_{nt}) \quad (1)$$

kde X reprezentuje exporty, i je krajina, j je komodita (alebo odvetvie), t je skupina komodít (alebo odvetví, resp. celkový export) a n je skupina krajín.

RCA index tak meria podiel exportu komodity (odvetvia) na celkovom exporte krajiny relatívne k pomeru exportu danej komodity na celkovom exporte vybranej skupiny krajín (resp. celosvetovo). Inak povedané, porovnáva podiel krajiny na svetovom trhu s komoditou s podielom na svetovom trhu so všetkými komoditami. Komparatívna výhoda sa považuje za prejavenu, ak je RCA index > 1 , t. j. podiel komodity na exporte krajiny je vyšší ako jej podiel na svetovom exporte. Ak je RCA index < 1 , krajina má v exporte danej komodity (odvetvia) komparatívnu nevýhodu.

Pre potreby našej analýzy sme index upravili tak, že počíta podiel exportu určitej komodity na celkovom exporte EÚ28 voči podielu tejto komodity na celosvetovom exporte. Ako údajovú základňu sme použili databázu World Trade Organization (WTO), z ktorej sme získali údaje o exportnej výkonnosti EÚ28 v podobe celkových obchodných tokov EÚ28 (t. j. extra- aj intra-EÚ exporty), ako aj hodnoty svetového exportu v členení na 31 produktových skupín za obdobie rokov 2005 až 2017. Súhrnné údaje boli použité z dôvodu, že pre našu analýzu je dôležitá produkčná stránka ekonomiky, ktorá determinuje ekonomický rast a tvorbu pracovných miest, a nie miesto spotreby exportovanej produkcie.

3 Výsledky analýzy

Aplikovanie údajov o exporte EÚ a sveta na RCA index nám umožnilo identifikovať, v ktorých odvetviach má EÚ komparatívnu výhodu a sú konkurencieschopné na globálnej úrovni. Schopnosť krajín produkovať určité statky sa však mení v závislosti od rôznych endogénnych a exogénnych faktorov, ako je vybavenosť výrobnými faktormi, či technologické zmeny. Z tohto dôvodu sme vypočítali RCA index pre roky 2005, 2009, 2013 a 2017. Je tak možné posúdiť, ktoré odvetvia v rámci EÚ posilňujú svoju konkurencieschopnosť, prispievajú k rastu exportu a majú potenciál pre ďalší hospodársky rozvoj, a ktoré, naopak, upadajú.

Nasledujúca tabuľka ilustruje RCA index pre 28-člennú EÚ vo vybraných rokoch. Tie produktové skupiny, v ktorých nadobúda index RCA hodnotu vyššiu ako 1, sú odvetvia, v ktorých má EÚ prejavenu komparatívnu výhodu oproti zvyšku sveta. Čím vyššia hodnota indexu, tým väčšiu prejavenu komparatívnu výhodu EÚ dosahuje. Je potrebné zdôrazniť, že výsledky odrážajú exportnú výkonnosť EÚ28 ako celku a nemusia zodpovedať exportnej špecializácii jednotlivých členských štátov.

Tabuľka 1: Hodnoty RCA indexu pre EÚ28

Produktová skupina	2005	2009	2013	2017
TO – Celkový obchod	1,000	1,000	1,000	1,000
AG – Poľnohospodárske produkty	1,144	1,152	1,193	1,116
AGFO - Potraviny	1,191	1,173	1,225	1,143
AGFOFI – Ryby	0,652	0,690	0,701	0,701
AGFOOF – Ostatné potravinárske produkty	1,258	1,221	1,277	1,191
AGRA – Základné suroviny	0,953	1,039	1,034	0,969

MI – Palivá a banské produkty	0,462	0,458	0,513	0,546
MIOR – Rudy a ostatné minerály	0,637	0,542	0,554	0,565
MIFU – Palivá	0,386	0,394	0,458	0,473
MINF – Farebné kovy	0,879	0,870	0,976	0,942
MA – Priemyselné výrobky	1,162	1,179	1,199	1,150
MAIS – Železo a oceľ	1,145	1,130	1,170	1,130
MACH – Chemické výrobky	1,427	1,471	1,523	1,462
MACHPH – Lieky	1,813	1,824	2,040	1,946
MACHOC – Ostatné chemické výrobky	1,299	1,318	1,340	1,268
MAOS – Ostatné polotovary	1,288	1,301	1,306	1,228
MAMT – Strojové a dopravné zariadenia	1,113	1,118	1,151	1,103
MAMTOF – Kancelárske a telekomunikačné zariadenia	0,755	0,683	0,602	0,578
MAMTOTEP – Zariadenia pre elektronické spracovanie dát	0,820	0,768	0,725	0,722
MAMTOTTL – Telekomunikačné zariadenia	0,902	0,817	0,741	0,718
MAMTOTIC – Integrované obvody a elektronické súčiastky	0,468	0,379	0,299	0,291
MAMTTE – Dopravné zariadenia	1,328	1,341	1,431	1,409
MAMTAU – Automobilové výrobky	1,379	1,479	1,516	1,508
MAMTTEOT – Ostatné dopravné zariadenia	1,209	1,118	1,264	1,200
MAMTOM – Ostatné strojové zariadenia	1,252	1,296	1,340	1,246
MATE – Textil	0,896	0,810	0,745	0,692
MACL – Odevy	0,797	0,845	0,817	0,825
MAOC – Ostatné priemyselné výrobky	1,127	1,119	1,094	1,080
MAOCPH – Tovary osobnej a domácej spotreby	1,244	1,218	1,155	1,139
MAOCSC – Vedecké a riadiace nástroje	1,008	0,988	1,055	1,096
MAOCMM – Rôzne výrobky	1,136	1,144	1,087	1,046

Zdroj: vlastné spracovanie, WTO

Na základe údajov uvedených v predchádzajúcej tabuľke môžeme konštatovať, že EÚ28 má najvyššie hodnoty RCA indexu, a teda najvyššiu prejavenu komparatívnu výhodu na celosvetovej úrovni najmä v oblasti chemického a automobilového priemyslu. EÚ je najväčším exportným regiónom v oblasti výroby chemikálií s podielom 22 % na svetovom vývoze chemikálií. Najväčšími obchodnými partnermi EÚ v oblasti chemického priemyslu sú USA s 20,2 % podielom na obchode a Čína s 10,7 % podielom na obchode s chemikáliami v roku 2017.¹³

Vyššiu hodnotu RCA indexu, a teda komparatívnu výhodu, môžeme nájsť aj v oblasti výroby polotovarov a ďalších strojových zariadení. Tieto skupiny zahŕňajú položky, ako napríklad pneumatiky, drôty, káble, kontajnery, či kožené polotovary, ktoré tiež úzko súvisia s automobilovou výrobou. Najväčšie komparatívne nevýhody sa v rámci EÚ28 prejavujú v oblasti ťažby nerastných surovín, výroby elektronických a telekomunikačných zariadení, textilu a odevov.

Zároveň z analýzy vývoja RCA indexu v sledovaných obdobiach môžeme vidieť, že komparatívne výhody EÚ sa v čase zvyšujú najmä v oblasti automobilového priemyslu. Na druhej strane, produkcia textilu, elektronických a telekomunikačných zariadení a súčiastok prestáva byť konkurencieschopná a celosvetovo môžeme vidieť presun týchto výrob do iných

¹³ CEFIC (2018): Facts And Figures of the European chemical industry, s. 18.

častí sveta, ktoré disponujú lepšími predpokladmi a vybavenosťou pre ich produkciu, napr. Čína, India, Rusko a pod. To sa prejavuje aj v teritoriálnom zameraní tej časti medzinárodného obchodu EÚ, ktorý smeruje mimo krajín EÚ28.¹⁴ Predovšetkým extra-EÚ import odráža komparatívne nevýhody EÚ v podobe dovozu tovarov z Číny a nerastných surovín z Ruska. Z teritoriálneho hľadiska sú najväčšími obchodnými partnermi Európskej únie USA a Čína. Ďalších významných obchodných partnerov EÚ uvádza tabuľka 2.

Tabuľka 2: Hlavní obchodní partneri EÚ v roku 2018 (mimo krajín EÚ)

	Celkový obchod EÚ (extra EÚ)			z toho EÚ import			z toho EÚ export		
	Krajina	mil. eur	%	Krajina	mil. eur	%	Krajina	mil. eur	%
	EÚ28	3 936 107	100,0	EÚ28	1 980 361	100,0	EÚ28	1 955 746	100,0
	USA	673 642	17,1	Čína	394 698	19,9	USA	406 372	20,8
	Čína	604 604	15,4	USA	267 270	13,5	Čína	209 906	10,7
	Švajčiarsko	265 464	6,7	Rusko	168 280	8,5	Švajčiarsko	156 484	8,0
	Rusko	253 542	6,4	Švajčiarsko	108 980	5,5	Rusko	85 263	4,4
	Turecko	153 409	3,9	Nórsko	83 837	4,2	Turecko	77 270	4,0
	Nórsko	137 704	3,5	Turecko	76 139	3,8	Japonsko	64 754	3,3
	Japonsko	135 225	3,4	Japonsko	70 471	3,6	Nórsko	53 867	2,8
	Južná Kórea	100 339	2,5	Južná Kórea	51 089	2,6	Južná Kórea	49 250	2,5
	India	91 528	2,3	India	45 827	2,3	India	45 702	2,3
	Kanada	72 343	1,8	Vietnam	38 157	1,9	Kanada	41 355	2,1

Zdroj: vlastné spracovanie, Eurostat

Na základe predchádzajúcej analýzy sme zistili, že EÚ má druhú najvyššiu a stále rastúcu prejavenu komparatívnu výhodu vo výrobe dopravných prostriedkov.

V automobilovom sektore pracuje 13,8 milióna ľudí, čo predstavuje 6,1 % pracujúcej populácie v EÚ. Sektor sa podieľa 6,8 % na tvorbe európskeho HDP. 3,5 milióna pracovných miest vo výrobe automobilov (priamo a nepriamo) predstavuje 11,4 % zamestnanosti v priemysle EÚ. Motorové vozidlá sa podieľajú na výbere daní v EÚ 15 396 mld. eur. Automobilový priemysel vytvára pre EÚ obchodný prebytok okolo 90 mld. Eur.¹⁵ Z uvedených údajov teda vyplýva, že je to jedno z najdôležitejších odvetví pre ekonomický rast a zamestnanosť v EÚ. Zároveň z hľadiska súčasného hospodárskeho vývoja sa toto odvetvie javí ako najviac zraniteľné.

Celkovo krajiny EÚ v roku 2018 exportovali 5 403 412 osobných automobilov v hodnote 127 806 mil. eur a importovali 3 652 383 osobných automobilov v hodnote 46 081 mil. eur. Na export smerovalo 31,8 % produkcie motorových vozidiel. Z hľadiska teritoriálneho zamerania v automobilovom priemysle sú najväčšími obchodnými partnermi EÚ28 USA, Čína a Japonsko (tabuľka 3).

Tabuľka 3: Hlavní obchodní partneri pre export osobných vozidiel EÚ (v hodnotovom vyjadrení)

Krajina	Hodnota vývozu v 2018	Zmena oproti roku 2017
1. USA	37,3 mld. eur	- 2,8 %
2. Čína	22,4 mld. eur	+ 0,2 %
3. Japonsko	8,4 mld. eur	+ 3,0 %
4. Švajčiarsko	7,1 mld. eur	- 5,1 %
5. Južná Kórea	7,0 mld. eur	+ 10,6 %

Zdroj: vlastné spracovanie, Eurostat

¹⁴ Export do krajín mimo EÚ28 predstavoval v roku 2018 35,7 % celkového exportu a import 36,5 % celkového importu EÚ28.

¹⁵ EUROPEAN AUTOMOBILE MANUFACTURERS ASSOCIATION, www.acea.be

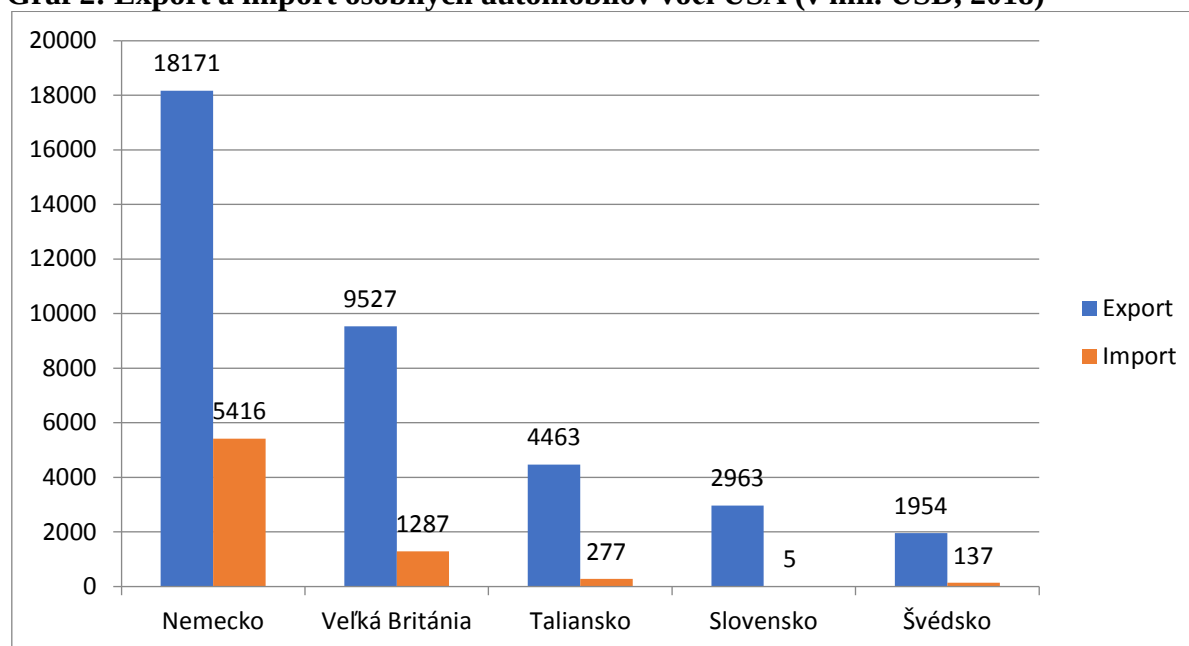
Európsky a americký automobilový priemysel sa už niekoľko desaťročí integruje (tabuľka 4). Obchod spojený s automobilovým priemyslom¹⁶ predstavuje 8 % celkového obchodu s tovarmi medzi EÚ a USA. Najväčším vývozcom automobilov do USA je Nemecko s obchodným prebytkom 18,654 mld. eur (graf 2). Európski výrobcovia automobilov nie len vyvážajú autá do USA, ale významne sa tam podieľajú na výrobe a tvorbe pracovných miest. Celková zamestnanosť vytvorená automobilkami z EÚ v USA vrátane predajcov áut a automobilových súčiastok sa odhaduje na 420 tis. miest. V roku 2018 bolo v USA vyrobených viac ako 3 milióny automobilov vo firmách, ktorých vlastníci pochádzajú z krajín EÚ,¹⁷ čo predstavuje 27 % celkovej americkej produkcie, pričom veľká časť je určená na vývoz.¹⁸

Tabuľka 4: Obchod s osobnými automobilmi EÚ – USA

EÚ export do USA v 2018	Export USA do EÚ v 2018
1 155 488 áut v hodnote cca 37,3 mld. eur	267 653 áut v hodnote 5,5 mld. eur
29 % hodnoty exportu áut EÚ do sveta	19 % hodnoty exportu áut USA do sveta
25 % hodnoty importu áut v USA	12 % hodnoty importu áut v EÚ

Zdroj: vlastné spracovanie, Eurostat

Graf 2: Export a import osobných automobilov voči USA (v mil. USD, 2018)

Zdroj: vlastné spracovanie, US Department of Commerce

Čína predstavuje druhú najväčšiu destináciu pre osobné autá vyrábané v Európe. V súčasnosti je EÚ najväčším exportérom osobných áut do Číny a pokrýva 53,3 % celkovej hodnoty dovozu áut do Číny (tabuľka 5). Väčšina európskych výrobcov áut prevádzkuje svoju výrobu aj v Číne v podobe výrobných a kompletizačných závodov, v ktorých sa v roku 2018 vyrobilo takmer 6 mil. osobných áut, čo predstavuje takmer 25 % čínskej automobilovej

¹⁶ Zahŕňa osobné autá, dodávky, kamióny a automobilové súčiastky.

¹⁷ BMW Group, Daimler, Fiat Chrysler Automobiles, Renault-Nissan a Volkswagen Group.

¹⁸ EUROPEAN AUTOMOBILE MANUFACTURERS ASSOCIATION, www.acea.be

produkcie. Rovnako, spoločnosti s čínskym vlastníctvom vyrobili v roku 2018 v EÚ v piatich závodoch 422 632 osobných automobilov.¹⁹

Tabuľka 5: Obchod s osobnými automobilmi EÚ – Čína

EÚ export do Číny v 2018	Export Číny do EÚ v 2018
545 082 áut v hodnote cca 22,4 mld. eur	319 800 áut v hodnote 460 mil. eur
17,5 % hodnoty exportu áut EU do sveta	6,8 % hodnoty exportu áut Číny do sveta
53,3 % hodnoty importu áut v Číne	8,8 % hodnoty importu áut v EÚ

Zdroj: Eurostat

Uvedené teritoriálne a komoditné zameranie obchodu EÚ na vývoz dopravných prostriedkov do USA a Číny predstavuje v súčasnom období hroziacich obchodných reštrikcií a obchodnej vojny medzi USA, Čínou a EÚ veľkú hrozbu pre ekonomický rast a zamestnanosť v Európe. Plánované clá a obchodné obmedzenia zo strany USA zamerané na automobilový priemysel a oceliarstvo by významne oslabili komparatívnu výhodu EÚ.

Ďalším významným rizikom, ktoré môže ohroziť túto konkurenčnú výhodu EÚ je Brexit bez dohody. Veľká Británia predstavuje druhý najväčší európsky trh pre osobné automobily v EÚ, po Nemecku. Viac ako 38 % osobných automobilov, vyrobených v ostatných členských štátoch EÚ, je exportovaných, pričom takmer tretina smeruje do Veľkej Británie. Podobná situácia je aj na trhu s automobilovými súčasťami, kde do Anglicka smeruje až 16,3 % hodnoty exportu EÚ.²⁰ Najväčšími dodávateľmi do Veľkej Británie sú Nemecko, Belgicko, Španielsko a Francúzsko.

Nezanedbateľný vplyv na automobilový priemysel má aj súčasný trend digitalizácie, ktorý sa prejavuje najmä v zmenami v oblasti nových konštrukcií automobilov, vysokým podielom informačných a komunikačných technológií, novými možnosťami pohonov a alternatívnymi zdrojmi energií a predovšetkým novými výrobnými technológiami, čo môže ohroziť zamestnanosť v tomto odvetví.

Záver

Analýzou RCA indexu pre krajiny EÚ28 sme zistili, že EÚ je najväčším svetovým hráčom v oblasti chemikálií a automobilového priemyslu, kde sa prejavujú najvýraznejšie komparatívne výhody.

Otázkou je, v čom spočívajú tieto komparatívne výhody EÚ, čo ich môže ohroziť a ako je možné ich zachovať tak, aby nebol ohrozený hospodársky rozvoj v Európe. Vysvetlenie týchto výhod EÚ oproti zvyšku sveta môžeme nájsť v technickej a technologickej vybavenosti a investíciách. Automobilový sektor je kľúčovým nositeľom znalostí a inovácií a je európskym najväčším súkromným prispievateľom na vedu a výskum so sumou viac ako 60 mld. investovaných eur ročne. Celosvetovo patrí EÚ prvenstvo vo výdavkoch na vedu a výskum v oblasti automobilového priemyslu. Rastúca suma výdavkov smeruje najmä na vývoj elektrických vozidiel a ich autonómnych operácií, lítiových batérií a samostatných jazdiacich programov.²¹ Podobná situácia je aj v oblasti chemického priemyslu a zdravia, kde bol v roku 2018 zaznamenaný nárast investícií o 4,6 % vo farmaceutickom a 0,6 % v chemickom priemysle²² a EÚ patrí celosvetovo 2. pozícia.

Tendencie k 4. priemyselnej revolúcii a digitalizácii, obmedzenie obchodu s Veľkou Britániou, či obchodné vojny USA so zvyškom sveta by ohrozili európske komparatívne

¹⁹ EUROPEAN AUTOMOBILE MANUFACTURERS ASSOCIATION, www.acea.be

²⁰ EUROPEAN AUTOMOBILE MANUFACTURERS ASSOCIATION, www.acea.be

²¹ EUROPEAN COMMISSION (2018): EU Industrial R&D Investment Scoreboard, s. 21.

²² EUROPEAN COMMISSION (2018): EU Industrial R&D Investment Scoreboard, s. 9.

výhody, najmä v oblasti automobilového priemyslu, ktorý je najviac integrovaným európskym odvetvím s komplexnou dodávateľskou sieťou naprieč Európou a výrobou založenou na „just-in-time“ dodávkach. Európska únia tak stojí pred kľúčovou úlohou podporovať investície a inovácie, dosiahnuť dohodu s Veľkou Britániou, udržať dobré hospodárske vzťahy so svojimi hlavnými obchodnými partnermi a naďalej podporovať liberalizáciu vo svetovom obchode, ktorej obmedzenie môže vážne narušiť ďalší hospodársky vývoj v Európe.

Použitá literatúra:

1. BALASSA, B. (1965): Trade Liberalisation and 'Revealed' Comparative Advantage. *The Manchester School of Economics and Social Studies*, 33, 99-123.
2. CEFIC (2018): *Facts And Figures of the European chemical industry*. [online]. 2018 [Citované 10.9.2019.] Dostupné na internete: https://cefic.org/app/uploads/2018/12/Cefic_FactsAnd_Figures_2018_Industrial_BROCHURE_TRADE.pdf
3. DIMELIS, S. – GATSIOS, K. (1995): Trade with Central and Eastern Europe: The Case of Greece. in: R. Faini a Portes, R. (eds.). *EU Trade with Eastern Europe: Adjustment and Opportunities*. London: CEPR.
4. EDWARDS, L. – SCHOER, V. (2002): Measures of Competitiveness: A Dynamic Approach to South Africa's Trade Performance in the 1990s. *South African Journal of Economics*, 70, 1008–1046.
5. EUROPEAN AUTOMOBILE MANUFACTURERS ASSOCIATION, www.acea.be
6. EUROPEAN COMMISSION (2018): *EU Industrial R&D Investment Scoreboard* [online]. 2018 [Citované 10.9.2019.] Dostupné na internete: <https://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard18.html>
7. FERTÖ, I. – HUBBARD, L. J. (2003): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian Agri-Food Sectors. *The World Economy*, 26(2), 247-259.
8. GREENAWAY, D. – MILNER, C. (1993): *Trade and Industrial Policy in Developing Countries: A Manual of Policy Analysis*. The Macmillan Press, 181-208.
9. LIESNER, H. H. (1958): The European Common Market and British Industry. *Economic Journal*, 68, 302-316.
10. SOUKIAZIS, E. – MUCHOVA, E. – LISY, J. (2013): Slovak economic growth and the consistency of the balance-of payments constraint approach, *Journal for economic theory, economic policy, social and economic forecasting*, Bratislava, vol. 61/issue 9, pp 879-896.
11. UTKULU, U. – SEYMEN, D. (2004): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15. *European Trade Study Group 6th Annual Conference*, ETSG, Nottingham, September 2004.
12. VOLLRATH, T. L. (1991): *A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage*. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130, 265-279.

Kontakt:

Ing. Zuzana Brinčíková, PhD.

Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: zuzana.brincikova@euba.sk

Premena Juhoslovanskej zväzovej republiky (JZR) na štátne spoločenstvo Srbska a Čiernej Hory

Transformation of the Yugoslav Federal Republic (YFR) to the State Community of Serbia and Montenegro

Roman Hloben

Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR, Hlboká cesta 2, 811 04 Bratislava 1,
Slovenská republika, e-mail: roman.hloben@mzv.sk

Abstrakt: Cieľom príspevku bude opísať proces nadobúdania novej právnej podoby a novej medzinárodnoprávnej subjektivity Čiernej Hory v kontexte zásadných procesov v rámci ex-Juhoslávie na sklonku Miloševičovho represívneho režimu. Ten otvoril pre Čiernu Horu cestu pre obnovenie jej nezávislosti priznanej ešte na Berlínskom kongrese v roku 1878.

Kľúčové slová: Slobodan Milošević, Juhoslovanská zväzová republika/JZR, Belehradská dohoda, Štátne spoločenstvo Srbska a Čiernej Hory, Čierna Hora

JEL klasifikácia: F5, H7, N4

Abstract: The aim of the paper is above all to describe the process of acquiring a new legal form and a new international legal status of Montenegro in the context of fundamental processes within break-up of ex-Yugoslavia at the end of Milosevic's repressive regime. Moreover, it finally opened the way for Montenegro to restore its independence after decades of unsuccessful efforts for self-determination, dated since the Berlin Congress in 1878.

Key words: Slobodan Milosevic, Yugoslav Federal Republic, Belgrade Agreement, State Union of Serbia and Montenegro, Montenegro

JEL classification: F5, H7, N4

Úvod

„Nedá sa celkom jednoznačne povedať, že sa Brusel tešil z nezávislosti Čiernej Hory. V EÚ netúžili po ďalšom nezávislom balkánskom štáte po krvavom rozpade Juhoslávie. Ale treba aj priznať, že Brusel nás privítal so širokým náručím. Bolo to symbolicky vyjadrené prijatím premiéra Mila Djukanovića u vtedajšieho Vysokého predstaviteľa EÚ pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku J. Solanu v Bruseli po referende v roku 2006. Bol to najväčší úspech EÚ, aj osobne Solanov, pretože prvýkrát po dlhej histórii v regióne západného Balkánu sa zrodila jedna krajina mierovou, demokratickou cestou v súlade s najvyššími európskymi štandardmi, v súlade s medzinárodným právom a navyše pod patronátom EÚ.“¹

Po páde Miloševičovho režimu nasmerovali západné štáty svoju podporu na nové srbské a juhoslovanské vedenie, ktoré reprezentovala víťazná koalícia DOS (Demokratická opozícia Srbska) a novozvolený prozápadný prezident JZR Vojislav Koštunica. Došlo k zrušeniu medzinárodných sankcií a zlepšeniu vzťahov so zahraničím. Od čiernohorského vedenia sa očakávalo, že v záujme demokratizácie JZR a stability v regióne zintenzívni vzájomnú spoluprácu s novým belehradským vedením, čo bolo nielen vo vitálnom záujme

¹ Deset evropskih koraka 2006 – 2016 ME-EU: Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, Podgorica, 2016.

oboch strán, ale aj v súlade s mnohými odporúčaniami zo strany medzinárodnej komunity a analytických centier, ktoré hovorili o procese dobrosusedského zmierovania ako elementárnej podmienke pre budovanie novej dôvery v rámci ex-Juhoslávie.² Politickí predstavitelia a inštitúcie, ktoré vzišli zo septembrových volieb v Srbsku, však z pohľadu Podgorice nemali dostatočný mandát, aby reprezentovali Čiernu Horu, respektíve celú federáciu predovšetkým vo vzťahu k zahraničiu. Podgorica začala politicky štrajkovať. 14. októbra 2000 navštívil Podgoricu poradca amerického prezidenta Billa Clintona pre oblasť Balkánu James O'Brian, ktorý Djukanovićovi oznámil, že USA nebudú po páde Miloševića podporovať ďalšie kroky, ktoré by mali smerovať k nezávislosti Čiernej Hory, hoci rozpadom ex-Juhoslávie vznikol precedens, ktorý umožňoval aj čiernohorskému politickému establišmentu *de facto* aj *de iure* ísť cestou nezávislosti od srbského Belehradu. Spojené štáty však dali jasne najavo, že čiernohorskí predstavitelia by mali začať spolupracovať s Belehradom s cieľom dohodnúť sa na zachovaní spoločného štátu. Čiernohorské vedenie si ale neželalo cestu späť. 17. októbra 2000 navštívil Koštunica Podgoricu. Djukanović mu pri tejto príležitosti oznámil, že neplánuje oživovať myšlienku JZR. Podgorica presadzovala transformáciu „klinicky mŕtvej federácie“ v konfederatívny zväzok nezávislých štátov. Koštunicova Demokratická strana Srbska (DSS) ale považovala Čiernu Horu i naďalej za jednu zo srbských krajín. Vzťahy čiernohorskej elity s Koštunicom, najprv ako prezidentom JZR a neskôr ako predsedom vlády Srbska, boli chladné. Neporovnateľne lepšie vzťahy mal Djukanović s novým srbským premiérom a predsedom Demokratickej strany (DS) Zoranom Djindjićom. Djindjić mal (z pohľadu vtedajšieho čiernohorského vedenia) ako predstaviteľ Srbska, nie federácie, nespochybniteľnú legitimitu. Ani on si rozpad spoločného štátu neželal, ako liberálny a reformisticky orientovaný politik bol však menej zaťažený nacionalistickým postojom voči Čiernohorcom.³

Vzhľadom na hrozbu vojenského zásahu sa v čiernohorských vládnych kruhoch (na sklonku Miloševićovej vlády) o vyhlásení nezávislosti otvorene nehovorilo, hoci „pod povrchom“ bola túžba po nezávislosti veľmi silne prítomná ako nezvratný spoločenský jav. Po páde jeho režimu už nehrozilo, že Belehrad použije proti Podgorici armádu alebo iné ozbrojené zložky. Na jeseň 2000 sa Djukanović prvýkrát otvorene prihlásil k myšlienke samostatnosti, čím rozohnal akékoľvek špekulácie o svojich politických plánoch. V decembri 2000 predložil program transformácie JZR na Úniu samostatných štátov Srbska a Čiernej Hory. Federáciu mal nahradiť voľný zväzok dvoch štátov s plnou medzinárodne uznanou právnou subjektivitou. Z hľadiska Srbska, pre USA a EÚ však návrh nebol prijateľný a nikdy sa o ňom reálne nediskutovalo. Po páde Miloševića muselo čiernohorské politické vedenie presadzovať program nezávislosti proti prevládajúcej vôli medzinárodného spoločenstva, ktoré začalo podporovať stabilitu JZR v záujme upevnenia krehkej demokracie a hlavne regionálnej stability a bezpečnosti.

Pretože Demokratická opozícia Srbska (DOS) potrebovala partnera na federálnej úrovni, ktorý by reprezentoval Čiernu Horu, nadviazala politické partnerstvo so Socialistickou národnou stranou (SNP). Táto hlavná čiernohorská opozičná strana, ktorej vedenie patrilo v predchádzajúcich rokoch k najvernejším spojencom Miloševića a hájilo jeho režim až do samého konca, sa rýchle stala spoľahlivým spojencom koalície, ktoré Miloševića zvrhlo. V najvyššom vedení SNP došlo k viacerým personálnym zmenám. „Belehradské krídlo“, ktoré reprezentoval dovtedajší predseda strany a premiér JZR Momir Bulatović, uvoľnilo pozíciu umiernenějšíemu tzv. „Podgorickému krídlu“ na čele s Predragom Bulatovićom, ktorý sa stal novým predsedom strany. 4. novembra 2000 sa predsedom juhoslovanskej federálnej vlády stal funkcionár SNP Zoran Žižić. Keď však 29. júna 2001 na proteste proti vydaniu Slobodana

² DIMITROV, N., DJOLAI, M., WUNSCH, N.: BiEPAG, Policy brief, Removing obstacles to EU accession: Bilateral disputes in the Western Balkans, 2015

³ Srpski Nedeljnik VREME, broj 565, 25. októbra 2001.

Miloševića do Haagu odstúpil, nahradil ho na čele vlády jeho stranícky kolega Dragiša Pešić. Spolupráca so SNP umožnila predstaviteľom DOS vytvoriť dojem, že federácia aj naďalej funguje a v nachádzajúcom období poskytla priestor na riešenie akútnych problémov Srbska. Z pohľadu Podgorice išlo však len o pokračovanie Miloševićovej politiky. Vládam Zorana Žižića a Dragišu Pešića z rokov 2000 – 2003, podľa čiernohorskej vlády a parlamentu, chýbala legitimita, čo prispievalo k paralýze federálneho usporiadania.

Na začiatku roku 2001 sa politický subjekt Národná strana (NS) kvôli nesúhlasu s programom nezávislosti, pre ktorý sa otvorene vyjadrila DPS na čele s premiérom, rozhodol opustiť vládnu koalíciu. Na politickej scéne sa začal približovať k SNP, s ktorou ju zbližoval záujem na zachovaní spoločného štátu so Srbskom. NS však opustil jej predseda a zakladateľ Novak Kilibarda, ktorý sa po skúsenostiach z minulých rokov priklonil k myšlienke samostatného štátu.⁴ Rozpad vládnucej koalície viedol k novým voľbám. Hlavnou témou predvolebnej kampane sa stala štátoprávna otázka. Samostatnosť presadzovala koalícia Víťazstvo patrí Čiernej Hore (*Pobjeda je Crne Gore*), tvorená stranami DPS a SDP. Jej najväčším rivalom bola koalícia Spoločne pre Juhosláviu (*Zajedno za Jugoslaviju*), tvorená SNP, NS a SNS. Liberáli išli do volieb samostatne. V parlamentných voľbách, ktoré sa konali 22. apríla 2001, získala koalícia, vedená Djukanovićom 42,4 % a 36 mandátov, projuhoslovanský blok 40,9 % a 33 mandátov, LSCG 7,9 % a šesť mandátov, dva kreslá získali strany albánskej menšiny. Tesné víťazstvo bolo odrazom podstatnej polarizácie čiernohorskej spoločnosti. Podpora nezávislosti v čase, keď predchádzajúci tlak Belehradu na Čiernu Horu prestal a zrušenie medzinárodných sankcií vzbudzovalo nádej na zlepšenie ekonomickej situácie, bola menej jednoznačná než Djukanović dúfal. Ale pre Djukanovića bolo referendum, resp. právo čiernohorského národa na sebaurčenie v súlade s medzinárodným verejným právom politicky aj právne nepriestrelné a slúžilo aj ako argument pri rokovaní s aktérmi medzinárodnej komunity.

1 Belehradská dohoda

Na jeseň 2001 sa zdalo, že Čierna Hora konečne smeruje k referendu. Situáciu však ovplyvnila intervencia EÚ, ktorá sa obávala, že by rozpad JZR mohol ohroziť demokraciu Srbska a spôsobiť „dominový efekt“. Predstava, že kosovski Albánci budú prejavovať menšiu túžbu po vlastnom štáte, pokiaľ sa Čiernohorci zmieria so zachovaním federácie so Srbskom, je z dnešného pohľadu iluzórna, vo svojej dobe však bola táto idea pomerne rozšírená. Skutočný problém predstavoval skôr fakt, že rezolúcia BR OSN č. 1244, ktorá v roku 1999 odsúdila medzinárodnú prítomnosť na Kosove, bola explicitne viazaná na existenciu JZR, nie Srbska. Rozpad JZR by ju preto mohol spochybniť. Argumentovalo sa tiež tým, že by sa Čierna Hora mohla stať skorumpovaným mikroštátom, ovládaným mafiou a poukazovalo sa na úlohu Djukanovića v ilegálnom reexporte cigariet v deväťdesiatych rokoch. V neposlednom rade si mnohí predstavitelia Bruselu jednoducho neželali, aby k problematickým nástupníckym štátom bývalej Juhoslávie pribúdali ďalšie, s ktorými budú musieť v rámci snahy o integráciu do EÚ samostatne jednať.

Hlavnú úlohu v snahe doviest' Srbsko a Čiernu Horu k dohode o novej podobe spoločného štátu zohral Javier Solana, ktorý v tom čase zastával funkciu Vysokého predstaviteľa EÚ pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku. Snahy o revitalizáciu federácie podporovali aj Spojené štáty. Nová podoba zväzku medzi oboma republikami mala zosobňovať kompromis medzi Djukanovićovým návrhom z 28. decembra 2000, ktorý vychádzal z predstavy konfederácie dvoch samostatných štátov s plnou medzinárodne uznanou právnou suverenitou a platformou V. Koštunicu a Z. Djindjića z 10. januára 2001, ktorá navrhovala zachovanie dvojčlennej federácie s jednou medzinárodnou subjektivitou. Výsledný

⁴ KILIBARDA, N.: Lik i djelo. Dostupné na: <https://novakkilibarda.wordpress.com/intervju/>

návrh bol bližší srbským než čiernohorským predstavám, aj keď obsahoval významné ústupky voči Podgorici.

Takzvaná *Belehradská dohoda* (*Beogradski sporazum, Belgrade Agreement*) o vytvorení novej verzie spoločného štátu Srbska a Čiernej Hory bola uzavretá v Belehrade 14. marca 2002. Za čiernohorskú stranu ju podpísali prezident M. Djukanović a premiér F. Vujanović, za Srbsko premiér Z. Djindjić, prezident JZR V. Koštunica a podpredseda federálnej vlády Miroljub Labus, za EÚ J. Solana. Podľa Belehradskej dohody malo dôjsť k vytvoreniu spoločného štátu Srbska a Čiernej Hory, ktorý mal v dohodnutej podobe existovať najmenej tri roky. Po uplynutí tejto lehoty mali republiky právo usporiadať referendum o samostatnosti. V republikových parlamentoch mala byť schválená Ústavná listina štátneho spoločenstva Srbska a Čiernej Hory (*Ustavna povelja državne zajednice Srbije i Crne Gore*), ktorá musela byť najprv vypracovaná. Nové usporiadanie výrazne zvyšovalo suverenitu oboch republík. Reálne sa jednalo skôr o konfederáciu. Poslanci spoločného parlamentu boli delegovaní republikami na základe výsledkov republikových parlamentných volieb. Jednokomorový parlament mal mať 126 poslancov: 91 zo Srbska a 35 z Čiernej Hory. Federálnu vládu mala nahradiť Rada ministrov (*Savjet ministara*), taktiež delegovaných republikami, zložená len z piatich rezortov: zahraničie, obrana, medzinárodné ekonomické vzťahy, vnútorné ekonomické vzťahy a ľudské a menšinové práva. Prezidenta navrhovala Rada ministrov (v praxi sa tak stalo na základe predchádzajúceho konsenzu republikových vedení). Prezident bol zároveň predsedom Rady. Najvyšší súd, tvorený rovnakým počtom sudcov z oboch republík, mal sídliť v Podgorici, ostatné úrady v Belehrade.⁵

Belehradská dohoda bola podľa mnohých politológov a medzinárodných analytikov hybridným kompromisom, ktorý všetky zúčastnené strany predstavovali ako svoje víťazstvo. Spoločný štát bol zachovaný, hoci Djukanović po návrate z Belehradu do Podgorice bol vnímaný koalíčnymi spojencami ako zradca vitálnych záujmov Čiernej Hory. „*Djukanović však tento domáci vnútorný tlak majstrovsky zvládol. Vycítil náladu medzinárodného spoločenstva a pochopil, že musí dať šancu spoločnému projektu, aby vo finálnej fáze zvýšil legitimitu pre referendum, ak spoločný štát nebude dobre fungovať. To sme pochopili až neskôr.*“⁶ Federácia zostala jediným subjektom medzinárodného práva. Myšlienka dvoch kresiel v OSN, ktorú presadzovala Podgorica, bola zamietnutá. Nezávislosť naďalej nebola aktuálnou otázkou, trojročná „záručná lehota“, po ktorej bolo možné pristúpiť k referendu, však znamenala, že nádeje stúpcov nezávislosti neboli celkom stratené. Belehradská dohoda fakticky legalizovala všetky prvky suverenity, ktoré čiernohorská republika neformálne získala v posledných rokoch Miloševičovho režimu, predovšetkým v oblasti hospodárskej politiky. Únia nemala mať spoločnú menu, clá ani dane, a netvorila tak z ekonomického hľadiska jednotný priestor. Už v tom čase bolo v ČH zavedené *Euro*, zatiaľ čo v Srbskou bol menou *Dinár*.

Belehradská dohoda bola výsledkom tlaku EÚ a zákulisných dohôd vedúcich predstaviteľov oboch republík. Medzi radikálnymi zástancami nezávislosti však vyvolala pobúrenie. Považovali ju za zradu a snahu vyhnúť sa referendu. Proti prijatiu dohody hlasovali v parlamente nielen liberáli, ale aj sociálni demokrati/SDP, s ktorými bola DPS v koalícii. V čiernohorskom parlamente bola dohoda schválená 10. apríla 2002 vďaka hlasom DPS a projuhoslovanského bloku. Na protest proti prijatiu Belehradskej dohody rezignoval minister zahraničných vecí Branko Lukovac. Liberáli odmietali ďalej podporovať menšinovú vládu. V nasledujúcich mesiacoch začali úzko spolupracovať s koalíciou Spoločne pre Juhosláviu

⁵ USTAVNA POVELJA DRŽAVNE ZAJEDNICE SRBIJA I CRNA GORA. Dostupné na: http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/ustavna_povelja_scg.pdf

⁶ Miodrag Vlahović, prvý šéf diplomacie Čiernej Hory po májovom referende v roku 2006 a prvý veľvyslanec samostatnej Čiernej Hory vo Washingtone, t. č. veľvyslanec Čiernej Hory pri Svätej Stolicí.

v záujme narušenia mocenského monopolu DPS. Okrem spoločných parlamentných iniciatív vytvorili členovia LSCG a projuhoslovanského bloku niekoľko koalícií na lokálnej úrovni. Preskupovanie na politickej scéne si vyžiadalo vyhlásenie predčasných parlamentných volieb, ktoré sa konali 20. októbra 2002. Stretla sa v nich koalícia Pre európsku Čiernu Horu (*Za evropsku Crnu Goru*), tvorená stranami DPS, SDP a GP s projuhoslovanským blokom, tvoreným SNP, SNS a NS, ktorý tentokrát vystupoval pod menom Spoločne pre zmeny (*Zajedno za promjene*). Liberáli sa volieb znova zúčastnili samostatne. Dve hlavné albánske strany tentokrát vytvorili koalíciu. Hlasovanie skončilo presvedčivým víťazstvom koalície, vedenej Djukanovićom, ktorá získala skoro 48 % a 39 mandátov. Djukanovićovi sa po podpísaní Belehradskej dohody podarilo znovu posilniť svoju pozíciu a zvýrazniť náskok pred projuhoslovanským blokom, ktorý naopak zaznamenal pokles popularity.

Začiatkom roku 2003 došlo, po dlhodobých rokovaniach o sporných bodoch v dôsledku politických kalkulácií, k finalizácii podoby nového štátneho usporiadania. Bol to podľa vtedajšieho ministra Lukovaca akýsi hybridný precedens aj v rámci medzinárodného práva, ktorý zvlášť v prostredí regiónu západného Balkánu nemal šancu uspieť. „*Išlo o vopred márnny pokus zachovať niečo, čo dávno nefungovalo a k čomu nemali dôveru ľudia, pretože sa obávali nástupu elít, ktoré by sa opäť pokúšali centralizovať moc v Belehrade podľa vzoru Slobodana Miloševića, ktorý sa zapríčinil o krvavý rozpad Juhoslávie.*“⁷

Ústavná listina Štátneho spoločenstva Srbska a Čiernej Hory (*Ustavna povelja državne zajednice Srbije i Crne Gore*) nadobudla platnosť 29. januára 2003. Pojem „Juhoslávia“ sa definitívne stal minulosťou. Oficiálny názov nového štátu znel Štátne spoločenstvo Srbska a Čiernej Hory (*Državna zajednica Srbije i Crne Gore*), často sa tomu hovorilo aj Únia Srbska a Čiernej Hory alebo len Srbsko a Čierna Hora (*Srbija i Crna Gora, SCG*). Dohoda o zriadení nového štátu bola podpísaná v Belehrade 4. februára 2003, jedenásť mesiacov po podpise Belehradskej dohody. Tým zanikla funkcia prezidenta JZR, ktorú zastával Vojislav Koštunica. Rozpustená bola aj federálna vláda Dragišu Pešića, ktorej legitimitu podgorická vláda a parlament neuznávali. SNP sa síce mohla tešiť zo zachovania spoločného štátu, ale stratila v ňom prechádzajúcu pozíciu a privilegovanú úlohu hlavného partnera Srbska na federálnej úrovni. Z pohľadu Čiernej Hory boli inštitúcie spoločného štátu po niekoľkých rokoch znovu uznávané a legítimne. Prezidentom Štátneho spoločenstva Srbska a Čiernej Hory sa stal čelný predstaviteľ DPS Svetozar Marković. Očakávalo sa, že fungovanie voľného federálneho štátu zabezpečí v praxi pragmatická spolupráca oboch premiérov Djukanovića a Djindjića. 12. marca 2003 sa však srbský predseda vlády stal obeťou atentátu. Malo to tiež fatálny dopad aj na exekutívne fungovanie Srbska a Čiernej Hory, ktoré bolo založené aj na osobných vzťahoch Djukanovića s Djindjićom. Po období turbulencií a nestability stál o rok neskôr na čele srbskej vlády Djindjićov konkurent Vojislav Koštunica. Čiernohorský establišment využil nasledujúce tri roky k posilňovaniu vlastnej štátnosti a kolektívnej identity, hospodárskym reformám, otvorení sa zahraničným investíciám a príprave referenda o nezávislosti.

2 Čierna Hora v rámci voľnej únie so Srbskom

Začiatkom roku 2002 bolo v Taliansku zahájené vyšetrovanie proti Djukanovićovi pre podozrenie z účasti na ilegálnom transporte cigariet cez Čiernu Horu v deväťdesiatych rokoch, ktorého sa mal dopustiť v spolupráci s talianskou mafiou a tabakovými koncernami Reynolds a Phillip Morris. Čiernohorská vláda vyberala v období sankcií za ilegálny prevoz cigariet poplatky, čím pašovanie neformálne zdanila. Vyšetrovanie Djukanovića bolo založené na odôvodnenom podozrení, vzhľadom ku svojmu načasovaniu bolo vnímané ako nátlakový prostriedok na čiernohorské vedenie v dobe, keď sa ju EÚ snažila prinútiť k dohode

⁷ Branko Lukovac, odstupujúci minister zahraničných vecí, máj 2002.

s Belehradom. Skutočnosti, uvádzané talianskym súdom, boli dobre známe už v druhej polovici deväťdesiatych rokov, vtedy však bol Djukanovićov režim ešte kľúčovým spojencom Západu v boji proti Miloševićovi. Po zriadení Únie Srbska a Čiernej Hory v roku 2003 celá kauza znovu „zapadla prachom“, oficiálne s odvolaním sa na Djukanovićovu vysokú štátnu funkciu, vďaka ktorej užíval imunitu. V prvej polovici prvej dekády 21. storočia žila čiernohorská spoločnosť periodickými hospodárskymi a kriminálnymi aférami. Došlo aj k niekoľkým neobjasneným vraždám verejne známych osôb. Najväčšiu pozornosť vzbudilo zavraždenie Duška Jovanovića, šéfredaktora opozičného (prosrbského) denníka *Dan*, ku ktorému došlo 27. mája 2004. Aj keď bol jeho vrah zatknutý a odsúdený, pozadie zločinu nebolo presvedčivo objasnené. Dodnes nie je isté, či mala Jovanovićova vražda politický podtext alebo súvisela s investigatívnymi textami, venovanými aktivitám kriminálneho podsvetia.

Po vzniku Únie Srbska a Čiernej Hory sa koalícii DPS – SDP v rámci hnutia pre nezávislosť podarilo získať pozíciu hegemóna, k čomu jej dopomohol rozpad LSCG. Liberáli, ktorí sa začiatkom deväťdesiatych rokov ako prví prihlásili k myšlienke nezávislosti a prispeli k jej popularizácii, trpeli od druhej polovice deväťdesiatych rokov, kedy sa myšlienka nezávislosti stala súčasťou politického „mainstreamu“, zosobneného DPS, vnútrostraníckymi konfliktami a odchodmi významných členov. Ich príčinou bol spravidla nesúhlas s konfrontačným postojom voči DPS, ktorý presadzoval okruh okolo dlhoročného straníckeho lídra Slavka Perovića, ktorý nehodlal zabudnúť na Djukanovićovu politiku z prvej polovice deväťdesiatych rokov. Perovića v roku 1999 nahradil na čele strany Miodrag Živković, Perović si však naďalej uchoval rozhodujúci vplyv na chod straníckej organizácie.

V roku 2003 sa konalo (od rozpadu SFRJ) prvé sčítanie obyvateľov. Čierna Hora mala podľa neho 620 145 obyvateľov, respektíve 672 656 po započítaní občanov žijúcich dlhodobo v zahraničí. Na rozdiel od posledného sčítania z roku 1991, kedy v absolútnych a relatívnych číslach tvorili väčšinu etnickí Čiernohorci, nemala už tento raz žiadna národnosť absolútnu väčšinu. Politické udalosti predchádzajúcich rokov prehlbovali „vzájomný rozdiel“ medzi Srbmi a Čiernohorcami, čo sa prejavilo jednoznačnejším príklonom časti populácie k srbskej národnosti. Postupný rast čiernohorského národnostného uvedomenia sa teda prejavoval „odpadaním“ tých, ktorí oba národy doteraz vnímali ako blízke a totožné. V roku 2003 sa pri sčítaní k Čiernohorcom prihlásilo 43,2 % a k Srbom 32 %. Obe čísla korešpondujú s percentom voličov, ktorí sympatizovali s vládnuou koalíciou DPS – SDP na jednej strane a pro juhoslovanským blokom na druhej strane, čo svedčilo o vysokej miere politizácie nacionálnej identity. Tá pretrváva dodnes. Pri sčítaní sa tiež odrazili posuny v nacionálnej identifikácii juhoslovanského moslimského obyvateľstva: 7,8 % obyvateľov sa hlásilo k Bosniakom a 4 % k Moslimom. Obidve kategórie boli pri sčítaní zaznamenané samostatne. K albánskej národnosti sa prihlásilo 5 % obyvateľov, k chorvátskej len 1 %.⁸

Po zriadení Únie Srbska a Čiernej Hory začala vládnuca koalícia usilovať o posilnenie čiernohorského národného povedomia a historických tradícií. V roku 2004 bol prijatý nový zákon o štátnych symboloch, ktoré nahradili alebo modifikovali republikové symboly, prijaté v roku 1992, v dobe vzniku JZR. Štátny znak – dvojhlavý orol s levom na hrudi – nebol sporný. Polemiky vyvolala otázka zástavy a hymny. V čiernohorskej monarchii nebolo používanie zástav celkom zjednotené. Bitiek sa Čiernohorci zúčastňovali väčšinou pod zástavou s bielym krížom na červenom poli (tzv. *krstaš barjak*). Často sa používala aj červená zástava so štátnym znakom, ktorá mala na hrudi iniciály panovníka (tzv. *alaj barjak*), na sklonku monarchie nazývaná aj *dvorska zastava*, t. j. zástava dvora. Po vyhlásení Čiernej Hory kráľovstvom bola v roku 1910 zavedená podľa vzoru ďalších slovanských krajín zástava s tromi vodorovnými, červeno – modro – bielymi – pásmi (tzv. *trobojka* alebo trojfarebná), ktorú niekedy v strede

⁸ Monstat. Popis stanovništva 2003. Dostupné: <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=57&pageid=57>

doplňal štátny znak. Modrá farba mala svetlejší odtieň než na srbskej zástave, inak boli obidve zástavy bez znaku identické. *Trobojka* doplnená v strede červenou hviezdou sa používala aj za socialistickej éry. Zákon z roku 2004 zvolil z uvedených možností modifikovanú zástavu dvora, čo vyvolalo nesúhlas projuhoslovanských strán.⁹ Najväčšiu kontroverziu vyvolalo prijatie hymny. Čiernohorská monarchia mala postupne niekoľko hymien, významnej popularite sa tešila aj romantická nacionalistická pieseň *Onamo, namona* text kniežaťa a Nikolu. Časť srbských nacionalistických strán preferovala práve *Onamo, namo*, ktorá vyjadrovala túžbu po teritoriálnej expanzii na úkor Kosova a obnove stredovekej srbskej ríše. Nový zákon vyhlásil za hymnu pieseň *Oj svijetla majska zoro*, ktorá bola nemalou časťou čiernohorskej spoločnosti považovaná za hymnu už od začiatku 20. storočia a bola jej často vzdávaná patričná úcta, hoci nebola kodifikovaná zákonom. Časť prosrbskej opozície ale začala pieseň označovať za fašistickú a tvrdila, že jej autorom bol popredný čiernohorský separatista a kolaborant z doby druhej svetovej vojny Sekula Drljević. V skutočnosti ide o viackrát upravovanú ľudovú pieseň, ktorej text existuje v rade iných verzií, upravovaných rôznymi autormi. Drljevićová verzia, publikovaná v Záhrebe v roku 1944, bola v Čiernej Hore prakticky neznáma. Pieseň *Oj svijetla majska zoro* počas druhej svetovej vojny bežne spievali partizáni a nebola vnímaná ako „kolaborantská“. K posilneniu historického povedomia a nacionálnej identity prispievala aj bohatá produkcia kníh a televíznych dokumentov, venovaných čiernohorským dejinám a rozvoj komemoračnej kultúry. V decembri 2005 bol oproti čiernohorskému parlamentu, na mieste budovy, kde sa v roku 1918 konala Podgorička skupština, vztýčený jazdecký pomník kráľa Nikolu, ktorý mal symbolizovať historický triumf myšlienky o samostatnosti.

Od dvadsiatych rokov sa čiernohorský establišment pod vplyvom neoliberálnych ekonomických poradcov zaoberal víziou Čiernej Hory ako mikroekonomiky, ktorá by kombinovala prvky „daňového raja“ a príjmov z cestovného ruchu. V súlade s touto stratégiou, ktorej nahrávala zúfalá ekonomická situácia a skutočnosť, že SFRJ vzhľadom k medzinárodnej izolácii do začiatku 21. storočia nepatrila k štátom, ktoré sa museli prispôbovať legislatíve EÚ, čiernohorské zákony od konca deväťdesiatych rokov umožňovali zakladať offshorové firmy. V roku 2002 pôsobilo v krajine okolo 12 000 offshorových spoločností a 500 offshorových bánk (banky mali v Čiernej Hore svoje oficiálne sídlo, nesmeli tu však rozvíjať činnosť, takže na miestnu ekonomiku nemali vplyv). Táto skutočnosť bola terčom kritiky zo strany EÚ pre podozrenie, že Čierna Hora týmto spôsobom umožňuje „pranie špinavých peňazí.“ Zákon o offshorových spoločnostiach mal platiť 15 rokov, v dôsledku zahraničného tlaku ho ale 18. júna 2002 na žiadosť vlády zrušil ústavný súd. Po roku 2002 sa skončilo obdobie Čiernej Hory ako „daňového raja“ a ďalších neštandardných experimentov. V súvislosti s normalizáciou vzťahov so zahraničím a celkovým ukludnením situácie v regióne, zosilneli tiež snahy o potlačenie sivej ekonómie, ktorá patrila k dedičstvu divokých deväťdesiatych rokov. Po páde Miloševića poklesla úroveň zahraničnej pomoci, ktorú dovtedy krajina prijímala. V nasledujúcom období sa čiernohorská vláda zamerala na proces ekonomickej transformácie, ktorý bol charakteristický pre postkomunistické krajiny.

Od roku 1999 platila v Čiernej Hore, vzhľadom k obavám z nezodpovednej finančnej politiky Miloševićovho režimu, ako paralelná mena *nemecká marka*, ktorá rýchle vytláčila juhoslovanský dinár a od začiatku 21. storočia sa oficiálne stala jedinou menou, platnou na čiernohorskom území. Dialo sa tak za faktického konsenzu nemeckej Spolkovej banky. V marci 2002 nahradilo nemeckú marku v úlohe oficiálneho platidla *euro*. Čierna Hora prešla na euro v tej istej chvíli ako zakladajúce krajiny eurozóny, napriek tomu, že Podgorica nemusela splniť žiadne z obvyklých kritérií, ktoré sú nutné pre uvedenie eura. Čierna hora sa tak stala satelitnou krajinou, ktorá síce euro používa ako oficiálnu menu, nevydáva však vlastné

⁹ Zákon o državnim simbolima i danu državnosti, septembar 23, 2019. Dostupné na: <https://me.propisi.net/zakon-o-drzavnim-simbolima-i-danu-drzavnosti/>

mince. V Srbsku aj naďalej platil juhoslovanský dinár. Uvedenie eura uľahčilo zahraničný obchod a zvýšilo atraktivitu krajiny ako turistickej destinácie. V dobe rokovaní o vzniku Únie Srbska a Čiernej Hory nebol na Podgoricu zo strany Srbska ani Bruselu vyvíjaný tlak, aby sa krajina eura vzdala a vrátila sa k dináru, alebo zaviedla vlastnú menu. Krajina tlak nepociťuje ani v rámci prístupových rokovaní do EÚ, ktoré sa začali otvorením rokovaní v júni 2012. K dnešnému dňu, t. j. k marcu 2019 má Čierna Hora otvorených 32 prístupových kapitol a predbežne uzatvorené 3 z celkového počtu 33 kapitol.

Čiernohorskú ekonomiku, v porovnaní so Srbskom, charakterizoval celý rad štrukturálnych rozdielov. Cestovný ruch a služby zohrávali v hospodárstve krajiny podstatne významnejšiu úlohu než v Srbsku, ktoré si naopak zachovalo väčší priemyslový potenciál. Liberalizácia ekonomiky a väčšia otvorenosť voči zahraničiu zohrávala preto v prípade Podgorice dôležitú rolu. Túto skutočnosť reflektovala aj odlišná colná politika (priemerná hladina cla činila 3 % oproti 10 % v Srbsku). Aj v rámci novej Únie si Čierna Hora zachovávala v postupe transformácie rovnaký náskok pred Srbskom, kde po vražde premiéra Djindjića a nástupe Koštunicových nacionalistov k moci zatienoval ekonomiku celý rad vážnych problémov, primárne politického charakteru. Tiež niektoré ekonomické ukazovatele vyznievali pre Čiernu Horu priaznivejšie: výška zahraničného dlhu a úroveň nezamestnanosti bola v prvých rokoch 21. storočia nižšia než v Srbsku. V roku 2004 došlo k otvorení trhu s nehnuteľnosťami pre cudzích štátnych príslušníkov a ďalšej liberalizácii vstupu zahraničného kapitálu. Nasledoval výrazný prílev investícií do turistického sektoru a realitný boom, ktorý zasiahol predovšetkým atraktívne prímorské lokality. K hlavným investorom patrili v prvej fáze predovšetkým Angličania, Íri a Rusi. Avšak v rámci Čiernej Hory existovali výrazné regionálne rozdiely. Podľa Svetovej banky bola úroveň chudoby na severe Čiernej Hory dvakrát väčšia než na prímorí a v centrálnych oblastiach. Na ľudnatejšom juhu sa ekonomická situácia v porovnaní s deväťdesiatymi rokmi zlepšila, čo bolo najviditeľnejšie v pobrežných mestách a v hlavnom meste Podgorici.¹⁰

3 Referendum o nezávislosti

Únia Srbska a Čiernej Hory predstavovala provizórne riešenie. Tento hybrid aj v rámci medzinárodného práva a zvyklostí nemohol dlhšie obstáť. Jej existencia bola ohrozená trojročnou „záručnou lehotou“, po uplynutí ktorej umožňovala Belehradská dohoda organizáciu referenda o nezávislosti. Vedenie obidvoch republík však malo odlišný názor na to, kedy moratórium vyprší. Podľa Podgorice začal čas plynúť od podpisu Belehradskej dohody v marci 2003. Podľa srbskej interpretácie, ktorú podporil aj Brusel, čas plynul až od prijatia Ústavnej listiny obidvomi parlamentami. Referendum sa v tom prípade mohlo konať najskôr vo februári 2006. S touto argumentáciou nakoniec súhlasila aj čiernohorská strana. Časť belehradských politických a hospodárskych kruhov verila, že by obe republiky mali vytvoriť jednotný hospodársky priestor, Čierna Hora sa však nehodlala vzdať svojej ekonomickej nezávislosti. V júli 2004 oznámil komisár EÚ pre vnútorné vzťahy Chris Patten, že Srbsko a Čierna Hora môžu zahájiť rokovania o členstvo v EÚ aj bez zjednotenia hospodárskeho systému. Slobodná inštitučná štruktúra srbsko – čiernohorskej únie a séria kompromisov v sporných otázkach, nahrávali skôr stanoviskám Podgorice. Malá legitimita spoločných inštitúcií, ktoré čiernohorská strana naviac cielene oslabovala, viedla k zvyšujúcej sa ľahostajnosti srbskej verejnosti k potenciálnemu odtrhnutiu prímorskej republiky, hoci sa väčšina srbských politických strán neprestávala hlásiť k myšlienke zachovania spoločného štátu.

Na jar 2005 vydali Spojené štáty oficiálne stanovisko, že referendum, uskutočnené v súlade s demokratickými pravidlami, neohrozí stabilitu regiónu. V porovnaní so situáciou

¹⁰ Human Development Report 2019. Dostupné na: <http://www.me.undp.org/content/montenegro/en/home.html>

bezprostredne po páde Miloševića už vtedy Washington netlačil na zachovanie spoločného štátu. Obavy, že potenciálne vyhlásenie čiernohorskej nezávislosti vyvolá nezvládnuteľný „domino efekt“, sa v polovici prvej dekády 21. storočia podstatne rozptýlili. V rokoch 2003 – 2005 čiernohorské vedenie pri rozhovoroch so srbskými partnermi opakovane sondovalo možnosť, či by k rozpadu spoločného štátu a vyhláseniu dvoch samostatných štátov s vlastnou medzinárodne právnou subjektivitou mohlo dôjsť tzv. *československou cestou*, t. j. hlasovaním republikových parlamentov po zákulisnej dohode politických elít bez toho, aby sa k otázke vyjadrili občania. Srbská strana však o „československý scenár“ nemala záujem.

V apríli 2005 sa vytvorili dve hnutia, ktoré mali koordinovať aktivitu oboch protichodných táborov v nadchádzajúcej kampani. I keď jedno z nich podporovalo nezávislosť a druhé zachovanie spoločného štátu, obidva sa spoločne hlásili k myšlienke vstupu do EÚ, čo reflektovali aj ich názvy. Hnutie pre nezávislú európsku Čiernu Horu (*Pokret za nezavislu evropsku Crnu Goru*) a Hnutie pre spoločnú Európsku úniu štátov Srbska a Čiernej Hory (*Pokret za zajedničku Evropsku uniju država Srbije i Crne Gore*). Na čelo bloku pre nezávislosť sa postavil niekdajší minister zahraničných vecí Branko Lukovac. Na politickej scéne ho podporovala vládnuca koalícia DPS – SDP a niekoľko ďalších politických subjektov vrátane LS a strán bosniackej, albánskej a chorvátskej menšiny. Vedenie hnutia zdôrazňovalo občiansky a multietnický charakter. Významnú pozornosť venovalo snahám o aktivizáciu príslušníkov čiernohorskej diaspóry v zahraničí, ktorí si zachovali čiernohorské občianstvo a s ním aj volebné právo. V Hnutí pre spoločný štát spojili sily priaznivci zachovania väzieb so Srbskom z oboch republík. Ideovú orientáciu bloku poznamenala skutočnosť, že sa k nemu odmietla pripojiť SNP, najväčšia opozičná strana na čiernohorskej politickej scéne. Aj keď predstavitelia SNP na čele s Predragom Bulatovićom neprestali podporovať zachovanie spoločného štátu, vzhľadom k politickým a osobným sporom s lídrami ostatných strán unionistickej orientácie neboli ochotní svoju spoluprácu formalizovať. Neúčast' SNP zvýraznil nacionálne prevažne srbský charakter hnutia pre spoločný štát. Jeho aktivít sa zúčastnila NS Dragana Šoća, DSS Ranka Kadića a SNS Andriju Mandića. Pripojil sa k nim aj bývalý predseda SDA Harun Hadžić, ako predstaviteľ Bosniakov, ktorí si neželali rozdelenie Sandžaku medzi dva štáty. Hadžić mal podporu hlavných bosniackych politických subjektov zo srbskej časti Sandžaku, v Čiernej Hore získal však len hŕstku priaznivcov. Významnú podporu poskytovala bloku pre spoločný štát Srbská pravoslávna cirkev (SPC) na čele s metropolitom Amfilochijom. Značné aktivity vyvíjal blok pre nezávislosť taktiež v Srbsku. V Belehrade sa na čelo hnutia postavilo niekoľko popredných predstaviteľov srbského politického a kultúrneho života čiernohorského pôvodu na čele s akademikom Ljubomirom Tadićom, otcom vtedajšieho srbského prezidenta Borisa Tadića. Blok pre spoločný štát sa tešil priazni srbského premiéra Vojislava Koštunicu, ktorého manželka bola príbuzná metropolitovi Amfilochijovi. Koštunica podporoval myšlienku, aby volebné právo nemali len čiernohorskí občania, ale tiež aj všetci občania Srbska čiernohorského pôvodu. Snahu o zriadenie nezávislého štátu prezentovali jeho odporcovia ako pokus o budovanie „privátneho štátu“ Mila Djukanovića a jeho okolia. Kritike tohto druhu nechýbalo racionálne jadro, hnutie pre spoločný štát však nedokázalo priaznivcov nezávislosti presvedčiť, že by účinným liekom proti korupcii a obohacovaniu politických vodcov malo byť práve uchovanie politických vzťahov so Srbskom. Priaznivci nezávislosti, ktorí boli voči Djukanovićovmu režimu doteraz kritickí, naopak dokázali v záujme dosiahnutia hlavného cieľa dočasne zabudnúť na problematické aspekty dlhej dominancie DPS a „ťahali za jeden povraz“.

Rozhodujúcu úlohu pri stanovení pravidiel referenda zohrala EÚ. Čiernu Horu k akceptovaniu sprostredkovateľskej úlohy EÚ formálne nič nezaväzovalo. Hrozilo ale, že sa obidva tábory nebudú vedieť dohodnúť na podmienkach hlasovania. Rada Európy vyzvala v máji 2005 Benátsku komisiu, ktorá funguje ako jej poradná inštitúcia, aby preskúmala existujúci čiernohorský zákon o referende a odporučila prípadne jeho zmeny. Benátska

komisia zverejnila svoje stanovisko v decembri 2005. Dospela k názoru, že občania Srbska, ktorí majú trvalý pobyt v tejto republike a nemajú preto platné čiernohorské doklady, sa referenda nemôžu zúčastniť. Zároveň odporučila, aby o štátoprávnom statuse rozhodla kvalifikovaná väčšina, t. j. nielen jednoduchá nadpolovičná väčšina. Kým prvá podmienka vyhovovala priaznivcom nezávislosti, druhá skôr obhajcom spoločného štátu. EÚ sa so súhlasom oboch hnutí ujala úlohy sprostredkovateľa. Osobitným vyslancom predstaviteľa EÚ pre zahraničné vzťahy Javieru Solanu pre otázku čiernohorského referenda bol menovaný bývalý slovenský veľvyslanec v Belehrade a v súčasnosti šéf slovenskej diplomacie Miroslav Lajčák. Predsedom komisie pre organizáciu referenda, zostavenej z rovnakého počtu zástupov obidvoch blokov, sa stal slovenský diplomat František Lipka. Obidvaja slovenskí predstavitelia disponovali dobrými znalosťami juhoslovanských jazykov a miestneho prostredia. Predsedu referendovej republikovej komisie F. Lipku zvolil čiernohorský parlament jednohlasne, čím sa nemohla spochybniť jeho autorita. Lipka nebol hneď prvým kandidátom, o ktorom sa uvažovalo. Bol v poradí až tretím diplomatom a expertom, ktorému sa podarilo aj vďaka jeho hlbokým znalostiam regiónu získať absolútnu dôveru oboch blokov.

Vo februári 2006 Brusel na základe odporúčenia Benátskej komisie oznámil, že za nezávislosť musí hlasovať kvalifikovaná väčšina 55 % voličov, pričom by sa referenda malo zúčastniť najmenej 50 % oprávnených voličov. Tieto podmienky znevýhodňovali Hnutie pre samostatnosť. Väčšia nádej na víťazstvo ale zároveň upokojovala obhajcov spoločného štátu a predstavovala významnú motiváciu, aby sa referenda zúčastnili. Hrozba bojkotu a zmarenia referenda, ktorá sa z radov unionistov periodicky ozývala, tak bola zažehnaná. 1. marca 2006 sa v čiernohorskom parlamente hlasovalo o *Zákone o referende a štátoprávnom usporiadaní*, ktorý obsahoval aj spornú podmienku väčšiny. Predstavitelia SDP a LP považovali zvýhodnenie zástancov spoločného štátu za nedemokratický prvok a hlasovali proti. Taktiež v DPS existoval voči 55 % hranici odpor. V záujme dosiahnutia konsenzu však Djukanovičova strana za zákon hlasovala spolu s predstaviteľmi prosrbskej opozície. Čierna Hora tak získala

Zákon o referende, ktorý mal podporu EÚ a bloku pre spoločný štát. Na rozdiel od referenda z roku 1992, mala byť voličom tentokrát položená jasná a nedvojzmyselná otázka: „*Prajete si, aby sa Čierna Hora stala nezávislým štátom s plnou medzinárodnoprávnou subjektivitou?*“

Záverečná kampaň Hnutia pre nezávislosť mala výrazne optimistický a pozitívny nádych. Samostatnosť bola v jeho rétorike a ikonografii spájaná s hospodárskou prosperitou a „európskou budúcnosťou“. Nechýbal ani dôraz na slávnú minulosť a národnú hrdosť, ktorú zosobňovala predovšetkým čiernohorská monarchia kráľa Nikolu a partizánsky odpor počas druhej svetovej vojny. Blok pre samostatný štát sa snažil o získanie podpory menšinových národov, zdôrazňoval občiansky a multikultúrny charakter čiernohorského štátu. To sa prejavovalo aj v propagačných materiáloch. Priaznivci nezávislosti používali rovnakú mieru latinky a cyriliky, v oblastiach osídlených albánskou menšinou boli billboardy a ďalšie materiály v albánčine. Blok pre zachovanie spoločného štátu používal vo svojej agitácii výhradne cyriliku a s výnimkou ojedinelej účasti Haruna Hadžića (ktorý sa priklonením k probelehradskému bloku snažil zachrániť celistvosť Sandžaku) sa prakticky nepokúšal získať menšinové hlasy. Niekoľko dní pred referendom suspendovala EÚ Stabilizačnú a asociačnú dohodu (podpísanú o rok skôr) a ďalšie rozhovory so Srbskom a Čiernou Horou. Dôvodom bola neochota Srbska k spolupráci s Medzinárodným súdnym tribunálom v Haagu v otázke vydania bosniansko-srbského generála Ratka Mladića. Situácia v Srbsku, kde boli pri moci Koštunicoví konzervatívni nacionalisti a dlhodobo ju sťažovala aj kosovská otázka, nahrávala v argumentácii priaznivcom nezávislosti, ktorí tvrdili, že bez Srbska bude čiernohorská cesta k členstvu v EÚ a ekonomickej prosperite rýchlejšia. Veľkú pozornosť venovali obidve hnutia doprave voličov zo Srbska a zahraničia. Čiernohorskí občania žijúci v Srbsku, o ktorých sa predpokladalo, že budú hlasovať prevažne za zachovanie únie, poskytli srbské železnice

a autobusové dopravné spoločnosti bezplatné cestovné lístky. Niekoľko mimoriadnych letov, plne hrađených srbským štátom, poskytla pre tieto účely srbská letecká spoločnosť JAT. Čiernohorská letecká spoločnosť Montenegro Airlines naopak venovala pozornosť občanom žijúcim v západoeurópskych štátoch, ako aj v latinskej Amerike, o ktorých sa predpokladalo, že sú naklonení nezávislosti. O aktivizáciu oprávnených voličov v zahraničí sa starala sieť organizácií čiernohorskej diaspóry. Hlasovanie sa očakávalo so značným napätím. Obavy vzbudzovala predovšetkým možnosť, že sa výsledok bude pohybovať kdesi v „sedej zóne“ medzi 50 a 55 %, že preváži podpora nezávislosti, bez toho aby bola z hľadiska prijateľného zákona dostatočne kvalifikovaná.

Referendum sa konalo 21. mája 2006. Hlasovanie sledovalo 3 400 pozorovateľov a stovky novinárov z celého sveta. Zúčastnilo sa ho rekordných 86,3 % oprávnených voličov. Prebehlo usporiadane a bez incidentov. 55,5 % (230 711) voličov hlasovalo podľa predbežných výsledkov za nezávislosť, 44,2 % (184 954) pre zotrvanie vo zväzku so Srbskom. Obavy, že výsledok skončí v „sedej zóne“, sa nepotvrdili. Priaznivcom nezávislosti sa hranicu, stanovenú EÚ, podarilo prekročiť o pol percenta. Najväčšiu podporu mala myšlienka nezávislosti v historickom jadre krajiny (Cetinje, Bar, Podgorica) a medzi príslušníkmi národnostných menšín (vôbec najväčší podiel hlasov pre nezávislosť bol zaznamenaný u prevažne bošniacko-moslimského obyvateľstva (Rožaje – 91,3 %). Pre zachovanie spoločného štátu sa vyslovili voliči v okresoch, kde žil väčší podiel obyvateľstva, ktoré sa v poslednom sčítaní hlásilo k srbskej národnosti, predovšetkým na severe krajiny (Andrijevića, Berane, Kolašin), na prímorí len v Herceg Novom.¹¹

V skorých ranných hodinách 22. mája vyhlásil premiér Djukanović v Podgorici víťazstvo priaznivcov nezávislosti. K samostatnosti, o ktorej rozhodli čiernohorskí voliči, zablahoževal aj Srbsku. Už 23. mája navštívil Podgoricu srbský prezident Boris Tadić, aby oficiálne uznal výsledok referenda. Išlo o štátnické gesto, ktorému nechýbala horká osobná dimenzia: prezidentov otec Ljubomir Tadić, ktorý sa v Čiernej Hore narodil, patril k vodcom bloku pre spoločný štát. 27. mája došlo po prepočítaní hlasov k spresneniu výsledkov (55,53 % pre nezávislosť, 44,47 pre spoločný štát, volebná účasť 86,4 %). Predseda volebnej komisie František Lipka potom vyhlásil referendum za právoplatné. Čiernohorské referendum o nezávislosti, vrátane kampane, ktorá mu predchádzala, bolo hodnotené ako najtransparentnejšie zo všetkých referend, ktoré sa konali na území bývalej juhoslovanskej federácie. Chorvátsky politológ a historik Dejan Jović ho dokonca označil za jediné skutočné demokratické hlasovanie v celom procese rozpadu juhoslovanského štátu. K jeho úspešnému priebehu a vysokej miere legitimity prispelo dlhodobé angažovanie EÚ, proeurópska orientácia obidvoch politických táborov, ktorá tlmila ich vzájomné rozpory a prezieravo zdržanlivá stratégia Djukanovićovho vedenia, ktoré dokázalo na vhodnú chvíľu niekoľko rokov čakať. 3. júna 2006 vyhlásil čiernohorský parlament v súlade s výsledkami referenda oficiálne obnovu nezávislosti. Z historického aktu vyhlásenia nezávislosti dnes visí v priestore čiernohorského parlamentu veľkoplošná olejomalba hlavných politických postáv krajiny, vrátane Františka Lipku. Aktom vyhlásenia nezávislosti zanikol tak posledný zväzok medzi dvoma republikami bývalej juhoslovanskej federácie. O tri dni uznal túto skutočnosť aj parlament. 28. júna 2006 sa Republika Čierna Hora stala 192. členským štátom OSN.

¹¹ Republika Crna Gora: Referendum o državnom statusu 21. maj 2006. Dostupné na: <https://www.osce.org/sr/odihr/elections/montenegro/20099?download=true>

4 Čierna Hora po obnove samostatnosti

Prvé mesiace po referende o nezávislosti sa niesli v znamení pozitívnych správ o začleňovaní Čiernej Hory do medzinárodných organizácií. Hospodárstvo prežívalo vzostup, turistická sezóna bola rekordne úspešná, očakávala sa ďalšia fáza privatizácie a rast zahraničných investícií. Predovšetkým na juhu krajiny vládla optimistická atmosféra. Vládna koalícia využila túto priaznivú situáciu k vyhláseniu predčasných parlamentných volieb, ktoré mali posilniť jej pozíciu v nezávislom štáte.

Predčasné parlamentné voľby sa konali 10. októbra 2006. So 48,6 % a 39 mandátov ich vyhrala Koalícia pre európsku Čiernu Horu (DPS-SDP), vedená premiérom Milom Djukanovićom. Voľby potvrdili jednoznačnú dominantnosť DPS. Išlo o jedinou stranu z bývalej Juhoslávie, z juhovýchodnej Európy a z celého postkomunistického priestoru, ktorá sa i napriek opakovaným demokratickým voľbám dokázala bez prerušenia udržať pri moci.

Dňa 22. októbra 2007 bola v parlamente dvojtretinovou väčšinou prijatá nová ústava. Čierna Hora v nej bola definovaná ako „*občiansky, demokratický, ekologický, sociálne spravodlivý štát, založený na vláde práva*“. Na rozdiel od republikových ústav z roku 1974 a 1992 nebola Čierna Hora explicitne označená za štát čiernohorského národa. Ústava namiesto toho podčiarkla občiansky charakter štátu a rovnoprávnosť všetkých „občanov, príslušníkov národov a národnostných menšín, ktoré žijú v Čiernej Hore: Čiernohorcov, Srbov, Bošniakov, Albáncov, Moslimov, Chorvátov a ďalších“. V tom sa Čierna Hora líši od väčšiny následníckych štátov bývalej Juhoslávie, ktoré sú spravidla explicitne definované ako štáty národné. Ústava tiež reflektovala historický význam Cetinje pre čiernohorskú štátnosť. Hlavným mestom (*glavni grad*) je síce Podgorica, Cetinje získalo status „historického hlavného mesta (*prijestonica*)“. Do Cetinje sa presunulo sídlo ministerstva kultúry. Modrý palác (*Plavi dvorac*), postavený pred prvou svetovou vojnou pre korunného princa Danila, sa stal druhým oficiálnym sídlom prezidenta republiky. V Cetinje sa taktiež pravidelne konajú slávnostné zasadnutia vlády, inaugurácie, medzinárodné jednanie a ďalšie reprezentatívne akcie. Čiernohorská ústava ďalej garantuje práva menšín, ktoré majú v oblastiach, obývaných dostatočným počtom ich príslušníkov, nárok na vlastné školstvo, jednanie s úradmi a verejné nápisy v materinskom jazyku, používanie nacionálnych symbolov a ďalšie práva. Veľké kontroverzie vyvolal 13. článok ústavy, venovaný jazykovej otázke. Status úradného jazyka (*službeni jezik*) má podľa ústavy „čiernohorský jazyk“ (*crnogorski jezik*). Ústava zároveň umožňuje používať srbský, bosniansky, albánsky a chorvátsky jazyk v oficiálnom styku.¹²

Na prahu druhého desaťročia 21. storočia bola dominancia DPS, dlhodobo vládnuca v koalícii s SDP, na celoštátnej a lokálnej úrovni jednoznačná. Djukanović stál na jednom z vrcholov svojej politickej kariéry, jeho reputáciu v domácom a medzinárodnom meradle ale poškodzovali hospodárske aféry z nedávnej a vzdialenej minulosti. Talianske súdy znovu otvorili vyšetrovanie ilegálneho reexportu tabakových výrobkov cez Čiernu Horu v deväťdesiatych rokoch. V marci 2008 vypovedal Djukanović v talianskom Bari viac ako šesť hodín na otázky vyšetrovateľov. V apríli 2009 bolo vyšetrovanie definitívne uzavreté, bez toho, aby bol niekto obvinený. Periodicky sa premiérove meno objavovalo aj v iných prípadoch podozrivých obchodov so širším regionálnym kontextom, ktoré vyšetrovali súdy v Srbsku a Chorvátsku, ale ani tentokrát však Djukanović nebol oficiálne obvinený. Nie je isté, či boli konkrétne informácie hodnoverné, či niekedy nešlo o verejné vybavovanie účtov z osobných dôvodov alebo snahu znížiť Djukanovicovú politickú legitimitu v očiach domácej a medzinárodnej verejnosti. V čiernohorskom prostredí poškodzovali jeho reputáciu predovšetkým obvinenia, že sa osobne obohatil pri privatizácii významných podnikov.

¹² Ústava Čiernej Hory z 19. októbra 2007. Dostupné na: <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>

Predstavitelia opozície a kriticky naladená tlač poukazovali na zákonne nepodložený pôvod jeho rozsiahleho majetku, finančné aktivity jeho brata Aca a ďalších rodinných príslušníkov. Aj keď sa žiadne z obvinení nepodarilo dokázať, opakované negatívne zmienky o premiérovi poškodzovali povesť krajiny v zahraničí.

Sedemnásteho decembra 2010 sa Čierna Hora oficiálne stala kandidátom na členstvo v EÚ. Djukanović to označil za splnenie jedného zo svojich hlavných politických cieľov a 21. decembra 2010 odstúpil z funkcie premiéra. Nadalej ale zostal predsedom DPS a opäť nevyvylúčil, že sa po čase do politického života vráti ako kandidát na prezidentský úrad alebo znovu ako premiér. Premiérom sa 29. decembra 2010 stal dovtedajší minister financií a podpredseda vlády Igor Lukšić, ktorý bol známy ako Djukanovićov favorit. Rovnako, ako odchádzajúci premiér, bol Lukšić zástancom neoliberalných ekonomických konceptov. Vo svojich 34 rokoch sa stal najmladším podpredsedom vlády na svete. Vďaka svojmu veku nebol na rozdiel od väčšiny čiernohorských politikov bývalým členom komunistickej strany a nedala sa mu vyčítať ani spolupráca s Miloševićom alebo negatívna úloha pri rozpade Juhoslávie a následných vojnách. V zahraničí si Lukšić získal sympatie ako pragmatický politik novej generácie. Počas Lukšićovej vlády došlo k oficiálnemu uznaniu historických zásluh dynastie Petrović Njegoš o čiernohorskú štátnosť a kultúru. Postavenie potomkov dynastie bolo regulované zvláštnym zákonom. Princ Nikola Petrović Njegoš, pravnuk kráľa Nikolu a následník čiernohorského trónu, neprejavoval politické ambície, pred referendum z roku 2006 sa ale aktívne zúčastnil kampane za nezávislosť. O symbolické urovnutie vzťahov štátu a dynastie sa usilovali predovšetkým sociálni demokrati na čele s Rankom Krivokapićom. 2. júla 2011 prijal parlament *Zákon o štatúte potomkov dynastie Petrović Njegoš*, ktorý proklamoval potrebu historickej a morálnej rehabilitácie dynastie, ktorá bol zvrhnutá v rozpore s ústavou prostredníctvom násilného anexu v roku 1918. Príslušníci dynastie boli fakticky vyhlásení za živú súčasť národného kultúrneho dedičstva. Prezident republiky, premiér alebo predseda parlamentu môžu hlavu dynastie poverovať určitými reprezentatívnymi úlohami. Súčasťou zákona je aj majetkové vyrovnanie, ktoré má symbolický charakter a nejde teda o reštitúciu v plnom zmysle slova. Následník trónu dostáva podľa zákona mesačný plat v rovnakej výške ako prezident republiky. Od roku 2011 sa princ Nikola zúčastnil ako oficiálny predstaviteľ štátu vybraných protokolárnych, diplomatických a reprezentačných akcií.

5 Integrácia Čiernej Hory do EÚ a NATO

Euroatlantická orientácia a snaha o integráciu s ďalšími európskymi štátmi je výslovné zakotvená v čiernohorskej ústave, čo je v balkánskom kontexte výnimočné. Členstvo v EÚ i NATO tvorí dlhodobú zahraničnopolitickú prioritu krajiny. Pomerne dobrú východiskovú pozíciu krajiny v jej integračných ambíciách po vyhlásení nezávislosti dosiahla Čierna Hora absenciou závažných vzájomných konfliktov so susedmi, vnútropolitickou stabilitou a širokou spoločenskou podporou vstupu do EÚ i NATO. 15. októbra 2007 bola v Luxemburgu podpísaná Dohoda o stabilizácii a pridružení (*Stabilisation and Association Agreement*). Oficiálnu prihlášku do EÚ podala Podgorica 15. decembra 2008. Vízová liberalizácia umožnila občanom Čiernej Hory a niekoľkým ďalším balkánskym štátom od 19. decembra 2009 vstup do schengenského priestoru bez víz, len s biometrickým pasom. 1. mája 2010 začala platiť Dohoda o stabilizácii a pridružení, podpísaná necelé tri roky skôr. Status kandidáta na členstvo do EÚ získala Čierna Hora 17. decembra 2010.

22. mája 2012 odporučila Európska komisia zahájenie rozhovorov o členstve, následne začal náročný proces „screeningu“ a harmonizácie legislatívy v rámci jednotlivých kapitol. Podobne ako ďalšie štáty regiónu, vrátane tých, ktoré už vstúpili do EÚ, sa Čierna Hora stretáva s rozšírenou korupciou a otázkou nezávislosti justície. Po vstupe Chorvátska do EÚ v roku 2013 sa Čierna Hora stala najpokrokovejším kandidátom na ceste k získaniu členstva a túto pozíciu si nadalej udržuje.

V auguste 2006 došlo k zrušeniu povinnej vojenskej služby. Obranu a bezpečnosť krajiny mala naďalej zaistiť malá profesionálna armáda. K oficiálnym cieľom zahraničnej politiky patrila aj snaha o začlenenie krajiny do NATO. V porovnaní so všeobecnou podporou vstupu do EÚ však pre vstup do NATO neexistoval dostatočný spoločenský a vnútroštátny konsenzus. Podpora tohto kroku závisela do značnej miery na politických preferenciách a úzko súvisela s nacionálnou identifikáciou. Väčšina srbských etnických voličov vstup do NATO odmietala. Na summite v Rige, ktorý sa konal v dňoch 28.-29. novembra 2006, sa Čierna Hora stala členom Partnerstva za mier (*Partnership for Peace*), považovaného za predstupeň k členstvu v Aliancii. Nasledujúci rok otvorila Podgorica vlastnú misiu pri sídle NATO v Bruseli. Od marca 2010 sa krajina zúčastňovala misie ISAF (*International Security Assistance Force*) v Afganistane, ktorou prešlo niekoľko desiatok čiernohorských vojakov. O podmienkach členstva v NATO sa začalo jednať v roku 2010. Proces začlenenia Čiernej Hory do sa Aliancie časovo zhodoval s vyhrotením vzťahov Ruska s EÚ a USA po anexii Krymu v roku 2014 a zhoršením rusko-čiernohorských vzťahov. Odpor voči integrácii malej a relatívne vzdialenej krajiny mal z ruského hľadiska skôr symbolický význam, aj napriek tomu bol sprevádzaný vyostrenou rétorikou a otvorenými pokusmi o ovplyvnenie vnútropolitckej situácie v krajine v prospech pro srbských a proruských politických smerov. 2. decembra 2015 dostala Čierna Hora oficiálnu pozvánku k pristúpeniu k Aliancii. Na summite NATO vo Varšave sa v júni 2016 už po prvýkrát oficiálne zúčastnila aj čiernohorská delegácia. Začal sa proces ratifikácie členstva v jednotlivých národných parlamentoch aliančných krajín. Vďaka masovej kampani sa podpora členstva do NATO postupne zvyšovala a podľa niektorých prieskumov už bola mierne nadpolovičná, stále však nebola dostatočne presvedčivá. Strany srbskej menšiny, podporované Moskvou, požadovali vypísanie referenda, ktoré však vo väčšine členských štátov pred vstupom neprebehlo a nepredstavovalo tak zákonnú podmienku ani v čiernohorskom prípade. Aj časť prozápadne orientovaných občanov, ktorí v roku 2006 podporili nezávislosť, však zachovávala rezervovaný postoj. Djukanovićová vláda totiž podľa ich názoru prostredníctvom „veľkej“ otázky vstupu do NATO predovšetkým odvádza pozornosť od „malých“, v skutočnosti však omnoho zásadnejších vnútropolitických a hospodárskych problémov. Na samom prahu členstva do NATO tak čiernohorská spoločnosť zostávala v otázke vstupu do Aliancie rozdelená a fakticky tento jav prevláda i dnes.

Použitá literatúra:

1. Deset evropskih koraka 2006-2016 ME-EU. Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija. Podgorica: Biro Konto, 2006.
2. DIMITROV, N., DJOLAI, M., WUNSCH, N.: BiEPAG, Policy brief, Removing obstacles to EU accession: Bilateral disputes in the Western Balkans, 2015.
3. Human Development Report 2019. [cit. 2019-11-11]. [online]. Dostupné na internete: <http://www.me.undp.org/content/montenegro/en/home.html>
4. Monstat. Popis stanovništva 2003. [cit. 2019-02-11]. [online]. Dostupné na internete: <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=57&pageid=57>
5. KOBOLKA, I., PAP, N.: *European Perspective and Tradition. The Western Balkans*. Budapest: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, 2011.
6. Ústava Čiernej Hory z 19. októbra 2007. [cit. 2019-02-11]. [online]. Dostupné na: <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>
7. PERIŠIĆ, A., RADOVIĆ, M.: *Naša Crna Gora*. Podgorica: Naša škola pet plus, 2016. ISBN 978-9940-682-01-9
8. Republika Crna Gora: Referendum o državnom statusu 21. maj 2006. [cit. 2019-02-11]. [online]. Dostupné na internete: <https://www.osce.org/sr/odihr/elections/montenegro/20099?download=true>
9. Srpski Nedeljnik VREME, broj 565, 25. oktobra 2001.

10. Strategija nacionalne bezbjednosti Crne Gore, Ministarstvo odbrane, Republika Crna Gora, 2006.
11. Svjedok kao Svjedok, dr. Miodrag Miško Vuković, Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore, Vydavateľ Crnogorski kulturni forum, Cetinje, 2017.
12. Strategija odbrane Crne Gore, Ministarstvo odbrane, Republika Crne Gore, 2007. [cit. 2019-02-11]. [online]. Dostupné na internete: www.odbrana.gov.me
13. USTAVNA POVELJA DRŽAVNE ZAJEDNICE SRBIJA I CRNA GORA, Službeni list Srbije i Crne Gore/Official Gazette, br. 1/2003 ... – MojUstav
14. 100 godina od obnove Kraljevine Crne Gore 1910-2010. Národné múzeum Čiernej Hory, Tatjana Jović, 2010.
15. Osobné rozhovory s bývalým predsedom republikovej referendumovej komisie F. Lipkom; súkromný archív autora.
16. Zakon o državnim simbolima i danu državnosti, Službeni List Crne Gore/Official Gazette. br. 47/2004, 27/2007 – drugi zakon, 40/2011 – drugi zakon, 34/2019 i 47/2019; <https://me.propisi.net/zakon-o-drzavnim-simbolima-i-danu-drzavnosti/>

Kontakt:

Mgr. Roman Hloben

Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR

Hlboká cesta 2

811 04 Bratislava 1

Slovenská republika

e-mail: roman.hloben@mzv.sk

Analýza exportu konvenčných zbraní Spojených štátov amerických počas administratívy prezidenta Donalda Trumpa

Analysis of Conventional Arms Exports during the Administration of President Donald Trump

Lujza Chrvalová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: chrvalová.lujza@gmail.com

Abstrakt: Obchodovanie s konvenčnými zbraňami tvorí významný pilier zahraničnej politiky Spojených štátov amerických, prostredníctvom ktorého si táto krajina posilňuje mocenské postavenie, získava spojencov, využíva ekonomické výhody plynúce z postavenia najvýznamnejšieho exportéra a ovplyvňuje dianie na medzinárodnej scéne. Na smerovanie zahraničnej politiky môžu mať vplyv viaceré faktory, medzi nimi osobnosť prezidenta, vývoj ozbrojených národných a medzinárodných konfliktov, príslušnosť k politickej strane, a iné. Cieľom článku je pomocou metódy syntézy a analýzy poskytnúť komplexný pohľad na smerovanie zahraničného obchodu a politiky v oblasti konvenčných zbraní počas administratívy súčasného prezidenta Donalda Trumpa. Analýza je zameraná na jednotlivé cieľové regióny a typy exportovaných zbraní, a doplnená o komparáciu politiky Trumpovej administratívy s politikou jeho predchodcu Baracka H. Obamu.

Kľúčové slová: Spojené štáty americké, konvenčné zbrane, Donald Trump, zahraničná politika

JEL klasifikácia: F52, F59

Abstract: Conventional arms trade is an important pillar of the United States' foreign policy, through which the country strengthens its power, gains allies, exploits the economic benefits of being the major exporter, and influences the development of the international scene. There are several factors that can affect the form and direction of foreign policy, including the personality of the President, the development of national and international armed conflicts, political affiliation, and other. The aim of the article is to provide a comprehensive view on foreign trade and conventional arms policy during the administration of the current President Donald Trump using the synthesis and analysis method. The analysis is focused on individual target regions and types of exported weapons and supplemented by a comparison of the Trump administration policy with that of its predecessor Barack H. Obama.

Key words: United States of America, conventional weapons, Donald Trump, foreign policy

JEL Classification: F52, F59

Úvod

Výsledkom prezidentských volieb, ktoré sa konali dňa 8. novembra 2016, bolo zvolenie republikána Donalda Trumpa na post prezidenta Spojených štátov amerických (ďalej ako USA). Trumpova administratíva sa ujala úradu 20. januára 2017, kedy prezident vystriedal svojho predchodcu demokrata Baracka H. Obamu. Funkcie prezidenta USA zahŕňajú aj dohliadanie nad výkonom zahraničnej politiky a vymenovanie členov Kabinetu (po schválení zo strany Kongresu), jedným z ktorých je aj vedúci Ministerstva zahraničných vecí Spojených štátov. „Ministerstvo zahraničných vecí Spojených štátov je určené ako agentúra, ktorá vedie

celkové smerovanie, koordináciu a dohľad nad americkou zahraničnou politikou a zahraničnými vzťahmi.“¹ Nakoľko zahraničná politika môže byť vykonávaná prostredníctvom obchodu s konvenčnými zbraňami, ako je to práve v prípade USA, je potrebné zistiť možné pôsobenie zmeny administratívy pri moci, spolu s vplyvom externých faktorov a diania na medzinárodnej scéne. Na dosiahnutie cieľa je v práci využívaná metóda syntézy, pomocou ktorej je definovaná, prostredníctvom spojenia veľkého množstva dostupných údajov, politika Trumpovej administratívy pre jednotlivé typy konvenčných zbraní a v rámci sledovaných regiónov. Doplnená je analýzou kvantitatívnych údajov exportnej výkonnosti USA získaných najmä z databáz SIPRI a Registra konvenčných zbraní OSN. Dôležitou metódou, ktorá prispela k definovaniu orientácie a smerovania záujmov Trumpovej administratívy v oblasti obchodu s konvenčnými zbraňami, bolo využitie komparácie s administratívou jeho predchodcu Baracka H. Obamu.

1 Národná a medzinárodná regulácia obchodu s konvenčnými zbraňami a postavenie Spojených štátov amerických

Zbrojársky priemysel a obchodovanie s jeho výslednými produktmi tvorí významný pilier zahraničnej politiky USA, prostredníctvom ktorého si táto krajina upevňuje geopolitické postavenie, spojenectvo so svojimi ekonomickými a politickými partnermi, a snaží sa v dlhodobom horizonte prispievať k regionálnej stabilite. Importéri vojenskej techniky z USA sa musia zaviazat' k monitorovaniu dodaného tovaru a nemôžu ho poskytnúť tretej strane bez schválenia exportéra.² Takto sa zabezpečí, aby sa vojenská technológia nedostala do rúk krajín, ktoré nie sú spojencami. Napriek tomu, že sa USA snažia o zabezpečenie regionálnej stability aj prostredníctvom obchodu so zbraňami, pričom skúmajú politické, vojenské, ekonomické a podmienky ľudských práv či kontroly zbrojenia pred poskytnutím licencie na predaj, je výsledok tohto bodu v niektorých prípadoch sporný. Všetky medzivládne transfery zbraní medzi USA a ich obchodnými partnermi musia prebehnúť v súlade s národnými reguláciami, ktorými sú Zákon o kontrole vývozu zbraní (z anglického *Arms Export Control Act*), Politika prevodu konvenčných zbraní (z anglického *Conventional Arms Transfer Policy*), Zákon o zahraničnej pomoci z roku 1961 (z anglického *Foreign Assistance Act of 1961*) a Predpisy o medzinárodnom obchode so zbraňami (z anglického *International Traffic in Arms Regulations*).³ V novembri 2018 vydala Trumpova administratíva Implementačný plán politiky prevodu konvenčných zbraní (z anglického *Conventional Arms Transfer Policy Implementation Plan*), ktorý uvoľnil podmienky na predaj niektorých typov zbraní, medzi nimi aj dronov, a stanovil možnosti financovania pre krajiny, ktoré si nemôžu dovoliť nakúpiť vojenskú techniku z USA. Taktiež vyvinula tlak na diplomatov, aby zaradili predaj vojenskej techniky USA medzi hlavné ciele ich misie, a to v rámci plánu „Buy American“. Súčasťou návrhu plánu bola požiadavka, aby vojenský atašé a diplomati USA pomohli zvýšiť podnikateľskú činnosť zbrojárskeho priemyslu krajiny v zahraničí o miliardy dolárov, a prekonalí tak obmedzenú pomoc, ktorú v súčasnosti poskytujú.⁴ Okrem spomínanej aktualizácie „vydal prezident dňa 19. apríla 2019 dokument *Prezidentské memorandum o národnej bezpečnosti (NSPM-10)*,⁵ ktoré umožňuje novej a aktualizovanej Politike prevodu

¹ Foreign Affairs. *Researching U.S. Foreign Policy*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.archives.gov/research/foreign-policy>> [Citované 19. 10. 2019]

² U.S. Department of State. *U.S. Arms Sales and Defense Trade*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.state.gov/u-s-arms-sales-and-defense-trade/>> [Citované 7. 9. 2019]

³ Ibid.

⁴ Reuters. *Exclusive: Trump to call on Pentagon, diplomats to play bigger arms sales role - sources*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-weapons/exclusive-trump-to-call-on-pentagon-diplomats-to-play-bigger-arms-sales-role-sources-idUSKBN1EX0WX>> [Citované 15. 10. 2019]

⁵ Z anglického *National Security Presidential Memorandum*.

konvenčných zbraní (CAT) podporovať spojencov a partnerov, rozšíriť príležitosti pre americký priemysel, vytvoriť pracovné miesta a udržiavať národnú bezpečnosť USA, pričom dôkladne kontroluje prevody zbraní, aby sa zabezpečilo, že sú v záujme USA.⁶

Okrem národných regulácií sú USA viazané a musia sa riadiť 18⁷ medzinárodnými zmluvami a stanovami medzinárodných organizácií, ktorými sú signatári. Ide o Zmluvu o obchode so zbraňami, Viedenský dokument, Zmluvu o otvorenom nebi, Režim kontroly raketových technológií, Wassenaarske usporiadanie na kontrolu exportu konvenčných zbraní a tovarov a technológií s dvojakým použitím,⁸ Haagsky kódex správania proti šíreniu balistických rakiet, a ďalšie.⁹ USA nie sú signatárom viacerých medzinárodne uznávaných zmlúv v oblasti konvenčných zbraní, medzi nimi aj Dohovor o kazetovej munícii alebo Dohovor o zákaze protipechotných mín. Počas Trumpovej administratívy sa vyskytol nesúhlas a snaha o vystúpenie z vyššie spomenutých medzinárodných zmlúv, a to Zmluvy o obchode so zbraňami a Zmluvy o otvorenom nebi. Pri Zmluve o otvorenom nebi prichádzajú do úvahy tri dôvody na možné vystúpenie,¹⁰ (1) prvým z nich je existujúce umiestnenie satelitov vo vesmíre, ktorými možno pozorovať územie, čo je efektívnejšie a menej nákladné v porovnaní s využívaním leteckej techniky na monitoring. (2) Druhým dôvodom je nedodržiavanie zmluvy zo strany Ruskej federácie, (3) tretím je názor expertov USA, že Zmluva o otvorenom nebi prináša väčšie výhody Ruskej federácii ako USA, a to v podobe získavania informácií o technológii, rozmiestnení a pohybe vojenskej techniky. Dôvod na odstúpenie USA zo Zmluvy o obchode so zbraňami vidieť vo viacerých vyhláseniach prezidenta Donalda Trumpa. V apríli 2019 sa vyhlásil na margo zmluvy, že „počas mojej administratívy, sa nikdy nevzdáme americkej suverenity voči nikomu. Nikdy nedopustíme, aby zahraniční byrokrati šliapali na naše slobody zakotvené v druhom dodatku.“¹¹ Toto prezidentovo vyhlásenie bolo prijaté s rôznymi odozvami, negatívnymi aj pozitívnymi. Ako negatívum zmluvy bolo často spomínané „neriešenie problému nezodpovedných transferov zbraní, pretože ostatní veľkí exportéri zbraní – vrátane Ruska a Číny – zmluvu nepodpísali.“¹²

USA dlhodobo zastávajú pozíciu najvýznamnejšieho exportéra konvenčných zbraní, čo platí rovnako pre kategóriu ťažkých ako aj ručných a ľahkých zbraní. V USA rozlišujeme dva spôsoby predaja vojenského arzenálu, a to priamy predaj vojenskej techniky USA inej krajine alebo komerčný predaj amerických výrobcov zbraní po jeho odsúhlasení zo strany Kongresu. „Medzi rokmi 2014 a 2018 pochádzala jedna tretina svetových exportov zbraní z USA. Spojené štáty americké predávali zbrane do 98 štátov.“¹³ Markantný rozdiel medzi exportnou výkonnosťou USA a ostatnými krajinami vykazuje tendenciu nárastu, nakoľko rozdiel medzi USA a Ruskou federáciou bol v rokoch 2009-2013 cca 12 %, pričom v rokoch 2014 – 2018 to

⁶ U.S. Department of State. *United States Conventional Arms Transfer Policy*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.state.gov/united-states-conventional-arms-transfer-policy/>> [Citované 8. 9. 2019]

⁷ Bundeszentrale für politische Bildung. *USA*. [online] Dostupné na internete: <<https://sicherheitspolitik.bpb.de/country-reports?iso=USA>> [Citované 8. 9. 2019]

⁸ Z anglického *The Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies*.

⁹ Celý zoznam medzinárodných zmlúv, ktorých sú USA signatármi je dostupný na Arms Control Association. *Arms Control and Proliferation Profile: The United States*. Dostupné na internete: <<https://www.armscontrol.org/factsheets/unitedstatesprofile>> [Citované 7. 9. 2019]

¹⁰ Vox. *Trump may soon ban Russian observation flights over US military bases. That's a bad thing*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.vox.com/2019/10/9/20906509/open-skies-treaty-trump-russia-cheat>> [Citované 19. 10. 2019]

¹¹ BBC NEWS. *Donald Trump to withdraw US from Arms Trade Treaty*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-48076262>> [Citované 19. 10. 2019]

¹² Ibid.

¹³ 19. Stockholm International Peace Research Institute Database. *TOP LIST TIV TABLES*. [online] Dostupné na internete: <<http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php>> [Citované 19. 10. 2019]

už bolo 75 %.¹⁴ Tabuľka 1 zachytáva vývoj exportu ťažkých konvenčných zbraní piatich hlavných exportérov v rokoch 2015 – 2018. Po nástupe Trumpovej administratívy do funkcie v roku 2017 možno pozorovať približne 20 %-ný nárast exportu ťažkých konvenčných zbraní v porovnaní s exportom počas administratívy Baracka H. Obamu v rokoch 2015 alebo 2016. Zníženie exportnej výkonnosti v roku 2018 je pravdepodobne výsledkom ekonomického ochladenia svetového hospodárstva a vplyvu obchodnej vojny s Čínou, keďže tento trend pozorujeme aj v prípade ostatných exportérov, napr. Francúzska, Nemecka, Spojeného kráľovstva, Izraela, Číny a Holandska.

Tabuľka 1 Najväčší exportéri konvenčných zbraní v rokoch 2015 – 2018 v miliónoch TIV

Pozícia 2017- 2018	Pozícia 2016- 2017	Exportér	2015	2016	2017	2018	Spolu 2017-2018
1.	1.	USA	9 931	9 955	12 485	10 508	22 993
2.	2.	Ruská federácia	5 842	6 685	5 741	6 409	12 150
3.	3.	Francúzsko	2 017	2 218	2 302	1 768	4 070
4.	4.	Nemecko	1 759	2 518	1 980	1 277	3 257
5.	5.	Čína	1 845	2 360	1 227	1 040	2 267
6.	6.	Spojené kráľovstvo	1 179	1 367	1 235	741	2 008
7.	7.	Izrael	721	1 441	1 254	707	1 976
8.	8.	Španielsko	1 163	471	820	1 188	1 961
9.	9.	Taliansko	664	619	802	611	1 834
10.	10.	Holandsko	461	471	1 132	369	1 501

Vysvetlivky: TIV (*trend-indicator value*) je založený na známych jednotkových výrobných nákladoch zbraní a predstavuje skôr prevod vojenských zdrojov než finančnú hodnotu transferov.

Zdroj: Stockholm International Peace Research Institute Database. *Trend Indicator Values of arms exports from the top 5 largest exporters, 2017-2018*. [online] Dostupné na internete:

<<http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php>> [Citované 7. 9. 2019]

Prezident Donald Trump sa na margo nárastu exportov konvenčných zbraní vyjadril, že hlavným dôvodom je „*posilnenie obranného priemyslu USA a vytvorenie pracovných pozícií na domácom trhu*.“¹⁵ Podľa odhadov Ministerstva obchodu Spojených štátov amerických¹⁶ vytvorí 1 miliarda exportov vojenskej techniky asi 3 918 pracovných miest. Aj keď by sa zvýšili exporty na 40 miliárd, vytvorilo by sa menej ako 80 000 tisíc miest. Podľa ministerstva existujú perspektívnejšie sektory, u ktorých by zvýšenie exportov viedlo aj k primeranému nárastu pracovných pozícií. Export vojenskej techniky tiež posilní obranu jej príjemcov a umožní USA presunúť svoje jednotky a snahy do iného regiónu záujmu. Poskytne tiež

¹⁴ World Economic Forum. *5 charts that reveal the state of the global arms trade*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.weforum.org/agenda/2019/03/5-charts-that-reveal-the-state-of-the-global-arms-trade/>> [Citované 7. 9. 2019]

¹⁵ Reuters. *Trump launches effort to boost U.S. weapons sales abroad*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-arms/trump-launches-effort-to-boost-u-s-weapons-sales-abroad-idUSKBN1HQ2E6>> [Citované 9. 9. 2019]

¹⁶ U.S. Department of Commerce. Bureau of Industry and Security. *Offsets in Defense Trade. Twenty-First Study*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.bis.doc.gov/index.php/documents/pdfs/1620-twenty-first-report-to-congress-12-16/file>> [Citované 11. 9. 2019]

výhodu a uľahčí spoluprácu pri spoločných operáciách, nakoľko krajiny budú využívať ten istý hardvér a v mnohých prípadoch aj výcvik.

2 Teritoriálne analýza smerovania exportov konvenčných zbraní Spojených štátov amerických

Medzi najvýznamnejších importérov ťažkých konvenčných zbraní z USA sa v roku 2018 radili Saudská Arábia, Austrália, Spojené arabské emiráty, Japonsko, Južná Kórea, Izrael a Turecko (tabuľka 2). Údaje predstavujú hodnotu reálne dodaných konvenčných zbraní za rok 2018, autorizovaná hodnota tovarov a služieb v oblasti obrany pre jednotlivé importujúce krajiny je podstatne vyššia.

Tabuľka 2 Najvýznamnejší importéri konvenčných zbraní z USA

Importér	Import konvenčných zbraní z USA, za roky 2008-2018 v USD	Import konvenčných zbraní z USA, v roku 2018 v USD	Percentuálny podiel importov z USA na celkových importoch konvenčných zbraní 2018
Saudská Arábia	13,72 mld.	3,35 mld.	88 %
Austrália	8,09 mld.	918 mil.	58,4 %
SAE	7,6 mld.	799 mil.	72,6 %
Južná Kórea	7,40 mld.	612 mil.	46,5 %
Irak	4,45 mld.	40 mil.	6,7 %
Japonsko	4,31 mld.	675 mil.	97 %
Singapur	3,97 mld.	56 mil.	11 %
Turecko	3,82 mld.	293 mil.	42,8 %
Spojené kráľovstvo	3,60 mld.	194 mil.	36,4 %
Taiwan	3,58 mld.	129 mil.	100 %
India	3,10 mld.	25 mil.	1,6 %
Izrael	2,91 mld.	480 mil.	96,4 %

Zdroj: Stockholm International Peace Research Institute Database. *IMPORTER/EXPORTER TIV TABLES*. [online] Dostupné na internete: <<http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>> [Citované 19. 10. 2019]

Saudská Arábia sa dlhodobo radí medzi popredných importérov zbraní z USA. Vychádzajúc z údajov o hodnote exportovaných konvenčných zbraní v databáze SIPRI, sa táto hodnota v rokoch 2017/2018 zvýšila takmer dvojnásobne oproti rokom 2015/2016.¹⁷ Pre porovnanie, ide o vyše 500 %-ný nárast oproti roku nástupu Baracka H. Obamu do druhého volebného obdobia. K prudkému zvýšeniu importov v roku 2017 prispelo najmä oznámenie o predaji balíčku konvenčných zbraní v hodnote 110 miliárd USD zo strany administratívy prezidenta Donalda Trumpa, v máji 2017 na oficiálnej návšteve prezidenta v Rijáde.¹⁸ Balíček obsahoval predaj bojových lietadiel, vrtuľníkov a protiletadlových raketových systémov. Oznámenie neznamena, že konvenčné zbrane budú v konečnom dôsledku predané v presnej sume, ale symbolizuje zámer administratívy, ktorá je pri moci, tieto zbrane poskytnúť.

¹⁷ Stockholm International Peace Research Institute Database. *TIV of arms exports from United States, 2012-2018*. [online] Dostupné na internete: <<http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>> [Citované 8. 9. 2019]

¹⁸ Forbes. *Do U.S. Defense Firms Really Need To Export Arms to Saudi Arabia?* [online] Dostupné na internete: <<https://www.forbes.com/sites/williamhartung/2019/06/24/do-u-s-defense-firms-really-need-arms-exports/#1d0e7c3f63eb>> [Citované 8. 9. 2019]

V roku 2019 prebehol ďalší nárast exportov do Saudskej Arábie, a to v dôsledku „vyhlásenia národného núdzového stavu vplyvom napätia s Iránom, prostredníctvom ktorého sa prezidentovi D. Trumpovi podarilo presadiť predaj zbraní v hodnote viac ako 8 miliárd USD do Saudskej Arábie, Spojených arabských emirátov a Jordánska.“¹⁹ Administratíva Donalda Trumpa sa pomocou vyhlásenia núdzového stavu snažila poraziť odpor Kongresu voči prebehnutiu tohto obchodu, ktorý pramenil najmä z porušovania ľudských práv (prípady vraždy žurnalistu Washington Post a Middle East Eye Jamala Khashoggi) a možnosti transferu poskytnutých zbraní do popredných línií vojny v Jemene, ktorá má na svedomí veľké množstvo civilných obetí. Balíček obsahuje predaj presne navádzaných bômb, stíhačiek F-15 a laserom navádzaných rakiet. Administratíva bývalého prezidenta Baracka H. Obamu zablokovala v minulosti predaj presne navádzaných bômb, k zákazu vo veľkej miere prispelo bombardovanie domu smútku zo strany Saudskej Arábie v roku 2016, ktoré zapríčinilo smrť viac ako 155 civilistov a zranilo približne 600 ďalších.²⁰ Okrem Saudskej Arábie boli pozastavené počas Obamovej administratívy aj transfery do Bahrajnu či Nigérie.

Posilnenie importov z USA do Saudskej Arábie môže byť aj následkom schválenia viacerých nezáväzných rezolúcií Európskeho parlamentu, ktoré obmedzujú predaj konvenčných zbraní z Rakúska, Nemecka, Holandska a Švédska²¹ do tejto krajiny. Naopak USA, Francúzsko a Spojené kráľovstvo pokračovalo v obchodnej spolupráci so Saudskou Arábiou.

Rovnako ako v prípade Saudskej Arábie, aj export konvenčných zbraní do Spojených arabských emirátov je úzko spojený s priebehom vojny v Jemene. USA poskytli krajine v rokoch 2017 – 2019 viaceré obchodné dohody na nákup zbraní, príkladom je dohoda v hodnote 344,8 milióna USD na nákup náhradných dielov pre protiraketový systém Patriot alebo 10,4 milióna USD na nákup častí pre viaceré druhy pušiek.²² Organizácia Amnesty International označila poskytovanie zbraní Spojeným arabským emirátom za porušovanie Zmluvy o obchode so zbraňami, nakoľko dodaný arzenál v mnohých prípadoch prispel k útokom na civilné obyvateľstvo a porušovaniu ľudských práv (mučenie, nútené presídlenie, atď.). Takéto konanie je vylúčené v rámci článku 6 ods. 3 Zmluvy o obchode so zbraňami, ktorý stanovuje, že „štát, zmluvná strana neudelí povolenie na transfer konvenčných zbraní [...], ak má v čase udeľovania povolenia vedomosť o tom, že zbrane alebo predmety sa použijú na páchanie genocídy, trestných činov proti ľudskosti, vážneho porušenia Ženevských dohovorov z roku 1949, útokov namierených proti civilným objektom alebo civilným osobám, ktoré sú chránené ako také, alebo iných vojnových zločinov tak, ako ich definujú medzinárodné zmluvy, ktorých je zmluvnou stranou.“²³

Významným spojencom USA v regióne východnej Ázie, ktorý sa zároveň radí aj medzi najväčších importérov amerických konvenčných zbraní, je Japonsko. Vychádzajúc z Tabuľky 2, percentuálny podiel importov USA na celkových importoch konvenčných zbraní Japonska v roku 2018 predstavoval 97 %, čo ich robí takmer výlučným partnerom v tejto oblasti. Okrem ekonomického partnera predstavuje Japonsko aj neoceniteľného strategického partnera nielen v otázke potlačania regionálnej a politickej moci Číny (rovnakú úlohu zohráva aj Taiwan),

¹⁹ Reuters. *Defying Congress, Trump sets \$8 billion-plus in weapons sales to Saudi Arabia, UAE*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-usa-saudi-arms/defying-congress-trump-sets-8-billion-plus-in-weapons-sales-to-saudi-arabia-uae-idUSKCN1SU25R>> [Citované 8. 9. 2019]

²⁰ Frontline. *What You Need to Know About Trump's \$8 Billion Saudi Arms Deal*. [online] Dostupné na internete: <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/saudi-arabia-arms-deal-trump-what-to-know/> [Citované 8. 9. 2019]

²¹ Arms Control Association. *U.S., Saudi Arms Transfers Top Global Trade*. [online] Dostupné na internete: <https://www.armscontrol.org/act/2019-04/news/us-saudi-arms-transfers-top-global-trade> [Citované 8. 9. 2019]

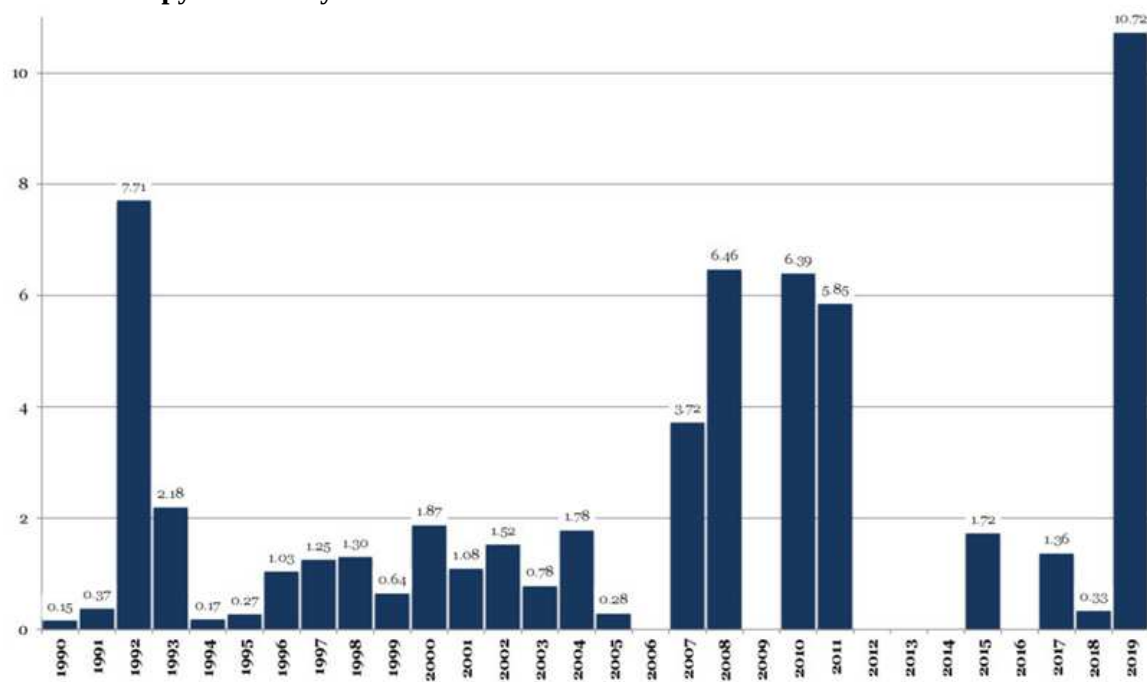
²² GlobalResearch. *Revealed: The Full Extent of US Arms Deals with Saudi Arabia and UAE*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.globalresearch.ca/full-extent-us-arms-deals-saudi-arabia-uae/5673800>> [Citované 9. 9. 2019]

²³ Ministerstvo hospodárstva SR. *Zmluva o obchode so zbraňami*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.mhsr.sk/uploads/files/cIOIYbwm.pdf>> [Citované 10. 9. 2019]

a vplyvu v Juhočínskom mori, ale aj obrannú líniu pri potenciálnom útoku zo strany Severnej Kórey. Možnosť potenciálneho konfliktu so Severnou Kóreou, zbrojenia Číny, spolu s nátlakmi administratívy prezidenta Donalda Trumpa na zvýšenie obranných výdavkov Japonska z 1 % HDP, viedli rozhodnutiu „Ministerstva obrany Japonska minúť medzi aprílom 2019 a marcom 2024 najmenej 27 miliárd jenov (240 miliárd dolárov), pričom výdavky sa v priemere zvýšia o 1,1 percenta ročne, prekračujúc priemer 0,8 percenta v priebehu piatich rokov.“²⁴ Japonsko uprednostňuje najmä nákup protiraketových systémov, už v roku 2017 vyjadrilo záujem o získanie protiraketového systému THAAD a rakety Tomahawk od USA. Okrem nákupu protiraketových systémov má Japonsko v pláne rozšíriť svoj arzenál konvenčných zbraní aj o 45 „ďalších stíhačiek F-35, vrátane niektorých variantov B, v hodnote asi 4 miliardy dolárov, ktoré by sa pridali k 42 modelom, ktoré už boli objednané.“²⁵

Politika Trumpovej administratívy zameraná na potláčanie moci Číny, je evidentná aj v prípade Taiwanu. Ministerstvo zahraničných vecí USA odsúhlasilo predaj 108 tankov Abrams M1A2T a približne 250 rakiet Stinger,²⁶ čo predstavuje jednu z najväčších dodávok zbraní, podobná dodávka naposledy prebehla v roku 1992 počas administratívy Georga H. Busha a neskôr v rokoch 2010 – 2011 počas administratívy Baracka. H. Obamu (graf 1). Každá odsúhlasená dodávka zbraní do Taiwanu je sprevádzaná vlnou kritiky zo strany Číny. USA sa odvolávajú na záväzky zabezpečiť obrannú schopnosť krajiny vyplývajúce zo Zákona o vzťahoch s Taiwanom (z anglického *Taiwan Relations Act*), ktorý bol prijatý v roku 1979.

Graf 1 Nákupy konvenčných zbraní oznámené Taiwanom v rokoch 1990 – 2019 v mld. USD

Zdroj: Taiwan Defense & National Security. *Taiwan Arms Sales Notified to Congress, 1990-2019*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.ustaiwandefense.com/tags/fms/>> [Citované 15. 9. 2019]

²⁴ Reuters. *Japan's military sees record spending, aims to buy more U.S. arms: Nikkei*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-japan-defence-budget/japans-military-sees-record-spending-aims-to-buy-more-u-s-arms-nikkei-idUSKBN1O7048>> [Citované 15. 9. 2019]

²⁵ Reuters. *Trump expects Japan's military to reinforce United States in Asia and beyond*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-japan-usa/trump-expects-japans-military-to-reinforce-united-states-in-asia-and-beyond-idUSKCN1SY06Y>> [Citované 15. 9. 2019]

²⁶ The Guardian. *US approves potential sale of \$2.2bn in arms to Taiwan, stoking China's anger*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.theguardian.com/world/2019/jul/09/us-approves-potential-sale-of-22bn-in-arms-to-taiwan-stoking-chinas-anger>> [Citované 15. 9. 2019]

3 Analýza smerovania exportov konvenčných zbraní podľa typu zbrane

Okrem množstva exportovaných ťažkých konvenčných zbraní a regiónov ich smerovania, možno pozorovať aj rozdiely a tendencie do budúcnosti v rámci druhu predaných typov zbraní. Trumpova administratíva posilnila predaj rakiet, bômb a námorných zbraní oproti Obamovej administratíve, ktorá naopak dosahovala vyššie hodnoty pri predaji systémov protivzdušnej obrany a delostrelectva. Predaj bojových lietadiel tvoril u oboch prezidentov USA najväčší podiel v rámci exportov ťažkých konvenčných zbraní. Opísané údaje sú zhrnuté v tabuľke 3.

Tabuľka 3 Export ťažkých konvenčných zbraní USA podľa typu zbrane v rokoch 2015 – 2018 v miliónoch TIV

	2015	2016	Spolu 2015- 2016	2017	2018	Spolu 2017- 2018
Bojové lietadlá	5 366	4 724	10 090	6 754	5 700	12 454
Systémy protivzdušnej obrany	966	853	1 819	654	455	1 109
Obrnené vozidlá	980	1 573	2 553	1 547	1 390	2 937
Delostrelectvo	46	52	98	19	27	47
Motory	388	439	827	332	290	622
Rakety a raketové komplety	1 656	2 065	3 721	2 449	2 239	4 688
Námorné zbrane	11	11	22	28	83	110
Ostatné	26	-	26	-	-	-
Senzory	291	167	458	219	235	454
Bojové lode	201	72	273	483	88	571
Spolu	9931	9 955	19 887	12 485	10 508	22 993

Vysvetlivky: TIV (*trend-indicator value*) je založený na známych jednotkových výrobných nákladoch zbraní a predstavuje skôr prevod vojenských zdrojov než finančnú hodnotu transferov.

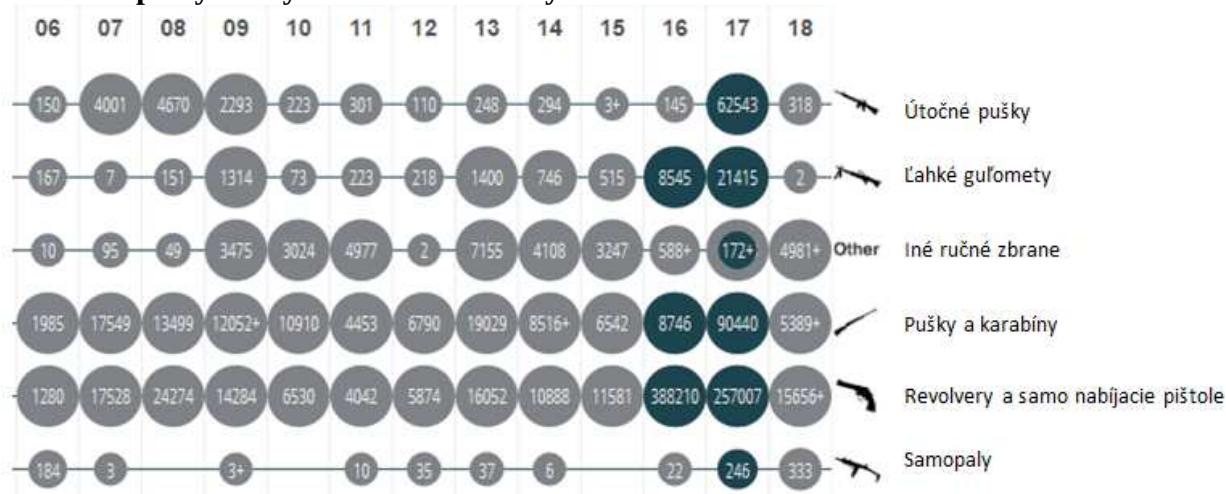
Zdroj: Stockholm International Peace Research Institute Database. *Trend Indicator Values of arms exports from United States, 2017-2018*. [online] Dostupné na internete: <armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php> [Citované 7. 9. 2019]

Podobne ako v prípade ťažkých konvenčných zbraní, môžeme pozorovať trend nárastu exportu počas Trumpovej administratívy aj u ručných a ľahkých zbraní, a to takmer v prípade každej kategórie (graf 2 a graf 3).²⁷ Najväčšie objemy exportovaného tovaru predstavovali u ručných zbraní revolvery a samo nabíjacie pištoly, útočné pušky a karabíny. Podľa údajov dostupných v Registri konvenčných zbraní OSN pre export revolverov a samo nabíjajúcich pištolí vykázali USA enormné hodnoty v rámci transferu tohto arzenálu do Thajska, ktoré predstavovali približne 80 % z celkovej exportovanej sumy. Vzťahy USA-Thajsko prešli obdobím ochladenia počas administratívy Baracka H. Obamu a posilnili vzťahy Thajska s Čínou vo vojenskej oblasti. Po nástupe administratívy Donalda Trumpa k moci v roku 2017, bol zrušený jeho predchodcom uvalený zákaz na predaj zbraní a prebehli objednávky na poprednú americkú vojenskú technológiu (okrem ľahkých a ručných zbraní aj na bojové vrtuľníky Black Hawk a obrnené vozidlá Stryker).²⁸ Súčasťou obnovenia vzťahov bolo stretnutie premiéra Thajska Prayuth Chan-ocha s prezidentom Donaldom Trumpom v októbri 2017 v Bielom dome.

²⁷ Pri porovnaní sa uvažuje s rokom 2017, nakoľko výkazy za rok 2018 ešte nie sú kompletizované a dostupné.

²⁸ This Week in Asia. *Chinese arms: cheaper than US, no strings attached. Thailand is sold*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.scmp.com/week-asia/geopolitics/article/3012673/chinese-arms-cheaper-us-no-strings-attached-thailand-sold>> [Citované 9. 9. 2019]

Graf 2 Exporty ručných zbraní zo strany USA v rokoch 2005 – 2018

Vysvetlivky: Tmavý kruh okolo množstva exportovaných konvenčných zbraní predstavuje počet, ktoré nahlásila krajina exportu. Sivý kruh označuje počet evidovaný obchodným partnerom, resp. importérom.

Zdroj: UN Register of Conventional Arms. *Exports of Small Arms in 2005-2018*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.unroca.org/>> [Citované 7. 9. 2019]

U ľahkých zbraní prevládali v roku 2017 s veľkým rozdielom granátomety, nasledované ťažkými guľometmi (graf 3). Najväčšie množstvo granátometov podľa údajov z Registra konvenčných zbraní OSN smerovalo do Maroka (15 234), nasledovaného Filipínami (3 078) a Ománom (2 038). Ide o takmer štyridsaťnásobné zvýšenie celkového exportovaného množstva tohto typu zbrane oproti roku 2016. Podobný prípad nastal aj u ťažkých guľometov, kde hlavným importérom bolo opäť Maroko (1 828), nasledované Libanon (800).

Graf 3 Exporty ľahkých zbraní zo strany USA v rokoch 2005 – 2018

Zdroj: UN Register of Conventional Arms. *Exports of Light Arms in 2005-2018*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.unroca.org/>> [Citované 7. 9. 2019]

Administratíva prezidenta Donalda Trumpa sa okrem tradičných konvenčných zbraní, snažila podporiť aj exporty bojových dronov vyrobených v USA zo strany súkromných spoločností. Pokúšala sa tak podporiť konkurencieschopnosť domácich produktov na svetovom trhu a znížiť podiel lídra v tejto oblasti, teda Číny. Uľahčenie exportu dronov presadzovala aj administratíva bývalého prezidenta Baracka H. Obamu, napriek tomu, že z bezpečnostných dôvodov odmietla žiadosti Jordánska, SAE a Iraku, ale nekonala v podobe vytvorenia samostatnej politiky ako v prípade administratívy D. Trumpa. Prezidentovou administratívou stanovená politika dronov, ktorá umožňovala priamy komerčný predaj bojových dronov rovno od výrobcu bez potreby využitia inštitútu zahraničného vojenského predaja,²⁹ však narazila na komplikácie a spomalenie, ktoré jej spôsobilo Ministerstvo obrany USA, najmä U.S. Air Force. „U.S. Air Force určilo z dôvodov národnej bezpečnosti, že určité časti lietadiel alebo dronov možno prevážať iba na základe pravidla zahraničného vojenského predaja, nie prostredníctvom komerčných kanálov.“³⁰ Ďalším dôvodom boli obavy z možného prevozu zakázaných vojenských systémov pomocou dronov, ktorého zákaz je stanovený v Kontrolnom režime pre raketové technológie (ďalej ako MTCR), ktorého členom sú aj USA. „Aj keď sú bezpilotné lietadlá (drony) viac podobné bojovým lietadlám ako riadeným raketám, na bezpilotné lietadlá, ktoré môžu prejsť viac ako 300 kilometrov a preniesť nálož viac ako 500 kilogramov, sa na vývoz zo strany členov MTCR vzťahuje „dôrazný zákaz“. Táto podmienka vo výraznej miere prispela k neúspechu zavedenej politiky, nakoľko umožnila exporty dronov z USA iba do Francúzska, Spojeného kráľovstva a Talianska. Následkom tohto výsledku sa Trumpova administratíva snaží o pozmenenie zaradenia dronov v rámci MTCR, čo môže byť ťažko prekonateľná prekážka, z dôvodu hlasovania v podobe konsenzu v rámci zoskupenia.

Pri analýze exportu dronov z USA je potrebné spomenúť príklad Indie, ktorá predstavuje lákavú destináciu, resp. importéra vojenskej techniky. Dôvody pre takéto uvažovanie nie sú len ekonomického charakteru, ale najmä geopolitického. India predstavuje enormný trh, ktorého hlavným dodávateľom dronov je Čína. „V poslednom období sa vzťahy medzi USA a Indiou začali zlepšovať a USA dúfa, že India sa stane významnou silou v regióne Juhovýchodnej Ázie pri potláčaní Číny.“³¹ Bol evidovaný prípad, kedy bol spozorovaný prieskumný dron Indie vo vzdušnom priestore Číny a následne havaroval za čínskymi hranicami. Zvýšenie množstva vojenského arzenálu bude predstavovať aj hrozbu pre susedný štát Pakistan, nakoľko krajiny čelia dlhodobým nevysporiadaným politickým nezhodám. Čo sa týka typu exportovaných dronov do Indie, bol Ministerstvom zahraničných vecí USA schválený transfer 22 kusov Predator B (MQ-9) Sea Guardians³² od spoločnosti General Atomics. Najväčšími konkurentmi v exporte dronov sú Izrael, ktorý bol práve dodávateľom bojových dronov Harpy systems do Indie, a Čína (obrázok 1).

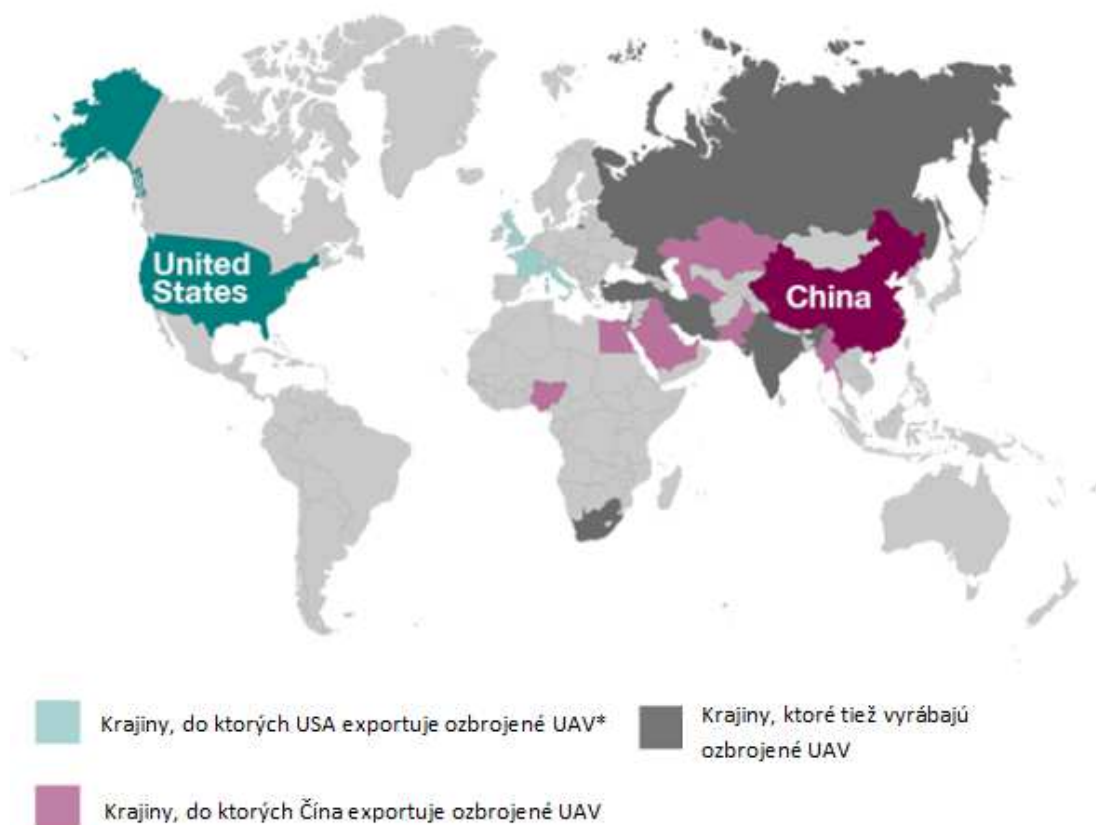
²⁹ Z anglického *foreign military sales*.

³⁰ Foreign Policy. *Trump's Push to Boost Lethal Drone Exports Reaps Few Rewards*. [online] Dostupné na internete: <<https://foreignpolicy.com/2018/12/06/trump-push-to-boost-lethal-drone-exports-reaps-few-rewards-uas-mtcr/>> [Citované 13. 9. 2019]

³¹ Global Times. *Loosening of US arms sales spurs India to challenge China*. [online] Dostupné na internete: <<http://www.globaltimes.cn/content/1087502.shtml>> [Citované 13. 9. 2019]

³² The algemeiner. *Trump Wants to Sell Deadly Weapons to the Middle East; What Does This Mean for Israel?*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.algemeiner.com/2018/06/18/trump-wants-to-sell-deadly-weapons-to-the-middle-east-what-does-this-mean-for-israel/>> [Citované 13. 9. 2019]

Obrázok 1 Krajiny exportujúce ozbrojené UAV³³

* Francúzsko a Taliansko si obstarali UAV z USA a dostali povolenie ozbrojiť ich

Zdroj: BBC News. *The 'globalisation' of China's military power*. [online] Dostupné na internete: <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-43036302> [Citované 13. 9. 2019]

Záver

Vychádzajúc z dostupných údajov bol po nástupe administratívy Donalda Trumpa k moci v roku 2017 evidovaný približne 20 %-ný nárast množstva exportovaných zbraní. Významné zvýšenie nastalo najmä pri exporte bojových lietadiel, rakiet a raketových kompletov, bômb, námorných zbraní a bojových lodí, a taktiež v prípade bezpilotných lietadiel (dronov). Pri analýze regionálneho rozmiestnenia importérov konvenčných zbraní z USA, nastali tiež zmeny súvisiace s výmenou prezidenta. Trumpova administratíva posilnila exporty do krajín zapojených vo vojne v Jemene, napríklad v prípade dlhodobého spojenca Saudskej Arábie alebo Spojených arabských emirátov, a to aj prostredníctvom zrušenia obmedzenia exportu uvaleného Obamovou administratívou. V regióne východnej a juhovýchodnej Ázie pristúpila Trumpova administratíva k politike potláčania politickej moci Číny, prostredníctvom podporovania exportu konvenčných zbraní do Japonska, Taiwanu alebo Thajska. Podobne ako jeho predchodca, aj Trumpova administratíva si uvedomovala hodnotu trhu s dronmi, ktorá by prispela k zvýšeniu technologickkej základne krajiny, získala nových odberateľov a zároveň posilnila postavenie USA v geopolitickom meradle. Dôvodom bolo aj koncipovanie samostatnej politiky v tejto oblasti. Významný prvok, ktorý ovplyvnil konanie prezidenta, boli pozitívne ekonomické vplyvy zvýšenia produkcie a obchodu s konvenčnými zbraňami na pracovné príležitosti v krajine a posilnenie obranného priemyslu USA.

³³ Z anglického *Unmanned aerial vehicles*, teda bezpilotné lietadlá, resp. drony.

Pomocou vykonanej analýzy exportov konvenčných zbraní počas administratívy Donalda Trumpa a komparácie s politikou jeho predchodcu, možno predikovať vývoj minimálne do konca volebného obdobia súčasného prezidenta. Smerovanie stanovenej politiky by mohlo byť narušené prípadným vznikom ozbrojeného konfliktu, v regióne, ktorý je záujmovou oblasťou USA alebo z dôvodu nátlaku spojeneckých štátov, vládnych a mimovládnych organizácií na zákaz vývozu do krajín porušujúcich ľudské práva za použitia dovezených konvenčných zbraní.

Nakoľko v analýze absentuje porovnanie exportov a politiky v oblasti konvenčných zbraní viacerých prezidentov USA, či už demokratov alebo republikánov, nemožno spoľahlivo prisúdiť zmenu politickej strany ako hlavný dôvod zistených výsledkov analýzy, ale len ako jeden z možných faktorov vplyvu. Daná analýza môže však poslúžiť ako podklad pre prípadnú tvorbu takejto komparácie.

Použitá literatúra:

1. Arms Control Association. *Arms Control and Proliferation Profile: The United States*. Dostupné na internete: <<https://www.armscontrol.org/factsheets/unitedstatesprofile>> [Citované 7. 9. 2019]
2. Arms Control Association. *U.S., Saudi Arms Transfers Top Global Trade*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.armscontrol.org/act/2019-04/news/us-saudi-arms-transfers-top-global-trade>> [Citované 8. 9. 2019]
3. BBC NEWS. *Donald Trump to withdraw US from Arms Trade Treaty*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-48076262>> [Citované 19. 10. 2019]
4. BBC News. *The 'globalisation' of China's military power*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.bbc.com/news/world-asia-china-43036302>> [Citované 13. 9. 2019]
5. Bundeszentrale für politische Bildung. *USA*. [online] Dostupné na internete: <<https://sicherheitspolitik.bpb.de/country-reports?iso=USA>> [Citované 8. 9. 2019]
6. Forbes. *Do U.S. Defense Firms Really Need To Export Arms to Saudi Arabia?* [online] Dostupné na internete: <<https://www.forbes.com/sites/williamhartung/2019/06/24/do-u-s-defense-firms-really-need-arms-exports/#1d0e7c3f63eb>> [Citované 8. 9. 2019]
7. Foreign Affairs. *Researching U.S. Foreign Policy*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.archives.gov/research/foreign-policy>> [Citované 19. 10. 2019]
8. Foreign Policy. *Trump's Push to Boost Lethal Drone Exports Reaps Few Rewards*. [online] Dostupné na internete: <<https://foreignpolicy.com/2018/12/06/trump-push-to-boost-lethal-drone-exports-reaps-few-rewards-uas-mtcr/>> [Citované 13. 9. 2019]
9. Frontline. *What You Need to Know About Trump's \$8 Billion Saudi Arms Deal*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/saudi-arabia-arms-deal-trump-what-to-know/>> [Citované 8. 9. 2019]
10. Global Times. *Loosening of US arms sales spurs India to challenge China*. [online] Dostupné na internete: <<http://www.globaltimes.cn/content/1087502.shtml>> [Citované 13. 9. 2019]
11. GlobalResearch. *Revealed: The Full Extent of US Arms Deals with Saudi Arabia and UAE*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.globalresearch.ca/full-extent-us-arms-deals-saudi-arabia-uae/5673800>> [Citované 9. 9. 2019]
12. Ministerstvo hospodárstva SR. *Zmluva o obchode so zbraňami*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.mhsr.sk/uploads/files/cLOIYbwm.pdf>> [Citované 10. 9. 2019]
13. Reuters. *Defying Congress, Trump sets \$8 billion-plus in weapons sales to Saudi Arabia, UAE*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-usa-saudi-arms/defying-congress-trump-sets-8-billion-plus-in-weapons-sales-to-saudi-arabia-uae-idUSKCN1SU25R>> [Citované 8. 9. 2019]

14. Reuters. Exclusive: Trump to call on Pentagon, diplomats to play bigger arms sales role - sources. [online] Dostupné na internete: < <https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-weapons/exclusive-trump-to-call-on-pentagon-diplomats-to-play-bigger-arms-sales-role-sources-idUSKBN1EX0WX>> [Citované 15. 10. 2019]
15. Reuters. *Japan's military sees record spending, aims to buy more U.S. arms: Nikkei*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-japan-defence-budget/japans-military-sees-record-spending-aims-to-buy-more-u-s-arms-nikkei-idUSKBN1O7048>> [Citované 15. 9. 2019]
16. Reuters. *Trump expects Japan's military to reinforce United States in Asia and beyond*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-japan-usa/trump-expects-japans-military-to-reinforce-united-states-in-asia-and-beyond-idUSKCN1SY06Y>> [Citované 15. 9. 2019]
17. Reuters. *Trump launches effort to boost U.S. weapons sales abroad*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-arms/trump-launches-effort-to-boost-u-s-weapons-sales-abroad-idUSKBN1HQ2E6>> [Citované 9. 9. 2019]
18. Statista. *1/3 of Global Arms Exports Come from the U.S.* [online] Dostupné na internete: <https://www.statista.com/chart/18417/global-weapons-exports/> [Citované 8. 9. 2019]
19. Stockholm International Peace Research Institute Database. *TIV of arms exports from United States, 2012-2018*. [online] Dostupné na internete: <<http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>> [Citované 8. 9. 2019]
20. Stockholm International Peace Research Institute Database. *TOP LIST TIV TABLES*. [online] Dostupné na internete: <<http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php>> [Citované 19. 10. 2019]
21. Stockholm International Peace Research Institute Database. *Trend Indicator Values of arms exports from the top 5 largest exporters, 2017-2018*. [online] Dostupné na internete: <<http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php>> [Citované 7. 9. 2019]
22. Stockholm International Peace Research Institute Database. *Trend Indicator Values of arms exports from United States, 2017-2018*. [online] Dostupné na internete: <armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php> [Citované 7. 9. 2019]
23. Taiwan Defense & National Security. *Taiwan Arms Sales Notified to Congress, 1990-2019*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.ustaiwandefense.com/tags/fms/>> [Citované 15. 9. 2019]
24. The algemeiner. *Trump Wants to Sell Deadly Weapons to the Middle East; What Does This Mean for Israel?*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.algemeiner.com/2018/06/18/trump-wants-to-sell-deadly-weapons-to-the-middle-east-what-does-this-mean-for-israel/>> [Citované 13. 9. 2019]
25. The Guardian. *US approves potential sale of \$2.2bn in arms to Taiwan, stoking China's anger*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.theguardian.com/world/2019/jul/09/us-approves-potential-sale-of-22bn-in-arms-to-taiwan-stoking-chinas-anger>> [Citované 15. 9. 2019]
26. This Week in Asia. *Chinese arms: cheaper than US, no strings attached. Thailand is sold*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.scmp.com/week-asia/geopolitics/article/3012673/chinese-arms-cheaper-us-no-strings-attached-thailand-sold>> [Citované 9. 9. 2019]
27. U.S. Department of Commerce. Bureau of Industry and Security. *Offsets in Defense Trade. Twenty-First Study*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.bis.doc.gov/index.php/documents/pdfs/1620-twenty-first-report-to-congress-12-16/file>> [Citované 11. 9. 2019]

28. U.S. Department of State. *U.S. Arms Sales and Defense Trade*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.state.gov/u-s-arms-sales-and-defense-trade/>> [Citované 7. 9. 2019]
29. U.S. Department of State. *United States Conventional Arms Transfer Policy*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.state.gov/united-states-conventional-arms-transfer-policy/>> [Citované 8. 9. 2019]
30. UN Register of Conventional Arms. *Exports of Light Arms in 2005-2018*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.unroca.org/>> [Citované 7. 9. 2019]
31. UN Register of Conventional Arms. *Exports of Small Arms in 2005-2018*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.unroca.org/>> [Citované 7. 9. 2019]
32. USA Today. Saudi Arabia buys the most weapons from the US government. See what other countries top list. [online] Dostupné na internete: <https://eu.usatoday.com/story/money/2019/03/26/us-arms-sales-these-countries-buy-most-weapons-government/39208809/> [Citované 10. 9. 2019]
33. Vox. *Trump may soon ban Russian observation flights over US military bases. That's a bad thing*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.vox.com/2019/10/9/20906509/open-skies-treaty-trump-russia-cheat>> [Citované 19. 10. 2019]
34. World Economic Forum. *5 charts that reveal the state of the global arms trade*. [online] Dostupné na internete: <<https://www.weforum.org/agenda/2019/03/5-charts-that-reveal-the-state-of-the-global-arms-trade/>> [Citované 7. 9. 2019]

Kontakt:

Ing. Lujza Chrvalová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: chrvalova.lujza@gmail.com

Diskurzívna analýza Kennanovho Dlhého telegramu na pozadí realistickej paradigmy teórie medzinárodných vzťahov a foucaultovskej historickej diskurzívnej analýzy

Discourse Analysis of Kennan's Long Telegram based on Realist Paradigm in International Relations and Post-structuralist Foucaultian Discourse Analysis

Juraj Kalický

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Kuzmányho 1,
974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: juraj.kalicky@umb.sk

Abstrakt: Cieľom článku je diskurzívna analýza Kennanovho dlhého telegramu a preskúmanie dôsledkov tohto diskurzu na ďalší vývoj medzinárodných vzťahov v danom období. Na báze syntézy realistickej paradigmy v rámci teórie medzinárodných vzťahov a postštrukturalistickej formy diskurzu v podobe foucaultovskej genealogickej diskurzívnej analýzy sa článok snaží poukázať na konzekvencie, ktoré dané fakty v rámci diskurzu vyvolali, zanalyzovať interpretáciu, ktorú poskytol samotný diskurz ako tvorca a nositeľ politickej moci americkým vládnym kruhom v pozícii subjektu poznania. Rovnako prostredníctvom zvolenej metodológie diskurzívnej analýzy a metód analýzy, komparácie a syntézy zhodnotiť úlohu tohto diskurzu pre zobrazenie politického a vojenského rivala, formuláciu ideologických rozdielov a z nich vyplývajúcej interpretácie hrozieb pre zrod bipolárneho mocenského súperenia.

JEL klasifikácia: F51

Kľúčové slová: diskurz, diskurzívna analýza, hegemonia, moc, realistická paradigma

Abstract: The aim of the article is to conduct a discourse analysis of Kennan's Long Telegram and the impact of its discourse on the further development of international relations in the respective historical period. On the basis of realist paradigm and post-structuralist Foucaultian discourse analysis, the article aims at pointing to consequences which the discourse provoked, as well as to analysing the interpretation the discourse constituted and offered to the American political elites being the discourse knowledge subject. Via the scientific methods of analysis, comparison and synthesis, it is to evaluate the role of this discourse for the creation of needed perspectives on the antagonist political and military rival, the formulation of ideological differences and a subsequent interpretation of threats leading to the bipolar division of the world.

Key words: discourse, discursive analysis, hegemony, power, realist paradigm

JEL Classification: F51

Úvod

Ak máme úvodom uviesť, čo je spoločné z gnozeologického a ontologického hľadiska pre filozofiu postmoderného francúzskeho filozofa Michelea Foucaulta a predstaviteľov realizmu v rámci teórie medzinárodných vzťahov, tak je to moc a mocenské vzťahy, ktoré sú ústrednou témou ich skúmania a teoretického výkladu. Pre realistov predstavuje moc, jej akumulácia v rukách hlavných aktérov svetovej politickej scény, t. j. štátov ako racionálnych aktérov nielen realizáciu vlastných mocenských a s nimi súvisiacich národných záujmov, ale aj hlavný element svetového politického systému. Takéto prostredie skúmania moci jej dáva globálny charakter. Rovnako je moc aj ústrednou témou pre Foucaulta, ktorý ju neskúma primárne a prvoplánovo v jej „makro“ formách- t. j. moc veľmocenskú a štátnu v medzinárodnom prostredí, no snaží sa o skúmanie moci v jej „mikro“ rozmeroch

spoločenskej sféry, kde politická moc je tvorená vzájomnou interferenciou politických bojov v jednotlivých častiach spoločnosti: v centre pozornosti sú mocenské vzťahy v súkromnom živote obyvateľov, vo vzdelávacom systéme, zdravotníctve, súdnictve. Dochádza tu však k posunu hraníc samotnej politickej moci. Jeden zo spôsobov odhalenia, resp. uchopenia uplatňovania moci s cieľom nadvlády je aj politický diskurz, jeho tvorba a analýza, kde Foucault, hoci nie priamo pre analýzu veľmocenských a ekonomických štruktúr a vzťahov, vytvoril genealogickú diskurzívnu analýzu. Táto foucaultovsko historická/genealogická analýza, ktorá je vlastne postštrukturalistickou formou analýzy diskurzu, neposkytuje podrobnejší návod pre následné výskumy, poskytuje však epistemologickú bázu pre odhaľovanie a uchopenie mocenských aspektov. Použitie realistickej paradigmy medzinárodných vzťahov a foucaultovskej genealogickej metódy nám umožní realizáciu cieľa tejto štúdie, t. j. odhalenie, čo a akú úlohu zohral diskurz v podaní iniciačného dokumentu pre začiatok studenej vojny, t. j. Kennanovho dlhého telegramu, a zároveň pomôže vysvetliť, akú interpretáciu poskytol americkej štátnej moci. Spolu s analytickou metódou, metódou komparácie a syntézy je cieľom ozrejniť a odkryť diskurz a ním vytváranú politickú realitu v podobe rozhodujúceho faktora pre implementáciu americkej politiky zadržiavania a vymedzenia sa voči Sovietskemu zväzu ako k svojmu mocenskému rivalovi. Tento článok našiel svoju inšpiráciu v analyzovanej práci Davida Campbella,¹ ktorú popisuje Vít Beneš vo svojej kapitole venovanej *Diskurzívnej analýze*,² ktorá súčasťou *Jak zkoumat politiku* od Petra Druláka. Campbellova práca je typickým príkladom foucaultovskej genealogickej diskurzívnej analýzy v medzinárodných vzťahoch, ktorej cieľom je na príklade americkej zahraničnej politiky a americkej identity poukázať na potrebu nového pohľadu práve na zahraničnú politiku.³

1 Vymedzenie pojmov

Pre potreby výskumných cieľov a metodologickej bázy v rámci zvolenej témy článku je nutné úvodom zadefinovať čoraz častejšie sa v oblasti politických vied a medzinárodných vzťahov vyskytujúci a aplikovaný pojem politický diskurz a diskurzívna analýza. Samotný pojem diskurz ako filozofický termín zaviedol v 16. storočí francúzsky filozof R. Descartes - priekopník kritiky poznania. Diskurz sa v súčasnosti chápe ako usporiadaný súbor viet o danom predmete, konkrétna podoba vedenia. Jeden z popredných zástancov takejto formy definície bol aj súčasný francúzsky filozof M. Foucault, podľa ktorého je diskurz pravidlami riadená prax, ktorá vytvára/generuje reťaz alebo súvislý systém výpovedí, čiže foriem vedenia, ako napr. medicína, psychiatria, biológia.⁴

Špecifickejšie poňatý pojem, t. j. diskurz politický, je podľa Dulebovej⁵ z hľadiska definície mimoriadne zložitý fenomén, aj keď dnes veľmi frekventovaný v spoločenských a humanitných vedách. Ruskí jazykovedci Baranov a Kazakevič zdôrazňujú jeho inštitucionálnosť a definujú ho ako „ako súhrn všetkých rečových aktov, použitých v politických diskusiách a rovnako pravidiel verejnej politiky, overených tradíciou a skúsenosťami.“⁶ Podľa názoru týchto autorov sa v inštitucionálnom diskurze komunikácia uskutočňuje nie medzi konkrétnymi ľuďmi, ale medzi reprezentantmi jednej alebo niekoľkých verejných inštitúcií (vláda, parlament, spoločenské organizácie) a predstaviteľmi inej verejnej inštitúcie a občanom (voličom). J. Sorokin vymedzuje politický diskurz cez jeho súvzťažnosť s ideologickým diskurzom, keď formuluje, že: „...politický diskurz je len jeden z druhov

¹ CAMPBELL, D. (1998): *Writing Security*.

² BENEŠ, V. Diskurzívna analýza. In: DRULÁK, P. (2008) *Jak zkoumat politiku*. s. 92-148.

³ DRULÁK, P. (2008): *Jak zkoumat politiku*, s. 116.

⁴ *Encyclopaedia Beliana* (2003) s. 409.

⁵ DULEBOVÁ, I. (2012): *Politický diskurz ako objekt lingvistického výskumu*.

⁶ BARANOV, A. KOZAKEVIČ, G. (1991): Парламентские дебаты: традиции и новаторство.

ideologického diskurzu a celý rozdiel spočíva v tom, že politický diskurz je explicitne pragmatický a ideologický diskurz implicitne pragmatický, teda politický diskurz je subdiskurzom a ideologický je metadiskurzom.⁷ Politologička Doris Graber poznamenáva, že politický diskurz sa objavuje vtedy, keď: „...politickí aktéri vo vláde a mimo nej komunikujú o politických záležitostiach a pre politické účely.“⁸ Významný predstaviteľ a priekopník kritickej diskurzívnej analýzy Teun van Dijk sa k definícii a vymedzeniu politického diskurzu sa vyjadruje nasledovne: „Diskurz sa stáva politickým vtedy, keď sprevádza politický akt v politickej inštitucionálnej situácii.“⁹

Pri pojme diskurz, a to predovšetkým v jeho histórii aplikovanej a politickej forme, je takmer nemožné vynechať osobu už spomenutého francúzskeho predstaviteľa postštrukturalizmu Michelea Foucaulta. Tento francúzsky filozof sa venuje v rámci genealógií historicko-politického diskurzu vzťahom medzi politickou mocou, jazykom, technikám moci a panstva-ovládania, hegemonie. Vo svojom spise *Archeológia vedenia* (1969)¹⁰ a vo svojej prednáške *Rád diskurzu* (1971)¹¹ sa zaoberá hlavne spôsobmi kontroly diskurzu z hľadiska a pozície moci. Podľa Foucaulta, diskurz nie je len akýsi súbor reprezentácií či textov, ale tiež súbor sociálnych praktík systematicky vytvárajúcich objekty diskurzu. Autor z tohto dôvodu zaviedol označenie diskurzívna prax, podľa ktorej by sa nemali diskurzy redukovať len na jazyk v jeho použití. Diskurz je tak vytváraný diskurzívnou formáciou, ktorá uvádza obsah diskurzu a nediskurzívnu formáciou, ktorá ovplyvňuje spôsob utvárania a prezentovanie tohto obsahu.¹² Kým diskurzívna formácia vypovedá, čo je obsahom diskurzu, nediskurzívna formácia vplýva na spôsob utvárania a prezentácie samotného obsahu. Na samotný spôsob, akým hovoríme o veciach majú, podľa Foucaulta, vplyv spoločenské postavenie, názorové klímy a spôsoby kategorizovania objektov podľa dominantného vedenia danej doby.¹³ Už spomenutý Van Dijk pri vymedzení politického atribútu diskurzu tvrdí, že analýzu politického diskurzu nie je možné založiť exkluzívne na diskurzívnych vlastnostiach. Je rovnako potrebné vykonať aj „...systematickú kontextovú definíciu na základe toho, v akom politickom systéme, organizáciách, usporiadaní pomerov a za existencie akých poznatkov a aktérov v systéme“ politický diskurz vzniká. Z toho vyplýva, že je nevyhnutné poznať úlohy a postavenie jeho účastníkov, ciele a zámer jeho aktérov a pod.¹⁴

Ak chceme vyjadriť vzťah medzi mocou a politickým diskurzom, tento je podľa M. Foucaulta produktom moci. V takejto podobe určuje pravdu a zároveň vytvára konkrétnu podobu vedenia. Politický diskurz tak nabera funkciu jazyka politickej moci, prostredníctvom ktorého dochádza k tvorbe istého obrazu pochopenia sveta, čo je sprevádzané zámerom stotožnenia tohto konkrétneho obrazu s pojmom pravda ľudskom uvažovaní. Z kognitívneho hľadiska je idea objektívnej pravdy vo Foucaultovom ponímaní iba ilúziou, pričom je možné hovoriť o mechanizmoch moci len prostredníctvom subjektívnych interpretácií, ktoré pomocou diskurzu nadobudnú takúto formu atribútu. Preto, aby bola zdôraznená závislosť pravdy od moci, ako poznamenáva Marcelli: „...sú použité v dielach tohto filozofa namiesto pojmu pravda pojmy ako „režim pravdy“, „všeobecná politika pravdy“ alebo „politická ekonómia pravdy“. /Pravda/ nie je mimo moci, nie je zbavená moci: v rozpore s mýtom, ktorého dejiny a funkcie by si zaslúžili ďalšie štúdium, pravda nie je odmenou pre slobodných duchov, dieťaťom dlhodobej samoty alebo privilegiom tých, čo sa dokázali oslobodiť. Pravda

⁷ SOROKIN, J. (1997): *Političeskij dikurs: politika istolkovania poniatja*, s. 57-62.

⁸ GRABER, D.A. (1981): *Political languages*, s. 195-224.

⁹ DIJK, T. (1995): *What is Political Discourse Analysis?*, s. 19.

¹⁰ FOUCAULT, M. (1969): *Archeologie vědení*.

¹¹ FOUCAULT, M. (1971): *Rád diskurzu*.

¹² Ibid.

¹³ PROKOPOVÁ, K; ORSÁGOVÁ, Z. (2014): *Metodologie výzkumu v oblasti kritické analýzy diskurzu*.

¹⁴ DIJK, T. (1995): *What is Political Discourse Analysis?*, s. 19.

je vecou tohto sveta; vytvára sa iba prostredníctvom početných foriem prinútenia. A vyvoláva ozajstné mocenské účinky. Každá spoločnosť má svoj režim pravdy, svoju „všeobecnú politiku“ pravdy, t. j. typ diskurzu, ktorý je prijímaný a funguje ako pravdivý; mechanizmus a inštanície, ktoré umožňujú rozlišovať pravdivé výroky od nepravdivých, prostriedky na potvrdzovanie každého z nich; uznávané techniky a procedúry pre nadobúdanie pravdy; status tých, ktorí sú poverení povedať, čo platí za pravdivé.”¹⁵

Podľa Buraja, Foucault v snahe prehodnotiť tradičný konceptuálny a aparát skúmania moci a navrhnúť nové prístupy pre jej analýzu metód a techník mocenských praktík a ich fungovania spoločnosti, prichádza z dvomi novými metódami: archeológiou a genealógiou.¹⁶ Archeológia nie je interpretačnou metódou, no je „metódou opisu diskurzívnych udalostí, či presnejšie povedané opisu výpovedí o týchto udalostiach, to znamená, že archeológia sa zosť na úrovni čistého, „archívneho“ opisu nazhromaždených diskurzívnych udalostí a ich vzťahov bez toho, aby sa usilovala postihnúť zámery a ciele subjektu alebo objektu tohto opisu.“¹⁷. Archeológia teda skúma diskurz sám o sebe, v takej forme ako existuje. Neskúma ďalší skrytý diskurz v pôvodnom diskurze. Ak máme stručne charakterizovať druhú foucaultovu metódu - genealógiu, táto prináša interpretačné hľadisko. K tejto metóde poznamenáva Bleiker: „... geneológia sa zameriava na proces, ktorým sme vykonštruovali pôvod a dali význam konkrétnym zobrazeniam minulosti, zobrazeniam, ktoré neustále vedú naše každodenné životy a stanovujú jasné limity politických a spoločenských volieb.“¹⁸ Kým interpretácia je, podľa Foucaulta, „... zvláštny spôsob zmocnenia určitého systému pravidiel, ... genealógiou nazýva históriu takto chápaných interpretácií, ktorú vnucujú danému systému pravidiel nejaký smer.“¹⁹

Diskurzívna analýza býva tradične definovaná ako skupina metód a teórií pre skúmanie bežne používaného jazyka v sociálnom kontexte, kde text (jazyk) samotný je neoddeliteľnou súčasťou politicko-spoločenskej reality, ba až jednou z jej základných konštitutívnych zložiek, a nie nástroj na popísanie tejto reality. Takáto forma analýzy skúma, akým spôsobom ľudia prostredníctvom textu konštruujú zmysel a význam objektov a aktivít sociálneho sveta. Z pohľadu tejto formy analýzy je realita vnímaná ako sociálny konštrukt, pričom jedným z jej cieľov je pochopenie práve spôsobu, ako je táto realita sociálne konštruovaná prostredníctvom jazyka. Takáto forma konštruktivizmu skúma potom realitu z pohľadu štruktúry, no rovnako z pohľadu príslušných aktérov. Keďže sa jedná o značne širokú skupinu metód a prístupov v rámci skúmania jazyka v jeho sociálnej dimenzii a významotvorných aktivít jednotlivých aktérov, spoločným východiskom tejto skupiny je chápanie textu ako svojbytného predmetu pre vedeckú analýzu.²⁰ Michel Foucault a ďalší postštrukturalisti chápu jazyk ako neoddeliteľnú súčasť spoločenského života, prostredníctvom ktorej je realita konštruovaná. Text tak nepredstavuje objektívne znázornenie reality; je jeho súčasťou. Diskurzívna analýza sa tak radí do sféry sociálneho konštruktivismu. Ako upresňuje Beneš: „Diskurzívna analýza je súčasťou skupiny prístupov, ktoré môžeme súhrnne označiť ako analýza textu. Ide o pomerne širokú kategóriu všetkých prístupov, ktoré kladú dôraz na funkciu jazyka alebo skúmajú jazyk mimo obmedzenej kategórie gramatiky, fonetiky a fonológie.“²¹ Ďalší autori Jørgensen a Phillips poznamenávajú: „Samotným cieľom diskurzívnej analýzy je zmapovať procesy, ktorými bojujeme o spôsob, akým má byť fixovaný význam znakov a procesy, ktorými sa niektoré významové fixácie stávajú natoľko konvenčnými, že o nich uvažujeme ako

¹⁵ MARCELLI, M. (2005): Michel Foucault alebo Stať sa iným, s. 119.

¹⁶ BURAJ, I. (2000) Foucault a moc, 19-21.

¹⁷ Ibid. s. 24.

¹⁸ BLEIKER, R. (2000): Popular Dissent, Human Agency and Global Politics, s. 25.

¹⁹ BURAJ, I. (2000): Foucault a moc, s. 36.

²⁰ BENEŠ, V. (2008): Diskurzívna analýza, s. 92,93,122 In: DRULÁK, P. (2008) Jak zkoumat politiku.

²¹ Ibid. s. 94.

o prirodzenostiach.“²² Inak povedané, diskurzívna analýza si dáva za úlohu skúmať, ako, resp. akým spôsobom je skrze vyselektovaný súbor textov konštruovaný význam a zmysel tak aktivít, ako aj objektov sociálnej a politickej reality. Keďže samotný pojem diskurz je široko chápaný, existujú aj rozdielne prístupy v rámci jeho analýzy. Ťažko hovoriť o jednej primárnej dominantnej metóde, ale môžeme hovoriť o jednotlivých typoch tohto typu analýzy, ktoré sa líšia v jednotlivých aplikovaných výskumných technikách. Ako jednotlivé typy diskurzívnej analýzy môžeme uviesť: foucaultovskú historickú analýzu, kritickú diskurzívnu analýzu, sociálno-psychologickú analýzu, diskurzívny historický prístup a analýzu metafor.

2 Politická analýza: Kennanov dlhý telegram -Príčiny sovietskeho správania

Ukončenie 2. sv. vojny so sebou prinieslo aj pomerne rýchly rozpad protihitlerovskej koalície, keďže tuto tvorili hlavne dva najsilnejšie štáty s rozdielnym politickým zriadením. Pre amerických politikov a stratégov sa objavila otázka o ďalšej koexistencii so Sovietskym zväzom v rámci povojnového usporiadania sveta, a to predovšetkým s ohľadom na vlastnú národnú bezpečnosť a na možnú projekciu sily dvoch svetových (následne antagonistických) mocností mimo ich vlastného územia. Do istej miery mohli byť pre americké politické kruhy presvedčivým ukazovateľom ďalšieho vývoja výsledky konferencii tzv. Veľkej trojky z predchádzajúceho obdobia. V rámci nového prerozdelenia sveta si takto americkí strategickí plánovači začali byť vedomí potreby byť schopní odhadnúť zámery, no hlavne silový potenciál rodiaceho sa veľmocenského rivala. Ministerstvo zahraničných vecí sa pre expertízu v danom probléme od počiatku obracalo na svoje veľvyslanectvo v Moskve. Jednou z odpovedí na daný problém bol aj telegram odoslaný už 2. februára 1946 G. Kennanom vo funkcii amerického chargé d'affaires v Moskve. Tento telegram nazvaný „Príčiny sovietskeho správania“ podpísaný pseudonymom X a neskôr zverejnený v časopise *Foreign Affairs*, spolu so smernicou Rady národnej bezpečnosti USA NSC- 68, predstavoval teoretický fundament Trumanovej doktríny a americkej politiky zadržiavania počas celého obdobia studenej vojny. (Obidva dokumenty predstavovali istú systematizáciu predpokladanej politiky zatlačovania sovietskych expanzívnych snáh a nájdenie vhodných prostriedkov na jej realizáciu). Určitým rozhodujúcim momentom bol aj o niekoľko dní na to Stalinom prednesený predvolebný prejav z 9. februára 1946. Tento prejav bol výzvou k obnoveniu vojnou spustošenej krajiny a k čo najrýchlejšiemu dosiahnutiu predvojnového úrovně. S pohľadom teórie politického realizmu bola spornou tak z americkej, ako aj z perspektívy západoeurópskych spojencov, časť venovaná technickému vybaveniu a bojaskopnosti Červenej armády pre efektívnu obranu krajiny, no aj návrat k ideologickej rétorike týkajúcej sa rozdielov: liberálna demokracia verzus komunistické zriadenie. Táto rétorika vyvolala na strane amerických strategických expertov a politikov rad interpretácii a dezinterpretácii o sovietskych mocenských zámeroch.

Kennan v telegrame reaguje na usporiadanie síl po porážke Japonska a Nemecka a na možné hrozby sovietskej expanzie v Európe a Ázii. V dokumente je sformulovaná potreba vytvorenia koncepcie politiky zadržiavania sovietskych expanzívnych snáh, pričom si dáva za úlohu zhodnotiť štyri možnosti podôb zahraničnej politiky USA: pokračovanie súčasnej politiky, návrat k izolacionizmu, zahájenie preventívnej vojny, zvýšenie moci USA. Rozbor bol však podriadený ústrednej požiadavke: preukázať, že jedinou možnou zahraničnou politikou je štvrtá alternatíva - výrazný rast americkej moci. Ak ZSSR získa jadrové zbrane, bude možné očakávať eskaláciu, nie zmiernenie medzinárodného napätia. Hlavným cieľom sovietskej politiky málo byť preto zaistenie všetkých sfér svetovej veľmocenskej politiky. Telegram preto deklaruje, že primárnou stratégiou akéhokoľvek prístupu USA vo vzťahu k ZSSR, musí byť: „dlhodobé, trpezlivé a nekompromisné zadržiavanie ruských expanzívnych

²² JÖRGENSEN, M. – PHILIPS, L. (2002): *Discourse Analysis as Theory and method*. s. 25-26.

tendencií“.²³ Východisko v dileme alebo zničiť ZSSR, alebo sa s ním dohodnúť, vidí Kennan vo vnímaní svetovej politickej scény ako obmedzenej anarchie. Kennanove predstavy o zadržiavaní komunizmu sa následne pokúšala naplniť smernica Rady národnej bezpečnosti NSC-20/4, ktorú podpísal H. Truman 23. novembra 1948. Opierajúc sa o hore uvedené dokumenty týkajúce sa sovietskej hrozby a interpretácie sovietskych mocenských zámerov, americkí stratégovia dospeli k presvedčeniu, že otázky národnej bezpečnosti USA presahujú americké teritórium. Ako poznamenáva vtedajší šéf náčelníkov štábov americkej armády G. C. Marshall: „... záujmy Spojených štátov sú hlboko späté so záujmami celého sveta a hemisferická obrana sa nejaví byť dostatočnou obrannou základňou pre krajinu.“ Koncepcia národného záujmu tak naberala globálne rozmery a pre ich napĺňanie, ako aj pre elimináciu hrozieb, je potrebné realizovať zmenu konfigurácie moci v Ázii a v Európe. Preto prijatie Trumanovej doktríny 12. marca 1947 znamenalo zanechanie historicky zaužívanej politiky izolacionizmu a prechod k politike tzv. globálneho intervencionalizmu.

3 Diskurzívna analýza - konštitutívna interpretácia sovietskej hrozby

Kennanovým popisom sovietskeho systému dochádza k vytváraniu diskurzu a v rámci neho je skoncipovaná bipolárna konštelácia prostredníctvom fixovania dvojíc binárnych opozícií. Záporné hodnoty sú prisúdené oponentovi a kladné hodnotiacej strane. Je generovaná forma diskurzu strachu a diferenciácie na báze politického realizmu a jeho interpretácie hrozieb v rámci medzinárodnej politickej scény, kde USA je kategorizované ako liberálne demokratická veľmoc konfrontovaná veľmocou riadenou diktátorom, ktorej správanie a zahraničná politika je a priori agresívna. Táto je prostredníctvom racionálneho kalkulu ťažko odhadnuteľná, na „ázijsko-stepný“ spôsob úskočná a iracionálna (identifikácia sovietskych politických hrozieb je interpretovaná v kontexte historickej skúsenosti imperiálneho Ruska a Sovietskeho zväzu, ako aj jeho ideológie).²⁴ Istým špecifikom tohto diskurzu je, že dochádza k „automatickej“ kategorizácii Spojeným štátom americkými, a to v minimálnom rozsahu diskurzívneho poľa ako kladnej veličiny v rámci morálnej dichotómie. V procese odhaľovania „makro“ (veľmocenských) štruktúr moci je opomenutá sovietska reflexia aktuálnych mocenských väzieb na svetovej politickej scéne, no hlavne americký vojenský potenciál, jednotky umiestnené na európskom kontinente, ako aj povojnové zámery americkej strany. Kľúčové pole diskurzu tu zohráva, na rozdiel od Lippmannovej „realistickejšej“ efektivity Červenej armády, ideologická sféra; ako principiálny antagonizmus v rámci binárneho delenia tu predstavuje marxisticko-leninská teória, ktorá odsudzovala kapitalistický trhový spôsob výroby. Inherentné rozpory typické pre tento typ hospodárstva a spoločnosti mali vyústiť do perspektívneho oslabenia kapitalistického systému, kolapsu prostredníctvom imperialistických vojen, čo malo vyvolať svetovú revolúciu. Sovietske vládne vedenie nasiaknuté touto ideológiou vnímalo spoločnosti s liberálnou demokraciou a kapitalistickým spôsobom výroby ako historicky nepriateľské. Toto malo podľa Kennana v myslení sovietskych vládnych predstaviteľov dlhú (a vzhľadom na sériu intervencií zo strany západných mocností na sovietskom území aj objektívnu a opodstatnenú) tradíciu.

Presvedčenie o nezmieriteľnosti s iným ako komunistickým systémom sa malo stať základnou komunistickou tézou v sovietskej ideológii, čo malo za následok, že medzinárodná politická scéna bola interpretovaná veľmocenskou paranojou ako permanentný zdroj hrozieb. Určovanie a reflektovanie medzinárodného politického systému nemalo mať objektívny charakter v zmysle, kedy objektívna realita bola určovaná vnútornou potrebou sovietskeho systému.²⁵ Bola to Kennanom poskytnutá diferenciácia binárneho systému – MY verus ONI,

²³ KENNAN, G. (1947): The Sources of Soviet Conduct, s. 575.

²⁴ Ibid. s. 566.

²⁵ Ibid. s. 574.

kde Západ predstavoval racionálneho, čitateľného a hodnotovo vyhraneneho aktéra. Táto klasifikácia bola navyše podporená interpretáciou taktiky typickej pre ruský národ, t. j. bojovať v stepných vojnách, kde kľúčovú úlohu nevyhnutne zohrávali vlastnosti ako podozrievavosť, pružnosť a úskok. S týmito atribútmi bojovej taktiky typickými pre ruské či orientálne zmýšľanie, bola identifikovaná povaha ruského národa.²⁶ Takto geopoliticky determinovaná klasifikácia sovietskej moci poskytovala ďalšiu interpretáciu americkej vláde. Výsledkom tejto interpretácie mali Spojené štáty ako racionálny aktér medzinárodných vzťahov postaviť svoju taktiku na maximalizácii racionálneho kalkulu založeného na trpezlivom a premyslenom zadržiavaní ruských expanzívnych snáh až do momentu, keď sa v sovietskom systéme samotnom spustí vlastný sebadeštrukčný systém, vyplývajúci z jeho nedokonalých, chybných a nereálnych ekonomických a antidemokratických základov. Kennan, na rozdiel od Lippmanna, nepočítal s možným diplomatickým vyjednávaním so sovietskou stranou. Sovieti mali byť konfrontovaní kontrasilovým pôsobením, ktoré má eliminovať a umierniť sovietsku imperiálnu expanziu. Úlohou pre Spojené štáty tak malo byť prinútenie ich rivala k väčšej umiernenosti v medzinárodných vzťahoch, čo malo mať za následok postupné oslabovanie sovietskej moci. Endemický rys sovietskeho správania a plány sovietskeho lídrov nevyplývali z politiky krajín Západu, predstavovali iracionálny a západnej forme myslenia nezlučiteľný koncept stratégie.²⁷ V rámci binárnej morálnej dichotómie tu boli Spojené štáty americké a dejinná povinnosť globálnej veľmoci schopnej zamedziť „sovietskej ríši“ stelesňujúcej zlo v jej expanzii. Podľa Campbella ním analyzovanej práci *Zahraničná politika a jej identita*,²⁸ je možné klasifikovať Kennanov dlhý telegram ako diskurz strachu a diferenciácie (medzi racionálnym, dobrým usporiadaným vnútrom na strane jednej, a šialeným zlým a neusporiadaným na strane druhej), ktorá formuje identitu štátu obecne a tradičné chápanie politiky.²⁹ W. Lippmanna, ktorý vyjadril svoj postoj tak voči sovietskej strane, ako aj voči politike zadržiavania sovietskej hrozby vo svojej knihe *the Cold War: A Study in US Foreign Policy*, s Kennanom súhlasí v názore, že konflikt medzi americkou a sovietskou stranou je reálny. Sovietska územná expanzia súvisiaca s výsledkom 2. sv. vojny mala byť identická s plánmi imperiálneho cárskeho Ruska, čo je možné charakterizovať ako expanziu primárne veľmocenskú, kde sovietska ideológia nie je rozhodujúci faktor. Podobne ako podľa P. Nitze, jedného z autorov smernice Rady národnej bezpečnosti - NSC-68, mala rozhodujúci mocenský vplyv vojenská sila, t. j. sovietske jednotky umiestnené na oslobodených územiach európskeho kontinentu. Tento reálny mocenský aspekt sovietskeho rivala Kennan úplne opomenul. Mocenská rovnováha sa mala dosiahnuť vyjednávaním o stiahnutí sovietskych vojsk, pričom diplomaciu americkou a sovietskou stranou považoval za reálnu, keďže Spojené štáty ako aj Sovietsky zväz považoval za racionálnych aktérov.

Záver

Postštrukturalistická diskurzívna analýza vo forme foucaultovkej genealogickej metódy nám umožnila analyzovať a odkryť diskurz vo význame dešifrovania mocenských vzťahov, ktoré sledoval a ktoré zároveň sám konštituoval. Prostredníctvom takejto formy diskurzívnej analýzy bolo zistené, že Kennanov dlhý telegram bol snahou o koncept formulácie sovietskych hrozieb a zámerov v podobe síce dominantného diskurzu, no zároveň nebol vytvorený na základe presných a reálnych údajov týkajúcich sa sovietskych strategických zámerov a vojenského potenciálu pre ich uskutočnenie. (Tu je možné súhlasiť s pozitivistickou kritikou realistickej paradigmy medzinárodných vzťahov, ktorá tvrdí, že tejto paradigme chýba vedecká metóda spracovania dát, opiera sa skôr o intuíciu aktérov.) Prostredníctvom analýzy

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid. s. 581.

²⁸ Pozri: BENEŠ, V. (2008): Diskurzívni analýza, s. 92,93,122 In: DRULÁK, P. (2008) Jak zkoumat politiku.

²⁹ CAMPBELL, D. (1998): Writing Security, 54-67.

mocenského diskurzu a postupnej fixácie významov bol skoncipovaný súbor predstáv o protivníkovi, ktorý v rámci morálnej a ideologickej dichotómie predstavoval záporného v zmysle binárnej opozície, a to v takej podobe, že: liberálna západná demokracia ako racionálny aktér čelila a bola postavená zoči-voči iracionálnemu a nevypočítateľnému aktérovi s atribútom euroázijskej atavistickej moci. Vzhľadom na realistickú paradigmu, diskurz vytvorený Kennanovým telegramom vyústil na americkej strane do pocitu neistoty z meniacich sa záujmov a skrytých motívov Sovietskeho zväzu. Z teoretického hľadiska je výsledkom takejto neistoty vznik bezpečnostnej dilemy (spiral model), ktorá vedie k zvyšovaniu sily a moci jedného štátu kvôli odstrašeniu svojho „nečitateľného“ protivníka, ktorý sa následne uchýľuje k obdobným krokom. Diskurz tak v rámci danej politickej reality konštituoval tzv. seba naplňujúceho proroctvo (self-fulfilling prophecy), kedy dominantný teoretický koncept sám vytvoril realitu medzinárodných vzťahov. Podľa mnohých autorov však obsah sovietskych hrozieb, predpokladaných v najvyšších vojenských a politických kruhoch, nikdy nemal koherentnú podobu. Americkí strategickí plánovači si však museli vedomí, že svojou stratégiou vyvolajú práve pocit neistoty na sovietskej strane, čím jedna samotná forma diskurzu vyvolala u ďalšieho subjektu, t. j. Sovietskeho zväzu bezpečnostnú dilemu. V súlade s postštrukturalistickou ontológiou bol teda prostredníctvom diskurzu vytvorený reálny objekt, t. j. ideologická a vojenská hrozba, ako aj subjekt: iracionálne a expanzívnu mocou presiaknuté sovietske vedenie.

Použitá literatúra:

1. БАРАНОВ, А. – КАЗАКЕВИЧ, Г.: Парламентские дебаты: традиции и новаторство. In Москва: Знание, Новое в жизни, науке и технике. Серия: " Наука убеждать", № 10, 1991 In: DULEBOVÁ, I. (2012): Politický diskurz ako objekt lingvistického výskumu. [online]. In: *Jazyk a kultúra*, číslo 9/2012. Štúdie a články. [Citované 7. 8. 2019] Dostupné na internete: <http://www.ff.unipo.sk/jak/archiv.html>.
2. BENEŠ, V. (2008): *Diskurzivní analýza*. In: DRULÁK, Petr (ed.): *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807367-385-7, s. 92–124.
3. BLEIKER, R. (2000): *Popular Dissent, Human Agency and Global Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. ISBN 0-521-77099-8
4. BURAJ, I. (2000): *Foucault a moc*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. ISBN 80-223-1476-5.
5. CAMPBELL, D. (1998): *Writing Security*. 2nd ed. University of Minnesota Press, 1998. ISBN 978-0-8166-3144-5.
6. DIJK, T. (1995): *What is Political Discourse Analysis?* [online]. In: BLOMMAERT, Jan a Chris BULCAEN. *Political linguistics*, 1995, s. 11-52. [Citované 1. 8. 2019]. Dostupné na internete: [http://www.discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Anal ysis.pdf](http://www.discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Analysis.pdf)
7. DRULÁK, P. (2008): *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807367-385-7, s. 92-148.
8. DULEBOVÁ, I. (2012): Politický diskurz ako objekt lingvistického výskumu. [online]. In: *Jazyk a kultúra*, číslo 9/2012. Štúdie a články. [Citované 7. 9. 2019] Dostupné na internete: <http://www.ff.unipo.sk/jak/archiv.html>
9. *Encyclopaedia Beliana*. 1. vyd. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV, Veda, 2003. ISBN 80-224-0761. Zväzok 3. (Č – Eg), s. 409.
10. FOUCAULT, M. (1969): *Archeologie vědení* (originálny názov : L'Archéologie du savoir. Paris: Gallimard, coll. Bibliothèque des Sciences humaines, 1969; český prekl.: Praha: Hermann a synové, 2002).

11. FOUCAULT, M. (1971): *Rád diskurzu* (originál: L'Ordre du discours. Paris: Gallimard, 1971; slov. prekl.: Bratislava: Agora, 2006)
12. GRABER, D. A. *Political languages*. In: NIMMO, DAN. D., SANDERS. K. R. (ed.). *Handbook of Political Communicaton*. Beverly Hills: Sage, 1981, s. 195-224. ISBN 0-803-91714-7.
13. JÖRGENSEN, M. – PHILIPS, L. (2002): *Discourse Analysis as Theory and method*. London: Sage Publications, 2002. ISBN 13: 978-0761971122.
14. KENNAN, G. (1947) „ *The Sources of Soviet Conduct*“. [online] In: Foreign Affairs, sv. 25, č. 4, 1947, s. 575 [Citované 7. 8. 2019]. Dostupné na internete: <http://www.foreignaffairs.org/19950301faessay5028/george-f-kennan/on-american-principles.html>
15. MARCELLI, M. (2005): *Michel Foucault alebo Star' sa iným*. Bratislava: Kalligram, 2005. ISBN 80-714-972-31.
16. PROKOPOVÁ, K. ORSÁGOVÁ, Z. (2014): *Metodologie výzkumu v oblasti kritické analýzy diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4344-7.
17. SOROKIN, J. (1997): *Političeskij dikurs: politika istolkovania poniatja*. In: BAZYLEV, V., SOROKIN, J. (eds.) *Političeskij diskurz v Rosii. Meterialy rabočego sovščenia*. Moskva, s. 57-62. In: ŠTEFANČÍK, R., DULEBOVÁ, I.: *Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnej štruktúre spoločnosti*. Ekonomická univerzita v Bratislave. Ekonóm, 2017. ISBN-978-80-225-4414-6.

Kontakt:

PhDr. Juraj Kalický, PhD

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Kuzmányho 1

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika

e-mail: juraj.kalicky@umb.sk

Vplyv štrukturálnych fondov európskej únie na opatrenia aktívnej politiky trhu práce v programovom období 2007 – 2013

The Impact of the Structural Funds of the European Union on Active Labour Market Policy Measures in the Programming Period 2007-2013

Vladimír Kováčik ^a – Peter Čajka ^b

^a Fakulta sociálnych vied, Univerzita S. Cyrila a Metoda v Trnave, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, vladimir.kovacik@ucm.sk

^b Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, peter.cajka@umb.sk

Abstrakt Tento príspevok analyzuje vplyv implementácie štrukturálnych fondov Európskej únie na aktívnu politiku trhu práce v Slovenskej republike v programovom období 2007 – 2013. Slovenská republika patrí medzi členské štáty Európskej únie s najvyššou mierou dlhodobej nezamestnanosti. Opatrenia aktívnej politiky trhu práce patria medzi najúčinnnejšie nástroje, ktoré štát musí podporovať v oblasti zamestnanosti a čeliť hrozbe chudoby a sociálneho vylúčenia. V programovom období 2007 – 2013 boli opatrenia aktívnej politiky trhu práce na Slovensku spolufinancované z Operačného programu Zamestnanosť a sociálne začlenenie. Implementácia tohto operačného programu v programovom období 2007 – 2013 významne prispela k zmierneniu negatívnych účinkov svetovej hospodárskej a finančnej krízy na trh práce na Slovensku.

Kľúčové slová: aktívne opatrenia trhu práce, operačný program Zamestnanosť a sociálna inklúzia, štrukturálne fondy, sociálno-ekonomické ukazovatele, nezamestnanosť

JEL: J21, J58, R23

Abstract: This paper analyses the impact of the implementation of the Structural Funds of the European Union on the active labour market policy in the Slovak Republic in the programming period 2007-2013. The Slovak Republic is among the European Union Member States with the highest long term unemployment rate. Active labour market policy measures are among the most effective instruments the state has to support employment and deal with the threat of poverty and social exclusion. In the programming period 2007-2013, active labour market policy measures in Slovakia were co-financed by the Operational program Employment and social inclusion. The implementation of this operational program in the programming period 2007-2013 has significantly contributed to mitigating the negative effects of the global economic and financial crisis in relation to the labour market in Slovakia.

Key words: active labour market measures, operational program employment and social inclusion, structural funds, socioeconomic indicators, unemployment

JEL: J21, J58, R23

Úvod

Politika súdržnosti Európskej únie (EÚ) je jednou z jej najdôležitejších politík, ktorá má za cieľ vyrovnávať rozdiely medzi jednotlivými členskými krajinami a regiónmi EÚ s rozdielnou dynamikou ekonomického rozvoja. Politika súdržnosti sa v EÚ realizuje prostredníctvom projektov, ktoré čerpajú finančnú pomoc z Európskeho fondu regionálneho rozvoja (EFRR), Európskeho sociálneho fondu (ESF) a Kohézneho fondu (KF). O dôležitosti politiky súdržnosti EÚ svedčí aj skutočnosť, že sa na ňu vynakladá najväčšia časť rozpočtu

EÚ. V programovom období 2007 – 2013 výdavky pre viacročný finančný rámec tvorili viac ako jednu tretinu celkových výdavkov EÚ (380 miliárd EUR).¹

Podpora realizovaná v členských krajinách z finančných prostriedkov EÚ v rámci politiky súdržnosti má pozitívny dopad na podporu ekonomického rastu, konkurencieschopnosti regiónov, udržateľného rozvoja a v neposlednom rade na vytváranie pracovných miest. Práve podpora zamestnanosti a sociálnej inklúzie sa stala jednou z oblastí, kde je prínos štrukturálnych fondov EÚ pre obyvateľov členských štátov najhmataateľnejší, a to prostredníctvom vytvárania nových pracovných miest v rámci realizovaných projektov.

Oblasť podpory zamestnanosti a sociálnej inklúzie je jednou z najkľúčovejších oblastí strategických dokumentov EÚ. Lisabonská stratégia z roku 2000 definuje cieľ urobiť z EÚ do roku 2010 najkonkurencieschopnejšiu a najdynamickejšiu poznatkovo orientovanú ekonomiku sveta schopnú trvalo udržateľného rastu, s väčším množstvom pracovných miest a väčšou sociálnou súdržnosťou.² V roku 2005 bola Lisabonská stratégia revidovaná pod názvom Stratégia rastu a zamestnanosti, z dôvodu neuspokojivého vývoja realizácie Lisabonskej stratégie ako aj potreby reagovania na dynamické zmeny v spoločnosti.

Následne bola v roku 2010 prijatá Stratégia Európa 2020³ ako program EÚ na najbližších 10 rokov pre rast a zamestnanosť. Zdôrazňuje inteligentný, udržateľný a inkluzívny rast ako prostriedok na prekonanie štrukturálnych nedostatkov európskej ekonomiky, zlepšenie jej konkurencieschopnosti a produktivity, a zároveň posilnenie udržateľného sociálneho trhového hospodárstva. Oblasť zamestnanosti patrí medzi hlavné ciele tejto stratégie, keď definuje cieľ dosiahnuť do roku 75-percentnú mieru zamestnanosti obyvateľov EÚ vo veku 20 – 64 rokov.

Zamestnanosť je jedným z kľúčových pilierov ľudskej spoločnosti a ekonomiky. Práca je nevyhnutnou súčasťou ľudskej identity v súčasnej spoločnosti. Snaha o ekonomický rast, konkurencieschopnosť, udržateľný rozvoj a rozširovanie produktívnej zamestnanosti sú úzko prepojené. Efektívna zamestnanosť je zároveň účinnou metódou boja s chudobou a presadzovania sociálnej integrácie občanov.⁴

V dnešnej spoločnosti dominuje trhovú ekonomiku, ktorá je charakteristická systémom slobodného podnikania a voľnej súťaže. Pre trhovú ekonomiku je typické, že v nej súbežne fungujú trhy tovarov a služieb, ale i trhy výrobných faktorov a teda i trh práce, na ktorom sa kupuje a predáva práca, ktorej cenou je mzda. Trh práce je však trhom špecifickým, jeho špecifiká vyplývajú z toho, že práca je funkcia pracovnej sily a je úzko spojená s osobnosťou človeka.⁵ Pracovná sila, aj keď sa pracovne realizuje prostredníctvom trhu práce, sa však nemá považovať za tovar, ani v legálnom, ani v etickom zmysle.⁶

Slovenská republika (SR) patrí medzi krajiny, ktoré v oblasti zamestnanosti bojujú najmä s vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti.⁷ Miera dlhodobej nezamestnanosti na Slovensku patrí medzi najvyššie v EÚ. Dlhodobo nezamestnaní sú najväčšou skupinou nezamestnaných na Slovensku.⁸ Za dlhodobú sa vo všeobecnosti považuje taká nezamestnanosť, ktorá trvá viac ako 12 mesiacov. Nezamestnanosť je stav, v ktorom sa určitá časť populácie v produktívnom veku nezúčastňuje pracovného procesu. Tento jav výrazne prispieva k nepriaznivému vývoju verejných financií, ale odzrkadľuje aj možné nedostatočné

¹ EURÓPSKA KOMISIA (2014): Viacročný finančný rámec, s. 1.

² EURÓPSKA ÚNIA (2000): Presidency conclusions: Lisbon strategy, s. 4.

³ EURÓPSKA KOMISIA (2010): Stratégia Európa 2020, s. 7.

⁴ MPSVaR SR (2014): Národná stratégia zamestnanosti SR do roku 2020, s. 9.

⁵ RIEVAJOVÁ, E. (2003): Trh práce v tranzitívnych ekonomikách – východiská a stratégie, s. 3.

⁶ KOVÁČOVÁ, E. et al. (1995): Teória a politika zamestnanosti, s. 66.

⁷ EUROSTAT (2017): Miera zamestnanosti v SR v rokoch 2007 – 2017.

⁸ PÁLENÍK, M. a kol. (2014): Politika zamestnanosti budúcnosť pre Slovensko, s. 106.

využitie výrobných kapacít v ekonomike.⁹ Vysoká miera nezamestnanosti však nie je spojená iba s nedostatkom dopytu po pracovnej sile, ale je aj výsledkom nesúladu medzi nimi.¹⁰

Najmä nezamestnanosť mladých na Slovensku je jedna z najvyšších v EÚ, keď miera nezamestnanosti tejto skupiny napríklad v roku 2013 dosiahla viac ako 33,6 %, pričom priemer EÚ-28 bol 23,5 %.¹¹ Nezamestnanosť mladých sa meria vo vekovej skupine ľudí medzi 15 – 29 rokom života. Po zohľadnení počtu mladých ľudí vo vzdelávacom procese a v neaktivite, nezamestnanosť meraná na populácii vekovej skupiny 15 – 29 ročných dosahuje 12 %, čo je stále nad priemerom krajín EÚ-28 (10,3 %), aj keď s menej výrazným rozdielom.¹² Všeobecne je stav nezamestnanosti medzi mladými ovplyvnený nesúladom zručností a potrebami trhu práce, a momentálne tiež nedostatočným dopytom po pracovnej sile.

Prioritou každej vlády je podpora zamestnanosti, konkurencieschopnosti a trvalo udržateľného rozvoja. Aktívna politika trhu práce (ďalej len „AFTP“) je dôležitým nástrojom pre vlády, ktoré sa zaujímajú o podporu zamestnanosti.¹³ AFTP sa zameriava na financovanie a realizáciu nástrojov, pomocou ktorých sa zachová pracovné miesto alebo sa vytvorí nové. Medzi najúčinnnejšie nástroje štátu na podporu zamestnanosti a boja proti ohrozeniu chudobou a sociálnemu vylúčeniu preto patria aktívne opatrenia na trhu práce (ďalej len „AOTP“).

Vzhľadom k tomu, že nástroje AFTP sú financované z verejných zdrojov, je potrebné hovoriť o efektívnosti ich vynakladania, ako aj o zdroji týchto financií. Zároveň vzhľadom ku skutočnosti, že značná časť finančných prostriedkov vynakladaných na AOTP je v SR realizovaná zo zdrojov štrukturálnych fondov EÚ, je potrebné skúmať vzťah medzi množstvom vynaložených finančných prostriedkov na nástroje AFTP a reálnym čerpaním operačných programov, v rámci ktorých jednotlivé projekty prispievajú k implementácii týchto nástrojov na trhu práce SR. Uvedené skúmanie je dôležité najmä preto, že dostupnosť zdrojov štrukturálnych fondov EÚ do budúcnosti je vzhľadom k postupnému vyrovnávaniu regionálnych rozdielov medzi SR a priemerom EÚ, ako aj vzhľadom k politickej a ekonomickej situácii v EÚ neistá a prípadný výpadok týchto zdrojov by spôsobil do budúcnosti značné finančné nároky na štátny rozpočet v oblasti podpory nástrojov AOTP v SR.

Cieľom tohto príspevku je poskytnúť náhľad na teoretické vymedzenie nástrojov AFTP a využívanie týchto nástrojov v SR. Hlavným cieľom je analyzovať vývojovú krivku výdavkov SR na AFTP vyjadrenú ako % z HDP v rokoch 2007 – 2015 v kontexte čerpania prioritnej osi 1 Operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia v programovom období 2007 – 2013, vrátane dosahovania vybraných stanovených hodnôt merateľných ukazovateľov tejto prioritnej osi. Ako parciálny cieľ sme si zvolili analyzovať v sledovanom období vzťah vývoja nezamestnanosti v SR a hodnôt dosiahnutých v rámci merateľného ukazovateľa počet vytvorených pracovných miest v rámci prioritnej osi č. 1 Operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia (OP ZaSI) v programovom období 2007 – 2013.

Údaje týkajúce sa implementácie OP ZaSI vrátane údajov o dosiahnutom čerpaní a ukazovateľoch boli získané z výročných správ o implementácii OP ZaSI v rokoch 2007 – 2015, webových stránok Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR (MPSVR SR), Implementačnej agentúry MPSVR SR a Ministerstva financií SR v období rokov 2007 – 2015. Údaje týkajúce sa výdavkov na AFTP vyjadrenú ako % z HDP, zamestnanosti a nezamestnanosti v rokoch 2007 – 2015 boli získané z webových stránok Eurostatu a OECD. Dáta, ktoré sme použili v tomto článku, boli kvantitatívne. Na dosiahnutie stanovených cieľov sa používajú metódy analýza, syntéza, indukcia a dedukcia. Za sledované obdobie sme vybrali

⁹ WORKIE TIRUNEH, M. – ŠTEFÁNIK, M., a kol. (2014): Trh práce na Slovensku: Analýzy a prognózy, s. 13.

¹⁰ WORKIE TIRUNEH, M. a kol. (2013): Does Labour Force Education Accelerate the Speed of Convergence? S. 9.

¹¹ EUROSTAT (2013): Štatistiky aktívnej politiky trhu práce 2013.

¹² NÁRODNÝ PROGRAM REFORIEM 2014, (2014), s. 41.

¹³ RUEDA, D. (2006): Social Democracy and Active Labour-Market Policies: Insiders, Outsiders and the Politics of Employment Promotion. British Journal of Political Science, s. 1.

roky 2007 – 2015, pretože v tomto období sa realizovala implementácia OP ZaSI podľa pravidiel $n + 2$.¹⁴ Ďalšou kľúčovou metódou, ktorá bola použitá, bola popisná štatistika a pre lepšiu vizualizáciu sme použili grafické znázornenie identifikovaných hodnôt.^{15, 16}

Z hľadiska výskumu sme analyzovali vplyv implementácie prioritnej osi 1 OP ZaSI na trend výdavkov SR v rokoch 2007 – 2015 na APTP vyjadrenú ako % z HDP, ako aj na zamestnanosť a sociálne ukazovatele na Slovensku v rokoch 2007 – 2015. Zamerali sme sa aj na vzťah dlhodobej nezamestnanosti a vývoja zamestnanosti v jednotlivých rokoch k počtu vytvorených pracovných miest a počtu osôb zapojených do projektu.

1 Aktívne opatrenia na trhu práce v SR

V každej spoločnosti má štát nezastupiteľnú úlohu pri realizácii politiky zamestnanosti. Hlavnou úlohou politiky zamestnanosti v štáte je vytvárať podmienky pre všetkých uchádzačov o zamestnanie na trhu práce tak, aby sa vytvárala udržateľná zamestnanosť. Jedným z hlavných politických nástrojov proti šíreniu chudoby a sociálneho vylúčenia je aj zvyšovanie účasti obyvateľstva na produktívnom veku na zamestnanosti, zvyšovanie miery zamestnanosti a najmä znevýhodnených ľudí a ich zotrvanie na trhu práce.

Jednou z príčin výskytu nezamestnanosti je nerovnováha na trhu práce, t. j. medzi dopytom a ponukou pracovných miest. Nezameniteľnú úlohu pri riešení vzniknutých problémov na trhu práce má štát. Za tvorbu politiky trhu práce zodpovedá MPSVaR SR a realizuje ju určovaním cieľov a priorít politiky trhu práce celoštátneho charakteru. Tieto ciele a priority sú určované na základe zámerov hospodárskej a sociálnej politiky, ktoré sú definované v programovom vyhlásení vlády a v ďalších dokumentoch schválených v SR. Úlohou politiky zamestnanosti na národohospodárskej úrovni je, v koordinácii s ostatnými politikami, vytvárať podmienky pre vstup na trh práce pre všetkých, ktorí môžu pracovať, chcú pracovať a hľadajú prácu, a pre udržateľnú zamestnanosť.¹⁷

APTP je historicky mladšou formou politiky trhu práce, v Európe sa začala rozvíjať po druhej svetovej vojne a výraznejšie až v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia, kedy prestali stačiť opatrenia pasívnej politiky, podpory demotivovali postoje ľudí k práci a rapídne rástli výdaje na ich vyplácanie, preto sa ťažisko politiky začalo presúvať k jej aktívnym zložkám.¹⁸ Tradičným dôvodom aktívnej politiky trhu práce bolo uľahčiť proces zosúladovania na trhu práce.¹⁹ APTP sa používajú na boj proti nedostatku pracovných síl a na mobilizáciu pracovnej sily prostredníctvom zníženia celkovej úrovne nezamestnanosti.²⁰ APTP v EÚ je dnes zjavne trochu iná ako doteraz, a to z dôvodu oneskoreného uznania, že zdravý rozvoj zamestnanosti je predpokladom na dosiahnutie spravodlivých a dôstojných sociálnych a pracovných noriem.²¹ Okrem individuálnych negatívnych aspektov

¹⁴ $n + 2$ sa týka pravidiel financovania ročného pridelovania peňazí z európskych štrukturálnych a investičných fondov. Ak sa príslušné finančné prostriedky do tohto dátumu nevyčerpajú, Komisia môže zrušiť viazanosť budúcich rozpočtových prostriedkov. Automatické zrušenia viazanosti sa uskutočnia, ak sa finančné prostriedky nevyčerpajú alebo ak sa nevyžadujú platby, do konca druhého roka ($n + 2$).

¹⁵ RIMARČÍK, M. (2007): Štatistika pre prax.

¹⁶ CHAJDIÁK, J. (2010): Štatistika.

¹⁷ MPSVaR SR (2014): Národná stratégia zamestnanosti SR do roku 2020, s. 9.

¹⁸ HETTES, M. (2013): Zamestnanosť a sociálna práca, s. 19.

¹⁹ CALMFORS, L. (1994): Active labour market policy and unemployment – a framework for the analysis of crucial design features, s. 13.

²⁰ GREEVE, B. (2018): Social and Labour Market Policy: The Basics, s. 23.

²¹ ADDISON, J. T. (2002): Labour policy in the EU: The new emphasis on education and training under the treaty of Amsterdam, s. 1.

nezamestnanosti – napríklad straty príjmu a odpisy ľudského kapitálu – sú dávky v nezamestnanosti rovnako silno zaťažujúce štátny rozpočet.²²

Cieľom aktívnej politiky zamestnanosti je pomôcť občanom, ktorým hrozí nezamestnanosť a pomôcť už nezamestnaným obyvateľom aby sa zamestnali skôr, ako im začne hroziť dlhodobá nezamestnanosť. OECD definuje APTP ako aktívne programy trhu práce, ktoré zahŕňajú všetky sociálne výdavky zamerané na zlepšenie vyhliadok príjemcov na nájdenie zárobkovej činnosti alebo iným spôsobom zvýšenie ich schopnosti zárobku. K zvýšeniu zamestnanosti pomáha aktívna politika napríklad prostredníctvom sprostredkovania vhodného zamestnania, či už ponúknutím práce zamestnancom alebo vyhľadáním vhodných zamestnancov pre zamestnávateľa.²³ Medzi ďalšie najrozšírenejšie formy aktívnej politiky zamestnanosti patrí motivácia zamestnávateľov k vytváraniu nových pracovných miest pre uchádzačov o zamestnanie (UoZ), či už formou stimulov, daňových úľav alebo grantových prostriedkov EÚ.

Konkrétne nástroje aktívnych opatrení na trhu práce v SR týkajúce sa znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie sú definované zákonom č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Hlavným legislatívnym rámcom na podporu zamestnanosti a podporu zamestnatel'nosti je zákon č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o službách zamestnanosti“). Od 1. 1. 2013 sa uplatňovala novela zákona z roku 2012. Tento zákon definuje aj konkrétne nástroje aktívnych opatrení na trhu práce v SR týkajúce sa znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie.

Zákomom č. 96/2013 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o službách zamestnanosti a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony s účinnosťou od 1. mája 2013 prešla aktívna politika trhu práce významnou reformou. Zmenou APTP sa riešila potreba zabezpečovania znižovania nezamestnanosti znevýhodnených skupín občanov a zníženia ich ohrozenia na trhu práce, ako aj podpora vytvárania reálnych pracovných miest na miestnej a regionálnej úrovni so zámerom účinnejšieho a efektívnejšieho využívania finančných prostriedkov z verejných zdrojov. Hlavnými reformnými zmenami bolo zjednodušenie systému aktívnych opatrení trhu práce a zníženie administratívnej náročnosti pri implementácii APTP.

Základné služby aktívnej politiky trhu práce, ktoré pre občanov upravuje zákon o službách zamestnanosti, sú sprostredkovanie vhodného zamestnania, odborné poradenské služby, vzdelávanie a príprava pre trh práce a podpora vytvárania pracovných miest.

Bonoli²⁴ tvrdí, že niektorí autori pomocou aktívnej politiky zamestnanosti rozlišujú medzi dvomi typmi aktivácie na trhu práce: tie, ktoré vedú k zlepšeniu ľudského kapitálu a tie, ktoré negatívnymi stimulmi využívajú prechod od sociálnej pomoci do zamestnania.

²² VOOREN, M. – HAELERMANS, C. – GROOT, W. – MAASEEN VAN DEN BRINK, H. (2019): The effectiveness of active labour market policies: a Meta analysis. *Journal of economic surveys*, s. 1.

²³ ZACHAR, D. (2004): Reformy na Slovensku 2003-2004, s. 106.

²⁴ BONOLI, G. (2010): The political economy of active labour market policy, s. 7.

Tabuľka č. 1: Typy aktívnej politiky trhu práce

Druh	Ciele	Nástroje
Posilnenie podnetov nezamestnaných (<i>Incentive reinforcement</i>)	• Posilniť pozitívne a negatívne motivácie pracovníkov, ktorí sú poberateľmi podpory v nezamestnanosti	• Daňové výhody, benefity zo zamestnania • Časový limit na dĺžku podpory v nezamestnanosti • Redukcie podpory v nezamestnanosti • Nastavenie podmienok na získavanie podpory v nezamestnanosti • Sankcie
Podpora pri hľadaní zamestnania	• Odstránenie bariéry zamestnania sa a napomáhanie znova začlenenia sa na trhu práce	• Služby umiestnenia nezamestnaných • Subvencie pracovných miest • Programy na pomoc s hľadaním zamestnania
Povolanie	• Neustále angažovať nezamestnaných a minimalizovať (obmedziť) stratu ľudského kapitálu v čase nezamestnania	• Programy na vytváranie nových pracovných miest vo verejnom sektore • Školiace a tréningové programy, ktoré nemusia súvisieť so zamestnanosťou
Investície do ľudského kapitálu	• Zlepšiť možnosti zamestnanosti prostredníctvom zvýšenia zručností nezamestnaných	• Základné vzdelanie • Odborné vzdelanie

Zdroj: Bonoli, 2010

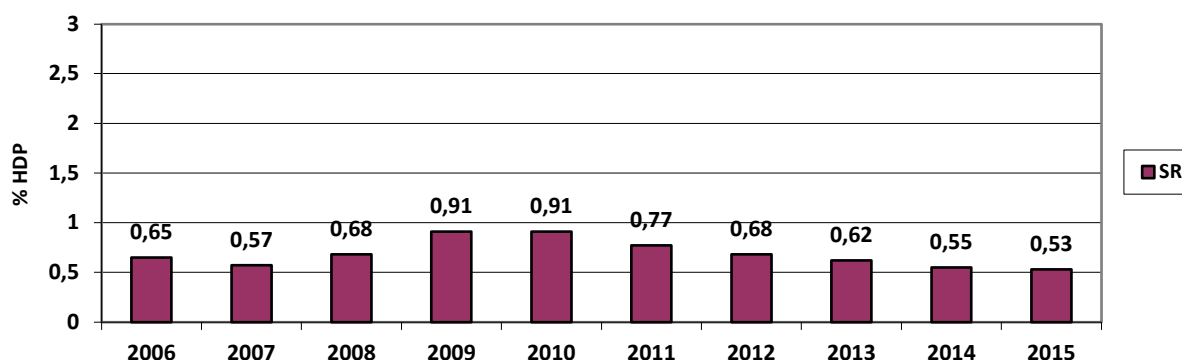
Keďže sa predmet nášho skúmania vymedzuje v rokoch 2007 – 2015, na skúmanie vplyvu OP ZaSI na implementáciu nástrojov APTP a na vývojovú krivku výdavkov SR na APTP v rokoch 2007 – 2015 je potrebné sa zaoberať najprv východiskovou situáciou čo sa týka vynakladania finančných prostriedkov na ich realizáciu v SR pred týmto obdobím. Tým pádom sa najprv primárne zameriame na rok 2006. Celá EÚ vynakladala v roku 2006 podľa OECD priemerne 1,9 % HDP na politiku trhu práce (aktívnu aj pasívnu). Z tohto množstva bolo v európskom priemere 57 % finančných prostriedkov vynaložených na pasívnu podporu nezamestnaných, 26 % na APTP a 11 % na podporu služieb zamestnanosti.

Nástroje AOTP a poskytované príspevky sú z makroekonomického hľadiska len doplnkovým prostriedkom zmierňovania nerovnováhy na pracovnom trhu. Výdavky Slovenska na AOTP sú jedny z najnižších v krajinách OECD (priemer krajín OECD je 0,76 % HDP).²⁵ Štruktúra výdavkov na politiku trhu práce (PTP) je na Slovensku veľmi podobná európskemu priemeru. Slovensko vynakladalo v roku 2006 sumárne na politiku trhu práce 0,65 % HDP.

V sledovanom období sme najvyššie vynakladanie výdavkov na politiku trhu práce zaznamenali v rokoch 2009 a 2010, kedy štát pružne reagoval na hospodársku krízu aplikovaním viacerých nových nástrojov APTP. Podiel výdavkov na politiku trhu práce v pomere k HDP následne od roku 2010 až do roku 2015 postupne klesá (graf č. 1).

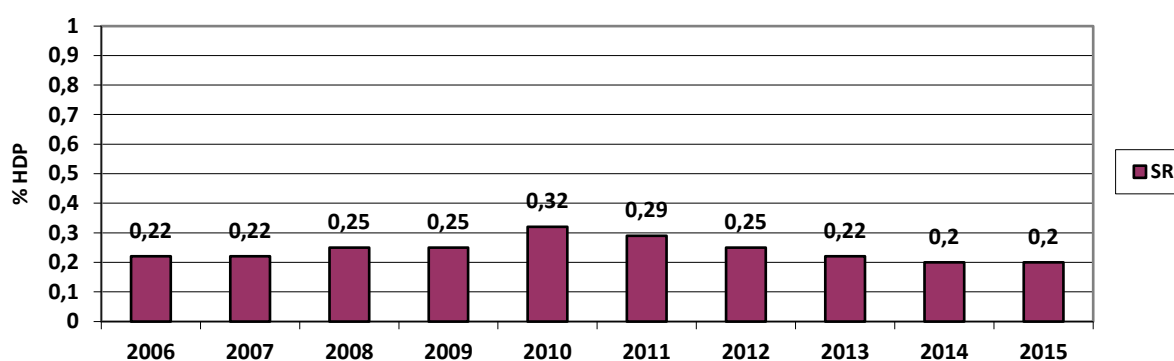
²⁵ OECD (2017): Public spending on labour markets.

Graf č. 1: Podiel výdavkov SR v rokoch 2006 – 2015 na PTP v pomere k % HDP

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov OECD (2017)

Graf č. 2: Podiel výdavkov SR v rokoch 2006 – 2015 na APTP v pomere k % HDP

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov OECD (2017)

Eurostat definuje opatrenia politiky trhu práce (opatrenia APTP, kategórie 2 – 7) ako verejné zásahy do trhu práce, pri ktorých sa hlavná aktivita participantov nespája s hľadaním zamestnania a pri ktorých sa participácia obvykle odzrkadlí v zmene štatútu na trhu práce. Opatrenia politiky trhu práce zahŕňajú primárne zásahy, ktoré poskytujú dočasnú podporu pre skupiny, ktoré sú znevýhodnené na trhu práce (nezamestnaní, rizikovo zamestnaní a neaktívne osoby). Opatrenia politiky trhu práce sa delia podľa typu akcie a pokrývajú nasledovné kategórie: vzdelávanie a tréning, rotovanie a zdieľanie zamestnaní, stimuly zamestnania, chránené a podporované zamestnávanie a integrácia osôb so zdravotným postihnutím, priamu tvorbu pracovných miest a podporu samozamestnávania.

SR si v zmysle schváleného Národného programu reforiem z roku 2014 stanovila za cieľ do roku 2020 zvýšiť mieru zamestnanosti na 72 % (tabuľka č. 2). Riešenie problému nezamestnanosti a následný rast zamestnanosti by mal okrem pozitívneho sociálneho rozmeru aj dôležitý vplyv na výkonnosť ekonomiky cez zvyšovanie účasti pracovnej sily a produktivity. Osobitnú pozornosť si vyžaduje integrácia relatívne početných osôb z marginalizovaných komúní a nesúlad potrieb trhu práce so vzdelanostnou štruktúrou.

Tabuľka č. 2: Výsledkové indikátory pre zamestnanosť a sociálnu inklúziu

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Cieľ 2020
Miera dlhodobej nezamestnanosti (% aktívneho obyvateľstva nad 15 rokov)	SK	8,3	6,7	6,5	9,3	9,3	9,4	10,0	9,3	7,6	3,0
	EÚ	3,1	2,6	3,0	3,8	4,1	4,7	5,1	5,1	4,5	-
Miera zamestnanosti (% vo vekovej skupine 20 - 64 rokov)	SK	67,2	68,8	66,4	64,6	65,0	65,1	65,0	65,9	67,7	72,0
	EÚ	69,8	70,3	69	68,6	68,6	68,4	68,4	69,2	70,1	75,0
Populácia ohrozená chudobou a sociálnym vylúčením (% populácie)	SK	21,4	20,6	19,6	20,6	20,6	20,5	19,8	18,4		17,2
	EÚ	24,4	23,7	23,3	23,8	24,3	24,7	24,6	24,5		19,4

Zdroj: Národný program reforiem 2014

Financovanie nástrojov politiky zamestnanosti a jednotlivých nástrojov aktívnych opatrení na trhu práce v SR je zabezpečované najmä zo štátneho rozpočtu ako aj z prostriedkov EÚ. V rámci štrukturálnych fondov EÚ sa tieto aktivity financujú zo zdroja Európsky sociálny fond (ďalej len „ESF“). ESF je hlavným európskym nástrojom na podporu pracovných miest, ktorý pomáha ľuďom získať lepšie pracovné miesta a zaisťuje spravodlivejšie pracovné príležitosti pre všetkých občanov EÚ. V rámci svojich činností investuje do európskeho ľudského kapitálu, ktorým sú pracovníci, mladí ľudia a všetci ľudia hľadajúci si prácu.²⁶ Cieľom bolo tiež zlepšenie podmienok v SR, ktoré pozitívne ovplyvnia situáciu na trhu práce a prispievajú k dosiahnutiu rovnováhy medzi ponukovou a dopytovou stranou trhu práce s využitím zdrojov z ESF.²⁷

2 Operačný program Zamestnanosť a sociálna inklúzia v kontexte APTP

OP ZaSI je dokument v rámci Národného strategického referenčného rámca,²⁸ na základe ktorého sa v programovom období 2007 – 2013 v rámci ESF poskytovala podpora v oblasti rozvoja ľudských zdrojov, zvyšovania zamestnanosti, zvyšovania sociálnej inklúzie a budovania kapacít. Na zvyšovanie miery zamestnanosti a znižovanie miery nezamestnanosti slúžia najmä AOTP.

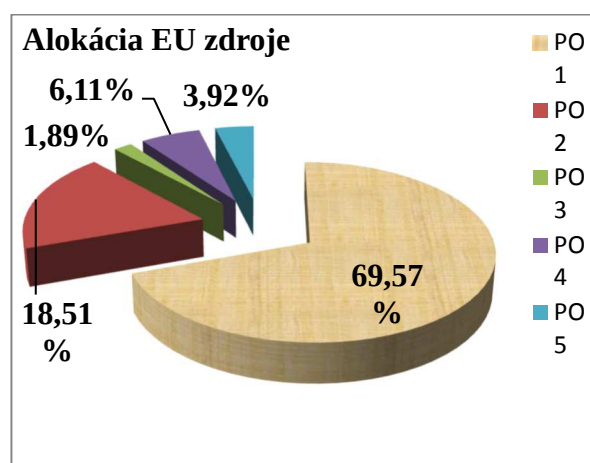
Z prostriedkov ESF bolo na realizáciu aktivít OP ZaSI na roky 2007 – 2013 vyčlenených za EU zdroj 941 301 578 EUR. OP ZaSI sa realizoval prostredníctvom piatich prioritných osí, pričom najvýznamnejšia časť finančných prostriedkov, takmer 70 % (654 887 200 EUR) bola alokovaná práve v prioritnej osi č. 1 – Podpora rastu zamestnanosti, ktorá svojim zameraním aktivít a charakterom realizovaných projektov prispievala spomedzi všetkých prioritných osí najviac k podpore APTP (graf č. 3).

²⁶ DOBRÍK, M., RÝSOVÁ, L. (2014): Implementácia štrukturálnej a kohéznej politiky Európskej únie v podmienkach Slovenskej republiky v období 2004 - 2014 a finančná perspektíva 2020, s. 8.

²⁷ RÝSOVÁ, L. (2015): The strategy Europe 2020 In Slovakia in geopolitical and geo-economic context, s. 14.

²⁸ CENTRÁLNY KOORDINAČNÝ ORGÁN (2007). Národný strategický referenčný rámec 2007 – 2013.

Graf č. 3 Percentuálne rozdelenie alokácie OP ZaSI podľa prioritných osí

Zdroj: MPSVaR SR (2007)

Prioritná os č. 1 OP ZaSI sa kumulatívne vyčerpala na 691 146 422,28 EUR za EÚ zdroj, čo vyjadruje čerpanie na úrovni 105,54 % v pomere k alokácii 654 887 200,00 EUR. Čerpanie vyššie ako 100 % bolo umožnené navýšením finančných prostriedkov prioritnej osi realokáciami z iných prioritných osí, ako aj dofinancovaním implementovaných projektov zo štátneho rozpočtu na základe zvýšeného dopytu po financovaní projektov zo strany žiadateľov o príspevok. Tým pádom sa dá konštatovať, že z hľadiska finančného vývoja implementácie prioritnej osi č. 1 sa táto dá považovať za úspešnú. O projekty podporujúce opatrenia APTP bol medzi prijímateľmi veľký záujem, niekoľkokrát prevyšujúci alokáciu.

Prioritná os č. 1 bola zameraná na prevenciu straty zamestnanosti a tvorbu nových pracovných miest a umiestnenie nezamestnaných osôb, resp. osôb, ktorým hrozí prepúšťanie z pracovného pomeru na voľné pracovné miesta. V rámci prioritnej osi boli podporované všetky ľudské zdroje nachádzajúce sa na trhu práce ako aj podniky, ktoré poskytujú pracovné miesta pracovnej sile.

Jedným z dôležitých nástrojov na vyhodnocovanie úspešnosti realizácie jednotlivých intervencií z prostriedkov štrukturálnych fondov EÚ sú merateľné ukazovatele. Úspešnosť implementácie prioritnej osi č. 1 sa dá preto relevantne posudzovať aj na základe vyhodnotenia dosahovania stanovených hodnôt merateľných ukazovateľov (tabuľka č. 3).

Tabuľka č. 3: Prioritná os 1 OP ZaSI – plnenie vybraných merateľných ukazovateľov projektov

Ukazovatele	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Počet podporených projektov (počet, výstup)	0	0	0	38	58	226	329	364	513
Počet osôb cieľovej skupiny zapojených do podporených projektov (počet, výstup)	0	5119	210 476	254 302	881 045	1 210 605	1 303 997	1 355 584	1 509 852
Počet podporovaných osôb cieľovej skupiny (počet, výstup)	N/A	N/A	N/A	6 326	41 754	44 983	45 342	45 933	69 590
Počet vytvorených pracovných miest (počet, výsledok)	0	1 857	22 899	31 413	42 429	54 191	69 781	77 905	82 552
Počet úspešne umiestnených osôb (počet, výsledok)	0	1 902	7 424	25 025	43 179	48 520	73 011	79 204	91 108

Počet osôb, ktoré si udržali pracovné miesto (počet, výsledok)	0	0	0	250	161	4 862	13 036	16 782	55 918
Miera nezamestnanosti (% , dopad)	11,2	9,6	12,1	14,5	13,6	14,0	14,2	13,2	11,5
Miera úspešnosti umiestňovania osôb na trh práce (% , dopad)	-	37,16	3,53	9,84	4,90	4,01	5,60	5,84	28,16
Miera udržateľnosti podporovaných pracovných miest do 12 mesiacov po ukončení podpory (% , dopad)	N/A	37,16	3,53	9,94	4,92	4,41	6,60	7,08	31,86

Zdroj: Výročné správy OP ZaSI, Implementačná agentúra MPSVaR SR (2018)

O úspechu realizácie prioritnej osi č. 1 OP ZaSI vo vzťahu k podpore APTP vypovedá najmä ukazovateľ „Počet osôb cieľovej skupiny zapojených do podporených projektov“, ktorý sa podarilo naplniť na 254,65 %. Celkovo bolo do projektov zapojených 1 509 852 osôb cieľových skupín. Ide z veľkej časti o projekty venované podpore aktívnych opatrení trhu práce, o ktoré bol veľký (a opakovaný) záujem zo strany účastníkov, preto bol ukazovateľ naplnený v nadmernej hodnote.

Rovnako aj ukazovateľ Počet úspešne umiestnených osôb vzťahujúci sa k projektom zameraným na umiestnenie osôb, resp. osôb, ktorým hrozí prepúšťanie z pracovného pomeru na voľné pracovné miesta bol nadpriemerne úspešný. Tento ukazovateľ bol naplnený na takmer 290,30 %, čo predstavuje 425 243 osôb. Aj v tomto prípade sa z veľkej časti jedná o opakovaných účastníkov projektov.

Za kľúčový merateľný ukazovateľ z hľadiska úspešnosti realizovania APTP na úrovni prioritnej osi č. 1 považujeme ukazovateľ „Počet vytvorených pracovných miest.“ Na konci programového obdobia sa v rámci tohto ukazovateľa dosiahla hodnota 82 552 pracovných miest. O relevancii prioritnej osi č. 1 v oblasti podpory APTP vypovedá fakt, že z celkového počtu vytvorených pracovných miest na základe implementácie OP ZaSI (88 142) sa takmer 94 % podporilo v rámci tejto prioritnej osi.

3 Národné projekty OP ZaSI v kontexte APTP

K vysokej miere naplnenia merateľných ukazovateľov projektov prispela predovšetkým realizácia národných projektov (NP) zameraných na APTP, ktoré implementovalo Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny SR (ÚPSVR). ÚPSVR je orgánom štátnej správy, zabezpečujúcim výkon štátnej správy v oblastiach sociálnych vecí a služieb zamestnanosti. Inštitúcia bola zriadená v januári 2004 zákonom č. 453/2003 o orgánoch štátnej správy v oblasti sociálnych vecí a služieb zamestnanosti v znení neskorších predpisov. Cieľom NP bola podpora zamestnanosti, adaptability a znižovania nezamestnanosti, či vytváranie krátkodobých pracovných miest pre nezamestnaných. Prostredníctvom aktivít jednotlivých projektov boli napr. poskytované príspevky zo zákona č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Aktívna politika trhu práce sa premietla do hlavných cieľov národných a iných projektov, orientovaných na zvýšenie zamestnatel'nosti UoZ a podporu zamestnanosti. ÚPSVR v spolupráci s úradmi PSVR ako partnermi v sledovanom období realizoval celkom 18 NP s celkovým schváleným NFP vo výške 346,8 mil. €, z toho 14 NP s NFP 307,92 mil. € je zameraných na realizáciu aktivít v zmysle zákona č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti v znení neskorších predpisov.²⁹

SR ako jedna z krajín s najnižšou zamestnanosťou mladých prešla v roku 2012 hodnotením Európskej komisie, ktorého cieľom bola realokácia fondov EÚ na riešenie zamestnanosti mladých. Okrem ďalších nástrojov APTP boli súčasťou systému dva projekty

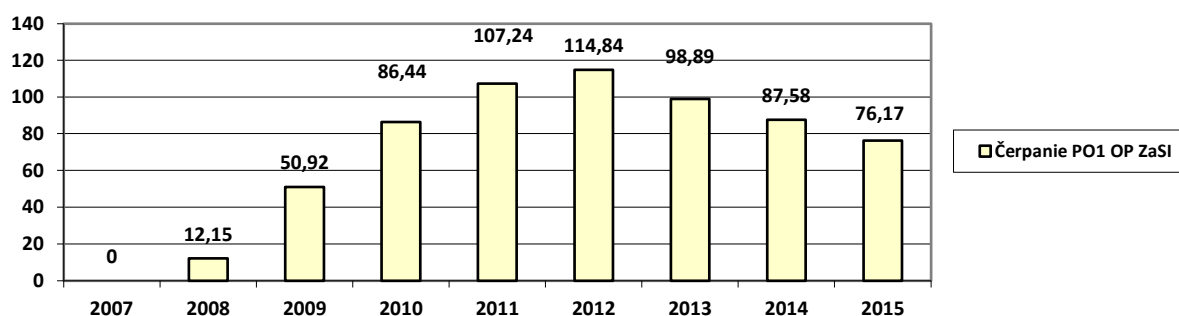
²⁹ ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR (2016): Národné projekty OP ZaSI.

ÚPSVR v rámci OP ZaSI („Podpora vytvárania pracovných miest“ a „Podpora zamestnávania nezamestnaných v samospráve“) financované z ESF zamerané špeciálne na podporu vzniku pracovných miest pre uchádzačov do 29 rokov a ktoré považujeme za kľúčové z hľadiska realizácie APTP z prostriedkov ESF. Podpora sa realizovala financovaním časti nákladov zamestnávateľa na odvody zamestnancov. Zo zdrojov ESF bol v rámci OP ZaSI podporený aj NP Národná stratégia zamestnanosti (NSZ), ktorý bol základom pre vypracovanie Národnej stratégie zamestnanosti SR do roku 2020.

4 Socio-ekonomické ukazovatele v kontexte čerpania prioritnej osi 1 OP ZaSI

Hlavným cieľom tohto článku je analyzovať vývojovú krivku výdavkov SR na APTP vyjadrenú ako % z HDP v rokoch 2007 – 2015 v kontexte čerpania prioritnej osi č. 1 OP ZaSI v programovom období 2007 – 2013, vrátane dosahovania vybraných stanovených hodnôt merateľných ukazovateľov tejto prioritnej osi. Čerpanie prioritnej osi č. 1 OP ZaSI po jednotlivých rokoch je znázornené v grafe č. 4.

Graf č. 4: Čerpanie prioritnej osi 1 OP ZaSI v programovom období 2007 – 2013 v mil. EUR

Zdroj: Výročné správy OP ZaSI, Implementačná agentúra MPSVaR SR (2018)

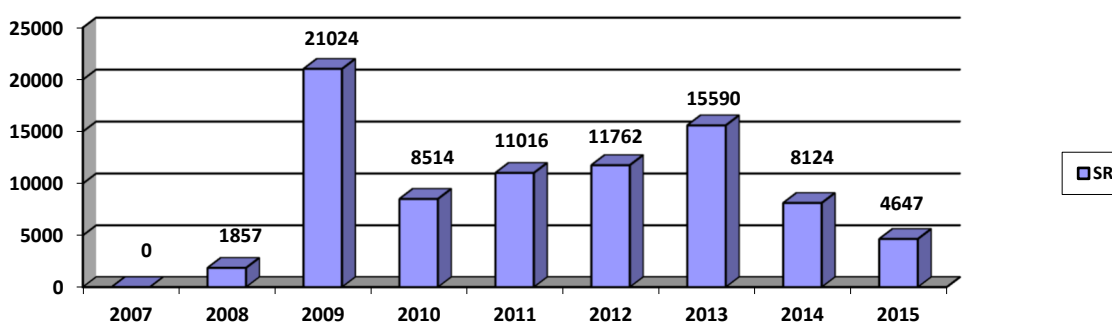
Rok 2007 vykazoval nulové čerpanie OP ZaSI, nakoľko implementácia bola spustená oneskorene a prvé vykázané výdavky boli realizované až v roku 2008, aj keď len v minimálnej miere. Výdavky na APTP vykázali v roku 2008 mierne zvýšenie oproti roku 2007, keď dosiahli 0,25 % z HDP. Roky 2009 a 2010 následne vykázali zvýšené čerpanie prioritnej osi č. 1 OP ZaSI, rovnako tak narastali výdavky na APTP, ich výška kulminovala v roku 2010 keď dosiahla úroveň 0,32 % z HDP.

Roky 2011 a 2012 zaznamenali najvyššiu úroveň čerpania prioritnej osi č. 1 OP ZaSI, následne sa od roku 2013 úroveň kontinuálne znižovala až do roku 2015. Čo sa týka výdavkov na APTP, tie sa od roku 2011 keď boli na úrovni 0,29 % z HDP kontinuálne znižovali až do roku 2015, keď sa dostali na najnižšiu úroveň v rámci sledovaného obdobia.

Parciálnym cieľom tohto článku bolo analyzovať v sledovanom období rokov 2007 – 2015 vzťah hodnôt dosiahnutých v rámci merateľného ukazovateľa počet vytvorených pracovných miest v rámci prioritnej osi č. 1 OP ZaSI v programovom období 2007 – 2013 (graf č. 5) a vývoja dlhodobej nezamestnanosti v SR (graf č. 6). V rámci sledovaného obdobia bola najnižšia dlhodobá nezamestnanosť v roku 2009, kedy bola na úrovni 6,5%. Zároveň bolo v tomto roku vykázaných najviac vytvorených pracovných miest v rámci predmetného merateľného ukazovateľa (21 024). Roky 2010, 2011 a 2012 sa dlhodobá nezamestnanosť držala v podstate na rovnakej úrovni (9,3 – 9,4 %), pričom počet vytvorených pracovných miest v týchto rokoch nepresiahol 12 000. Od roku 2013, kedy miera dlhodobej

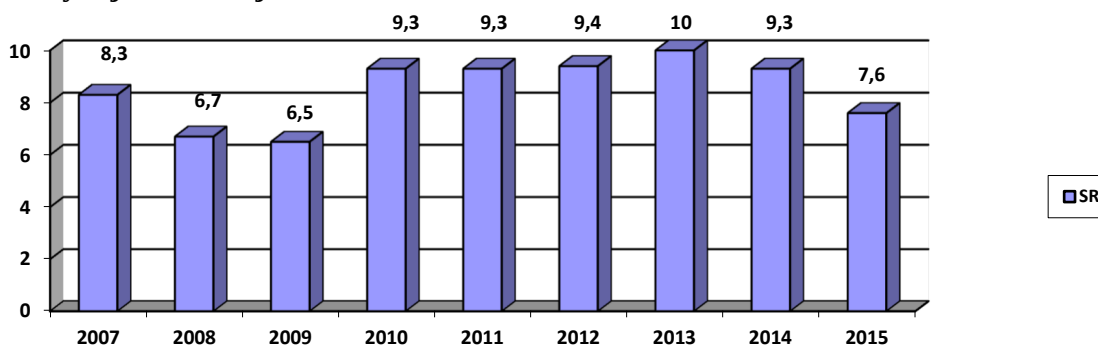
nezamestnanosti dosiahla najvyššiu hodnotu (10 %) sa znižovala až na úroveň 7,6 % v roku 2015. V roku 2013 síce hodnota merateľného ukazovateľa počet vytvorených pracovných miest vzrástla na 15 590, ale následne v rokoch 2014 a 2015 ich počet klesal, čo bolo spôsobené postupným dobehom realizovaných projektov a ukončovaním implementácie programového obdobia.

Graf č. 5: Vývoj počtu novovytvorených pracovných miest na základe projektov realizovaných prostredníctvom prioritnej osi č. 1 OP ZaSI v rokoch 2007 – 2015

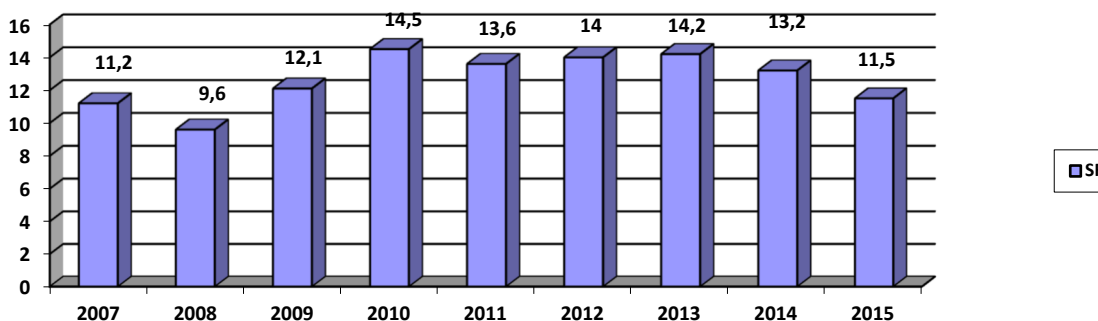
Zdroj: Výročné správy OP ZaSI, Implementačná agentúra MPSVaR SR (2018)

Graf č. 6: Vývoj dlhodobej nezamestnanosti v SR v rokoch 2007 – 2015

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov OECD (2017)

Graf č. 7: Vývoj nezamestnanosti v SR v rokoch 2007 – 2015

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov OECD (2017)

Spoločným znakom všetkých kľúčových ukazovateľov v rámci sledovaného obdobia rokov 2007 – 2015 (Vývoj dlhodobej nezamestnanosti, Vývoj nezamestnanosti, Podiel výdavkov SR na APTP v pomere k % HDP) je skutočnosť, že až v roku 2015 sa podarilo dostať

úroveň hodnôt týchto ukazovateľov zhruba na úroveň z roku 2007. Tu je jednoznačne cítiť následok hospodárskej krízy, ktorá v SR zasiahla v podstate všetky oblasti hospodárstva a spoločnosti. Klesla dostupnosť úverov aj HDP, klesala zamestnanosť, klesal zahraničný dopyt, znížila sa výroba, zhoršili sa prognózy vývoja ekonomiky a verejných financií.

V oblasti nezamestnanosti sa hospodárska kríza prejavila prakticky okamžite, keď od roku 2008 medziročne stúpla o 2,5 % v roku 2009. V roku 2010 to bolo následne o 2,4 % viac ako v roku 2009 (na predkrízovú úroveň sa nezamestnanosť podarilo dostať až v roku 2015).

V rámci implementácie OP ZaSI bolo preto potrebné v roku 2009 pružne reagovať na následky hospodárskej krízy, preto sa aplikovali viaceré nové nástroje APTP. Nové AOTP, ktoré boli v tejto súvislosti prijaté v marci a apríli 2009 na prechodné obdobie do konca roka 2010, vytvorili predpoklady pre udržanie zamestnanosti, ako aj na vytváranie nových pracovných miest. Koncom roka 2009 sa prijali ďalšie opatrenia na uľahčenie vstupu na trh práce pre absolventov škôl a tiež občanov, ktorí sa stali nezamestnanými z dôvodu skončenia pracovného pomeru z organizačných dôvodov, z dôvodu ohrozenia chorobou z povolania, z dôvodu dosiahnutia najvyššej prípustnej expozície na pracovisku a z dôvodu dosiahnutia veku, pre ktorý nemôže pracovník ďalej vykonávať pôvodné zamestnanie.

K napĺňaniu hlavného cieľa OP ZaSI – Zvyšovanie zamestnanosti a adaptability a znižovanie nezamestnanosti v značnej miere prispeli AOTP realizované prostredníctvom NP financovaných z ESF. V rámci programového obdobia 2007 – 2013 boli prijaté opatrenia APTP a reformné zmeny zamerané na zvyšovanie zamestnanosti, zmiernenie regionálnych rozdielov, znižovanie dlhodobej nezamestnanosti, nezamestnanosti mladých a s tým spojenú podporu tvorby nových pracovných miest. Zabezpečilo sa lepšie zohľadňovanie situácie na regionálnych trhoch práce, zvýšenie adresnosti na cieľovú skupinu najmä znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie (UoZ), prioritne dlhodobo nezamestnaných občanov, mladých ľudí, osôb starších ako 50 rokov veku a UoZ s nízkym alebo žiadnym vzdelaním, poskytovanie individualizovanejších služieb zamestnanosti, zvýšenie dôrazu na vzdelávanie a poradenstvo, väčšia flexibilita v systéme vzdelávania a lepšia podpora tvorby pracovných miest v obciach a regiónoch.

Cieľom rovnako bolo zlepšiť podmienky v SR, ktoré budú priaznivo ovplyvňovať situáciu na trhu práce a s využitím zdrojov z ESF prispievať k dosiahnutiu rovnováhy medzi ponukovou a dopytovou stránkou trhu práce. Zároveň je nevyhnutné systematicky pristupovať k riešeniu jedného z najväčších problémov SR v oblasti zamestnanosti, a tým je dlhodobá nezamestnanosť mladých ľudí. Najvhodnejšie nástroje na dosiahnutie tohto cieľa sa preto javia nové nástroje APTP aplikované v sledovanom období spolufinancované zo zdrojov ESF, najmä tvorba a udržateľnosť pracovných miest pre mladých ľudí prispievajúca ku kvalitnej ponuke zamestnania, podpora zvyšovania odborných zručností mladých ľudí a ich adaptácia na potreby trhu práce, ako aj podpora zlepšenia prístupu k zamestnanosti mladých ľudí. V rámci programov podpory zamestnanosti mladých ľudí za kľúčové považujeme vytvorenie a aplikáciu účinných nástrojov APTP na podporu zvýšenia zamestnanosti, zamestnatel'nosti a zníženia nezamestnanosti mladých ľudí do 29 rokov, ktorí tvoria dlhodobo najpočetnejšiu skupinu medzi (UoZ).

Podstatným prvkom zavádzania ďalších úspešných opatrení podporujúcich aktívnu politiku trhu práce je nadviazanie na progresívne a fungujúce prvky podpory účasti mladých ľudí na trhu práce (napr. podpora zamestnávania znevýhodneného UoZ, projekt podpory zamestnávania mladých ľudí do 29 rokov) a realizovať opatrenia na podporu účasti mladých ľudí na trhu práce prepojené na bezodkladnú podporu vytvárania pracovných miest, najmä v malých a stredných podnikoch, a na stimulovanie prijímania mladých ľudí do zamestnania.

Ponuka kvalitnej praxe musí zároveň nadväzovať aj na doteraz uplatňované AOTP, ktorým je príspevok na vykonávanie absolventskej praxe. Ak si ako príklad vezmeme roky 2012 – 2013, v roku 2013 ukončilo absolventskú prax celkovo 10 205 UoZ, z nich sa na trhu

práce umiestnilo 3 586 UoZ, čo je 35,14 % z celkového počtu UoZ, ktorí v roku 2013 ukončili absolventskú prax. Najviac z nich sa umiestnilo na trhu práce do 3 mesiacov po jej ukončení – 1 945 UoZ, od 3 do 6 mesiacov po jej ukončení – 958 UoZ a po 6 mesiacoch – 674 UoZ. Percentuálna úspešnosť umiestnenia UoZ na trhu práce bola v sledovanom roku vyššia oproti roku 2012 o 3,99 %, čo naznačuje, že sa absolventská prax stala vplyvom implementácie APTP efektívnejšou.

Nástroje APTP a projekty OP ZaSI na podporu zamestnanosti mladých vytvorili zároveň v SR základ pre vybudovanie systému záruk pre mladých ľudí do 25 rokov³⁰ (MPSVaR SR, 2013). Cieľom tohto opatrenia je zabezpečiť, aby všetci mladí ľudia vo veku do 25 rokov dostali kvalitnú ponuku zamestnania, ďalšieho vzdelávania, učňovskej prípravy alebo stáže do štyroch mesiacov po strate zamestnania alebo ukončení formálneho vzdelania. Na dosiahnutie tohto cieľa sú zabezpečené finančné prostriedky prostredníctvom štrukturálnych fondov v súčasnom programovom období 2014 – 2020, ktoré tak nadväzujú na úspešné projekty z programového obdobia 2007 – 2013. V SR sa záruka pre mladých ľudí implementuje v súlade s Národným plánom implementácie Záruky pre mladých ľudí v SR, ktorý bol schválený vládou SR v roku 2014.

Záver

Slovensko patrí medzi krajiny EÚ, ktoré v oblasti zamestnanosti bojujú najmä s vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti. Najmä u mladých ľudí je tento problém v SR závažný. Jeden z kľúčových cieľov hospodárskej politiky SR je preto spojený s riešením nevyváženosti na trhu práce prostredníctvom alternatívnych nástrojov politiky trhu práce. Najmä AOTP patria medzi najúčinnnejšie nástroje, ktoré má štát na podporu zamestnanosti a boja proti ohrozeniu chudobou a sociálnemu vylúčeniu. Uvedené je pravda, pokiaľ sú AOTP financované v dostatočnej miere a zároveň sú nastavené účinne. V prípade SR je podľa nášho názoru financovanie AOTP napriek alokovaným zdrojom EÚ nedostatočné, čo sa dlhodobo odráža aj vo vysokej miere dlhodobej nezamestnanosti. Uvedené tvrdenie opierame o skutočnosť, že krajiny OECD ktoré investovali väčší pomer % HDP na AOTP dosiahli v porovnaní so SR nižšiu úroveň nezamestnanosti. V podmienkach SR k realizácii nástrojov AOTP výraznou mierou prispievala implementácia OP ZaSI v programovom období 2007 – 2013, najmä prostredníctvom prioritnej osi č. 1. Forma pomoci sa realizovala najmä prostredníctvom NP realizovaných prostredníctvom ÚPSVR.

Z hľadiska analýzy vývojovej krivky výdavkov SR na APTP vyjadrenú ako % z HDP v rokoch 2007 – 2015 v kontexte čerpania prioritnej osi č. 1 OP ZaSI v programovom období 2007 – 2013 môžeme jednoznačne konštatovať, že realizácia OP ZaSI v sledovanom období v rozhodujúcej miere formovala vývojovú krivku výdavkov SR na APTP. Z hľadiska analýzy vzťahu vývoja dlhodobej nezamestnanosti v SR v sledovanom období rokov 2007 – 2015 a hodnôt dosiahnutých v rámci merateľného ukazovateľa počet vytvorených pracovných miest v rámci prioritnej osi č. 1 OP ZaSI v programovom období 2007 – 2013 sa jednoznačná paralela nepreukázala, nakoľko najmä v posledných rokoch implementácie OP ZaSI počet vytvorených pracovných miest v rámci prioritnej osi č. 1 klesal, ale dlhodobú nezamestnanosť v SR sa napriek tomu darilo postupne znižovať. Základným predpokladom tejto skutočnosti je podľa nášho názoru dobrá výkonnosť ekonomiky, ako aj vysoká miera udržateľnosti pracovných miest, ktorých vytvorenie bolo síce financované z prostriedkov ESF, ale podarilo sa ich udržať aj po ukončení implementácie projektov.

Uvedené závery zároveň podľa nášho názoru otvárajú priestor na diskusiu ohľadom problematiky financovania nástrojov APTP v situácii, ak by došlo k výpadku finančných prostriedkov zo zdrojov štrukturálnych fondov EÚ tak, ako sme to naznačili v úvode tohto

³⁰ MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR. (2013). Podpora zamestnanosti, s. 23.

článku. Tu je nevyhnutné hovoriť o úlohe a zodpovednosti štátu a jeho zložiek, ktoré majú na starosti štátny rozpočet, aby boli pripravené v dostatočnej miere nahradiť takýto prípadný výpadok zdrojov inými zdrojmi v rámci prípravy rozpočtu, aby tento jav nespôsobil výkyvy na trhu práce a následné problémy s súvisiacich oblastiach ekonomiky a spoločnosti. Za dôležité tu považujeme zdôrazniť princíp komplementarity, t. j. doplnkovosti zdrojov EÚ ako jeden zo základných princípov a pilierov čerpania štrukturálnych fondov v členských krajinách EÚ, podľa ktorého tieto zdroje nemôžu nahrádzať zdroje členského štátu na prioritné oblasti fungovania štátu, resp. inými slovami finančné príspevky zo štrukturálnych fondov EÚ nesmú mať za následok zníženie vnútroštátnych štrukturálnych výdavkov v týchto regiónoch, ale mali by byť doplnkom vnútroštátneho verejného financovania.

Avšak nielen prostriedky z fondov EÚ prispeli k tvorbe dodatočnej zamestnanosti v národnom hospodárstve, pozitívne sa prejavili všetky prostriedky, ktoré sa v priebehu programového obdobia podarilo implementovať. Za veľmi dôležité považujeme prijatie opatrení, ktoré boli prijaté v rokoch 2009 a 2010 ako reakcia na hospodársku krízu. Tieto opatrenia mali v SR pozitívny efekt najmä v regiónoch, ktoré boli najviac krízou zasiahnuté na rozdiel od Bratislavského kraja, kde sa kríza až tak neprejavila a v ktorom zároveň bola oprávnenosť čerpania z dôvodu výšky HDP na obyvateľa relatívne obmedzená. Preto dodatočná tvorba pracovných miest v jednotlivých regiónoch Slovenska priamo súvisí s objemom a štruktúrou čerpaných prostriedkov. Na základe uvedeného je možné konštatovať, že prostriedky fondov EÚ výrazne prispeli k zmierňovaniu negatívnych dopadov globálnej hospodárskej a finančnej krízy, a to tak vo väzbe na hospodársky vývoj, ako aj na trh práce.

Použitá literatúra:

1. ADDISON, J. T. (2002): Labour policy in the EU: The new emphasis on education and training under the treaty of Amsterdam. *Journal of Labour Research*, roč. 23, s. 303-323.
2. BONOLI, G. (2010): The political economy of active labour market policy. Working Paper No REC-WP 01/2010, [online] [cit. 2019-06-12]. Dostupné na internete: http://www.sps.ed.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0010/39268/REC-WP_0110_Bonoli.pdf
3. BÖHNKE, P. (2004). *Perception of social integration and exclusion in an enlarged Europe*. Office for Official Publications of European Communities. Luxemburg, 2004. 62 p. ISBN 92-897-0246-X.
4. CALMFORS, L. (1994): Active labour market policy and unemployment – a framework for the analysis of crucial design features. *OECD Economic studies*. [online] [cit. 2019-05-12]. Dostupné na internete: <https://search.oecd.org/eco/growth/33936463.pdf>
5. CENTRÁLNY KOORDINAČNÝ ORGÁN (2007). Národný strategický referenčný rámec 2007 – 2013. [online] [cit. 2019-05-22]. Dostupné na internete: <http://www.nsrr.sk/en/narodny-strategicky-referencny-ramec-2007-2013/>.
6. DOBRÍK, M., RÝSOVÁ, L. (2014): Implementácia štrukturálnej a kohéznej politiky Európskej únie v podmienkach Slovenskej republiky v období 2004 – 2014 a finančná perspektíva 2020 In: *Desať rokov Slovenskej republiky v Európskej únii*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici - Belianum, 2014, s. 93-102.
7. EURÓPSKA KOMISIA (2014): Viacročný finančný rámec. [online] [cit. 2019-06-15]. Dostupné na internete: <https://www.consilium.europa.eu/sk/policies/eu-budgetary-system/multiannual-financial-framework/>.
8. EURÓPSKA KOMISIA (2010): Stratégia Európa 2020. [online] [cit. 2019-06-15]. Dostupné na internete: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>

9. EURÓPSKA ÚNIA (2000): Presidency conclusions: Lisbon strategy. [online], Dostupné na: https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm
10. EUROSTAT (2013): Štatistiky aktívnej politiky trhu práce 2013. [online] [cit. 2019-06-12]. Dostupné na internete: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-GQ-13-002/EN/KS-GQ-13-002-EN.PDF.
11. EUROSTAT (2017): Miera zamestnanosti v SR v rokoch 2007-2015. [online] [cit. 2019-06-12]. Dostupné na internete: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics.
12. GREEVE, B. (2018): *Social and Labour Market Policy: The Basics*. Abingdon: Routledge, 2018.
13. HETTES, M. (2013): *Zamestnanosť a sociálna práca*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2013.
14. CHAJDIK, J. (2010): *Štatistika*. Bratislava: Statis, 2010.
15. IMPLEMENTAČNÁ AGENTÚRA MINISTERSTVA PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR (2018): Výročné správy OP ZaSI. [online] [cit. 2019-06-22]. Dostupné na internete: <https://www.ia.gov.sk/sk/dopytovo-orientovane-projekty/programove-obdobie-2007-2013/dokumenty/vyroczne-spravy-stav-cerpania-suhrnne-ziadosti-o-platbu>.
16. KOVÁČOVÁ, E. et al. (1995): *Teória a politika zamestnanosti*. Bratislava: Ekonóm, 1995.
17. MINISTERSTVO FINANCIÍ SR (2018): Programové obdobie 2007 – 2013. [online] [cit. 2019-06-10]. Dostupné na internete: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=6231>.
18. MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR. (2007): The Operačný program Zamestnanosť a sociálna inklúzia. [online] [cit.2019-06-10]. Dostupné na internete: http://www.esf.gov.sk/documents/OP2007/OpZaSI_Final2007.pdf.
19. MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR. (2013): Podpora zamestnanosti. [online] [cit. 2019-06-11]. Dostupné na internete: <http://www.employment.gov.sk/sk/praca-zamestnanost/podpora-zamestnanosti/>.
20. MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR. (2014): Národná stratégia zamestnanosti SR do roku 2020. [online] [cit. 2019-06-11]. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/praca-zamestnanost/podpora-zamestnanosti/national-employment-strategy-slovak-republic-until-2020.pdf>.
21. NÁRODNÝ PROGRAM REFORIEM 2014, (2014). [online] [cit. 2019-05-10]. Dostupné na internete: <https://www.finance.gov.sk/sk/financie/institut-financnej-politiky/strategicke-materialy/narodny-program-reforiem/narodny-program-reforiem.html>.
22. OECD (2017): Public spending on labour markets. [online] Dostupné na internete: <https://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=LMPEXP>
23. OECD DATA (2019): Poverty rate. [online] [cit.2019-05-18]. Dostupné na internete: <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm>.
24. PÁLENÍK, M. a kol. (2014): *Politika zamestnanosti budúcnosť pre Slovensko*. Bratislava: Institute of employment.
25. RIEVAJOVÁ, E. (2003): Trh práce v tranzitívnych ekonomikách – východiská a stratégie. *Práca a sociálna politika*, roč. 11, s. 2-4.
26. RIMARČÍK, M. (2007): *Štatistika pre prax*. Košice: Marián Rimarčík.
27. RUEDA, D. (2006): Social Democracy and Active Labour-Market Policies: Insiders, Outsiders and the Politics of Employment Promotion. *British Journal of Political Science*, roč. 36, č. 3, s. 385-406. Dostupné na internete: https://econpapers.repec.org/article/cupbjposi/v_3a36_3ay_3a2006_3ai_3a03_3ap_3a385-406_5f00.htm

28. RÝSOVÁ, L. (2015): *The strategy Europe 2020 In Slovakia in geopolitical and geo-economic context*. Praha: Professional Publishing, 2015.
29. ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR (2016): Národné projekty OP ZaSI. [online] [cit. 2019-06-06]. Dostupné na internete: http://www.upsvar.sk/europsky-socialny-fond/narodne-projekty-v-programovom-obdobi-2007-2013.html?page_id=1223.
30. VOOREN, M. – HAELERMANS, C. – GROOT, W. – MAASEEN VAN DEN BRINK, H. (2019): The effectiveness of active labour market policies: a Meta analysis. *Journal of economic surveys*, roč. 33, s. 125-149.
31. WORKIE TIRUNEH, M. a kol. (2013): Does Labour Force Education Accelerate the Speed of Convergence? Empirical Evidence from Selected EU Countries. *Ekonomický časopis*, roč. 61, č. 4, s. 344-357.
32. WORKIE TIRUNEH, M. – ŠTEFÁNIK, M. a kol. (2014): *Trh práce na Slovensku: Analýzy a prognózy*. Bratislava: EÚ SAV, 2014.
33. ZACHAR, D. (2004): Reformy na Slovensku 2003 – 2004. [online] [cit. 2019-05-08]. Available: http://www.ineko.sk/file_download/10/publikacie_heso_2003_2004.pdf
34. Zákon č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
35. Zákon č. 96/2013 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o službách zamestnanosti a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony.
36. Zákon č. 453/2003 o orgánoch štátnej správy v oblasti sociálnych vecí a služieb zamestnanosti v znení neskorších predpisov.

Kontakty:

PhDr. Vladimír Kováčik, PhD.

Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta sociálnych vied
Bučianska 4/A
917 01 Trnava
Slovenská republika
e-mail: vladimir.kovacik@ucm.sk

doc. PhDr. Peter Čajka, PhD.

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Kuzmányho 1
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: peter.cajka@umb.sk

Analýza príčin procesu poklesu rastu HDP Číny a perspektívne riešenia 2. časť

Analysis of the Causes of the Process of China's GDP Growth Decline and Perspective Solutions Part 2

Peter Ondris

Abstrakt: Cieľom druhej časti tejto štúdie je analýza dlhových problémov Číny, vychádzajúc zo skutočnosti, že ekonomické stimuly v podobe investícií do fixných aktív sú financované na dlh. Špecifický dôraz je kladený na analýzu dlhu na trhu s nehnuteľnosťami s cieľom vyhodnotiť riziko krízy bankového sektora či prasknutia realitnej bubliny v dôsledku rastúceho dlhu. Výsledkom je zistenie, že toto riziko je v skutočnosti relatívne malé, pretože potenciálne zlé/nesplateľné úvery sú z veľkej časti korporátne, a nie dlhy domácností. Vznikli medzi štátnymi bankami a štátnymi podnikmi. Štát má pod kontrolou veľkú väčšinu dlhu, ktorým financoval ekonomické stimuly. Štúdia zmieňuje pripravované riešenia, ktorými sa čínska vláda snaží zabezpečiť dlhodobý udržateľný ekonomický rast krajiny, pomocou priemyselnej stratégie Made in China 2025 a koncepciu, ktorou sa snaží vyriešiť demografickú krízu, s názvom Koncept čínsky sen. Druhá časť končí celkovým záverom štúdie, ktorý vyhodnocuje súčasné ekonomické stimuly a riziká s nimi spojené pre zabezpečenie udržateľného rastu.

Kľúčové slová: Čína, ekonomika Číny, svetová ekonomická kríza, obchodná vojna USA-Číny, reformy čínskej ekonomiky

JEL klasifikácia: F02, F63, F69

Abstract: The goal of the second part of this study is the analysis of debt problems China is facing. It is based on the fact that economic stimulus in the form of investment into fixed assets are debt-financed. Specific emphasis is put on the analysis of home real estate debt market with purpose to evaluate the risk of banking sector crisis or of the burst of the bubble due to growing debt. The result is that the risk is in reality relatively low, because the vast majority of bad loans are corporate and not household debts, which were created between state banks and state enterprises. Therefore Chinese state controls big portion of debt, which has been used to finance economic stimulus programs. The study mentions solutions which Chinese government plans to use to guarantee sustainable economic growth (industrial strategy Made in China 2025) and to solve the demographic crisis (Concept Chinese Dream). The second part of the study ends with overall conclusion of the whole study, in which current economic stimulus programs and related risks are evaluated.

Key words: China, China's economy, Global economic crisis, the US-China trade war, Chinese economy reforms

JEL Classification: F02, F63, F69

4 Faktor dlhu a dlhovej zát'aže Číny

4.1 Dlh na trhu s nehnuteľnosťami ako údajné jadro súčasných problémov

Ako už bolo zmienené v úvode, investičné programy do fixných aktív (dlhodobého hmotného majetku) ako aj projekty v rámci Iniciatívy pásu a cesty sú financované bankovými úvermi, teda prostredníctvom vnútorného dlhu. V tejto situácii sa čoraz častejšie hovorí o tzv. dlhovej pasci, ako o hlavnom riziku pre udržanie ekonomického rastu Číny. Dlhová pasca je definovaná ako situácia, v ktorej si dlžník berie nový dlh, aby splatil existujúci dlh, a to do štádia, keď sa podmienky pôvodného dlhu dramaticky zmenia k horšiemu a hrozí bankrot. Pred

viac ako desaťročím v Spojených štátoch vrcholilo obdobie zadlžovania miliónoch Američanov, ktorí si brali hypotéky často s nedostatočnou kontrolou bánk. Ceny nehnuteľností rástli tak rýchlo, že mnoho účastníkov trhu verilo, že nemôžu byť stratoví. Až kým nedošlo k prasknutiu bubliny na začiatku roku 2007.

V priebehu viac ako posledného desaťročia, teda približne od začiatku 21. storočia, si rastúca stredná trieda v Číne začala po prvýkrát uvedomovať, že si mohla kúpiť tovary a služby, ktoré predtým pre ňu neboli dosiahnuteľné. Americké a európske automobily, ktoré vyrába ich pracovná sila, predstavovali prvú veľkú spotrebiteľskú nákupnú horúčku. Od začiatku 21. storočia sa pozornosť spotrebiteľov postupne presunula na nákupy domov a bytov v niektorom z mnohých rastúcich čínskych miest. Väčšina finančných úverov na výstavbu nehnuteľností v tomto období pochádzala z neregulovaných miestnych štátnych finančných inštitúcií a zdrojov, ktoré predstavujú istú formu tieňového bankového sektora, pretože veľké štátne banky boli pod prísnou kontrolou.

Na začiatku roku 2018, po opakovanom úsilí dostať pod kontrolu rozbužnený tieňový bankový sektor, narástol rozsah tieňového bankového sektora na alarmujúcich 15 biliónov USD, z ktorých minimálne 3,8 bilióna USD bolo vo forme tzv. zvereneckých fondov, do ktorých pritekali úspory bežných obyvateľov Číny a ktoré investovali do projektov miestnych úradov a do výstavby nehnuteľností.¹ Väčšina z týchto financií bola viazaná na veľké štátne banky, avšak vo forme investičných zdrojov, ktoré neboli súčasťou účtovnej súvahy.

V správe Svetovej banky z roku 2015 zameranej na tieňový bankový sektor Číny sa ako príčina explózie tieňového bankového sektora v Číne a explózie trhu s nehnuteľnosťami uvádza takmer panická reakcia čínskej vlády na globálnu finančnú krízu, ktorá vypukla v septembri 2008.² V rámci komplexnej reťazovej reakcie začali štátne podniky s veľkou mierou likvidity, požičiavať finančné prostriedky súkromným firmám, ako aj miestnym úradom štátnej správy (na úrovni provincií, okresov a miest) okrem iného hlavne na projekty výstavby nehnuteľností. Tým sa začal proces prudkého rastu realitného trhu s nehnuteľnosťami. Tieňový bankový sektor bol vo zvýšenej miere zapojený do skrývania rozsahu aktivít miestnych úradov pred regulátormi.

Realitná bublina či nadmerný rast trhu s nehnuteľnosťami sa začala v roku 2015, keď čínska vláda z nie celkom jasných dôvodov, iniciovala niekoľko opatrení zameraných na stimulovanie obytnej výstavby, najpravdepodobnejšie v snahe oživiť ekonomický rast krajiny. Až do roku 2015 bolo možné ceny nehnuteľností hodnotiť ako stabilné. Nové vládne opatrenia zapríčinili rýchle zdvojnásobenie cien obytných nehnuteľností vo všetkých veľkých čínskych mestách. K vytváraniu bubliny na realitnom trhu po roku 2015 prispeli aj opatrenia umožňujúce speňaženie obnovy starých obytných domov.³

V roku 2017 rozsah a rast vnútorného tieňového bankového sektora prepojeného na explóziu trhu s nehnuteľnosťami, a teda na bublinu na realitnom trhu, spôsoboval rastúce obavy centrálnej banky Číny ako aj ústrednej vlády v Pekingu. Na základe odhadov Svetovej banky celý tieňový bankový sektor narástol zo 7 % HDP Číny v roku 2005 na 31 % HDP v roku 2016.⁴ Správa Moody's Investor Service z roku 2018 uvádza, že riskantné úvery tieňového

¹ MONAHAN, A. (2018): Cracks Are Showing in China's Shadow Banking Industry. [Online.] In: *Bloomberg*, 23. 1. 2018. [Citované 21. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-23/china-s-15-trillion-shadow-banking-edifice-showing-more-cracks>.

² BOTTELIER, P. (2015): Shadow Banking in China. In: *World Bank 1818 H Association, Economics and Financial Chapters*, 17. 6. 2015. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: https://siteresources.worldbank.org/1818SOCIETY/Resources/Shadow_banking.pdf, s. 4-5.

³ China is at a difficult time of uncertainties, says President Xi's teacher. [Online.] In: *followcn.com*, 15. 1. 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.followcn.com/china-is-at-a-difficult-time-of-uncertainties-says-president-xis-teacher/>.

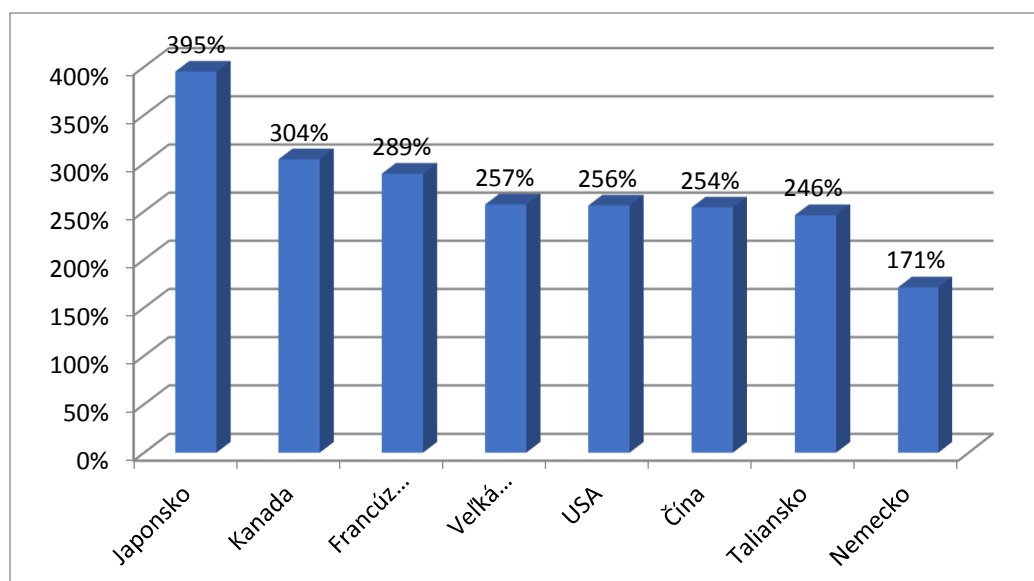
⁴ SNIDE, C. (2017): World Bank Warns on Size of Shadow Banking Of Chinese Debt. [Online.] In: *traderscommunity.com*, 4. 10. 2017. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://traderscommunity.com/index.php/economy/243-world-bank-warns-on-shadow-banking-of-chinese-debt>.

bankovníctva dosahovali hodnotu 9 biliónov USD.⁵ Pokiaľ by došlo k značnému spomaleniu rastu čínskej ekonomiky, alebo k jej recesii, mohla by táto vysoká úroveň vnútorného dlhu vytvoriť pre čínsku vládu veľký problém.

Riziko krízy bankového sektora či prasknutia realitnej bubliny je však v skutočnosti relatívne malé, pretože potenciálne zlé/nesplateľné úvery sú korporátne, a nie dlhy domácností. Vznikli medzi štátnymi bankami a štátnymi podnikmi.⁶ To štátu dáva schopnosť riadiť načasovanie a spôsob ich odpísania. Väčšina z týchto zlých úverov je vo vlastníctve štátnych podnikov. Okrem toho čínsky bankový sektor je veľmi likvidný a proces odpisovania zlých dlhov sa už začal.

Korene dlhového problému Číny siahajú do obdobia Svetovej finančnej krízy (2007-2008), ktorá zapríčinila prudký pokles globálneho dopytu po výrobkoch o. i. aj z Číny. V obave zo zatvárania podnikov a firiem a následného rastu nezamestnanosti, prijala čínska vláda v rokoch 2008-2009 riešenie v podobe stimulu v hodnote 12,5 % HDP,⁷ ktorý nasledovali ďalšie stimuly vo forme infraštruktúrnych projektov verejného významu (2012, 2015). Cieľom bolo rýchlo vytvoriť milióny pracovných miest. Toto tvrdenie potvrdzuje aj vývoj pomeru celkového nefinančného dlhu k HDP, ktorý v rokoch pred svetovou finančnou krízou stabilne dosahoval úroveň okolo 150 % HDP. Po prijatí prvého ekonomického stimulu začal prudko narastať až na úroveň 254 % v roku 2017 (údaje MMF).⁸ Napriek tejto skutočnosti sa situácia nejaví až tak vážna, keď si porovnáme situáciu Číny so situáciou krajín G7 (viď graf č. 6).

Graf č. 6: Pomer celkového nefinančného dlhu Číny v porovnaní s krajinami G7, stav na konci roku 2017

Prameň: Vypočítané z údajov MBAYE, S. a BADIA, M., M. (2019): New Data on Global Debt. [Online.] In: *International Monetary Fund Blog*, 2. 1. 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://blogs.imf.org/2019/01/02/new-data-on-global-debt/>.

⁵ LUO, J. (2018): A Guide to China's \$9 Trillion Shadow-Banking Maze. [Online.] In: *Bloomberg*, 30. 11. 2018. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-30/a-guide-to-china-s-9-trillion-shadow-banking-maze-quicktake>.

⁶ ROTHMAN, A. (2019): China's Debt Problem. [Online.] In: *Matthews Asia*, marec 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://institutional.matthewsasiasia.com/chinas-debt-problem/>.

⁷ Wolf, M. (2018): What really went wrong in the 2008 financial crisis. [Online.] In: *Financial Times*, 16. 7. 2018. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.ft.com/content/e5ea9f2a-8528-11e8-a29d-73e3d454535d>.

⁸ MBAYE, S. a BADIA, M., M. (2019): New Data on Global Debt. [Online.] In: *International Monetary Fund Blog*, 2. 1. 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://blogs.imf.org/2019/01/02/new-data-on-global-debt/>.

4.2 Nasýtenie hypotekárneho trhu

V priebehu jedného desaťročia medzi rokmi 2007 - 2018 narástli dlhy čínskych domácností viac ako päťnásobne, a to z približne 10 % na 51,5 % HDP.⁹ Veľkú časť tohto dlhu tvoria hypotekárne dlhy domácností. Lenže explózia nákupu nehnuteľností sa blíži stavu nasýtenia trhu. Na základe odhadov približne 61 % čínskej populácie žije v obydliach nie starších ako desať rokov, čo je veľmi veľký počet.¹⁰ Na základe údajov štúdie Chengdu Southwestern University of Finance and Economics dosiahla úroveň súkromného vlastníctva nehnuteľností v Číne hodnotu 89,68 %.¹¹ To je jedna z najvyšších na svete. Pred dvoma desaťročiami to bolo takmer na nulovej úrovni.

Väčšina výstavby nehnuteľností v uvedenom období bola financovaná miestnymi štátnymi úradmi a ich tzv. miestnymi úradnými finančnými zdrojmi. V správe S&P Global Ratings z októbra 2018 sa uvádza, že pôžičky miestnych úradov mimo účtovnej súvahy by mohli byť oveľa väčšie ako úrady oficiálne pripúšťajú, a to až 5,8 bilióna USD. S&P Global Ratings to nazvalo „ľadovec dlhov s obrovskými úverovými rizikami“, ktorých vyriešenie môže trvať aj celé ďalšie desaťročie.¹² Hlavný podiel, ktorého presné percento nikto nevie, resp. ktorý čínske úrady doposiaľ nezverejnili, sa týka explózie výstavby obytných domov, ktorá v súčasnosti klesá, pretože domácnosti sú vysoko zaťažené dlhmi z ich nových príbytkov a spomaľujúcou ekonomikou.

Skutočnosť, že zatiaľ čo v priebehu posledných šiestich rokov rástli disponibilné príjmy Číňanov ročne v priemere o 10 %, avšak dlhy domácností prevažne súvisiace s realitným trhom, rástli v uvedenom období v priemere až o 20 % ročne, celý problém realitnej bubliny ďalej komplikuje a viac-menej zapríčiňuje, že realitný trh sa nestane faktorom umožňujúcim obnovený rast čínskej ekonomiky.

Nedávne opatrenia prijaté ústrednou vládou v snahe získať kontrolu nad ďalším vývojom hypotekárnej realitnej bubliny amerického typu a nad hrozbou potenciálnej krízy z nej plynúcej, len zväčšili už aj tak veľké problémy, ktorým ústredná vláda čelí. Dovtedy kým ceny domácností rástli, boli len malé dôvody na obavy. Čínsky trh nehnuteľností bol samostatným a zároveň najväčším faktorom prispievajúcim k rastu ekonomiky krajiny v posledných rokoch s odhadovaným nárastom realitného trhu v hodnote 12 biliónov USD od roku 2010.

V rokoch 2012 až 2018 však došlo k značnému spomaleniu rastu celkovej ekonomiky krajiny. Niektorí čínski ekonómovia nedávno vyslovili názor, že oficiálne údaje uvádzané čínskou vládou o raste HDP v roku 2018 na úrovni 6,6 % sú nadhodnotené a v skutočnosti to môže byť len menej ako 2 % či dokonca, že ekonomika zažíva recesiu.¹³ Tieto údaje je však

⁹ China Households Debt To GDP. [Online.] In: *Trading Economics*, 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/china/households-debt-to-gdp>.

¹⁰ CHENG, E. (2019): China can no longer rely on real estate for growth. It's now turning to railways and more debt. [Online.] In: *sg.finance.yahoo.com*, 25. 1. 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: https://sg.finance.yahoo.com/news/china-no-longer-rely-real-081134217.html?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly9qb3VybmFsLW5lby5vcmcvMjAxOS8wMi8wOS9pcy1kZWJ0LWN0aW5hLXMtYWNoaWxsZXMtMGVlbC8&guce_referrer_sig=AQAAAKuDdoK2WQ1nu0LOM_BrUqMtWp1y5ebbbYnWVJNmYba5SLfk_yurzV_fwxE0f-znqe3F9yvVE4fUo4oRMnsYBynM3Os1p2KJDqF16cF3_znnLJ2Llah9t2ZfZK340evz6k8_qvrKxNPxYBM4YRSU55IKDisMjiKrO967nL6LcrbI.

¹¹ TANG, F. (2017): How China's billion savers embarked on a household debt binge. [Online.] In: *CNBC*, 6. 8. 2017. [Citované 23. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.cnbc.com/2017/08/06/how-chinas-billion-savers-embarked-on-a-household-debt-binge.html>.

¹² WOO, R. (2018): China local governments' hidden debt could total \$5.8 trillion: S&P. [Online.] In: *Reuters*, 16. 10. 2018. [Citované 23. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.reuters.com/article/us-china-economy-debt/china-local-governments-hidden-debt-could-total-5-8-trillion-sp-idUSKCN1MQ0JH>.

¹³ XIANG, Z. (2018): A Great Shift Unseen Over the Last Forty Years. [Online.] In: *chinachange.org*, 28. 12. 2018. [Citované 23. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://chinachange.org/2018/12/28/a-great-shift-unseen-over-the-last-forty-years/>.

potrebné brať s rezervou. Každopádne spomaľujúci rast ekonomiky ovplyvňuje realitný trh, na ktorom v októbri 2018 klesol predaj hotových obydľí v desiatich najväčších čínskych mestách na štvorročné minimum. Obavy z nárastu rizikovej realitnej bubliny viedli prezidenta Xi Jinpinga k vysloveniu upozornenia, že účelom obytných nehnuteľností je bývanie, a nie špekulácie.¹⁴

Lenže hypotekárne dlhy domácností, ktoré tvoria väčšinu dlhov čínskych domácností sú oveľa bezpečnejšie ako by sa na prvý pohľad zdalo, pretože 90 % nových obydľí je vo vlastníctve ľudí, ktorí v nich bývajú, a nie špekulantov.¹⁵ Okrem toho pomer dlhu domácností k HDP je pomerne nízky, na úrovni 53,2 % HDP na konci roku 2018.¹⁶ Zároveň úroveň úspor čínskych domácností je pomerne vysoká na úrovni 23 % HDP, aj keď jej rast sa v rokoch 2008 - 2018 spomalil z 18 % na 7 %.¹⁷ Okrem toho čínske domácnosti dlhodobo vykazujú najvyššiu mieru sporenia na svete, až 37 % z disponibilných príjmov.¹⁸ Z dôvodu neexistencie veľkého dlhu spotrebiteľov, ktorý v roku 2018 činil len 25 % z celkového dlhu domácností,¹⁹ bude pre Čínu oveľa ľahšie vyriešiť problém celkového dlhu.

4.3 Korporátny dlh ako ťažisko dlhového problému

V rámci celkového nefinančného dlhu skutočný problém predstavuje korporátny dlh, ktorý v období rokov 2009 - 2018 narástol z 93 % na 155 % HDP,²⁰ teda dve tretiny z celkového nefinančného dlhu, čo predstavuje jednu z najvyšších úrovní na svete. Avšak približne 75 % z korporátneho dlhu tvorí dlh štátnych podnikov štátnym bankám, z ktorého približne polovica sa týka finančných zdrojov miestnych úradov štátnej správy.²¹ Následkom toho možno tvrdiť, že aj keď je celkový nefinančný dlh veľký (254 % HDP - 2017), riziko krízy bankového sektora je malé. Navyše čínska vláda sa v posledných rokoch začala snažiť postupne riešiť zlé/nesplateľné dlhy štátnych podnikov, keď nariadila znižovanie investícií štátnych podnikov v priemyselných odvetviach s najvyššou mierou zadĺženosti v snahe dostať

¹⁴ WILSON, B. (2017): Xi Jinping says houses are 'for living in, not for speculation'. But is Hong Kong listening? [Online.] In: *South China Morning Post*, 12. 11. 2017. [Citované 23. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/2119306/xi-jinping-says-houses-are-living-not-speculation-hong-kong>.

¹⁵ ROTHMAN, A. (2019): China's Debt Problem. [Online.] In: *Matthews Asia*, marec 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://institutional.matthewsasiasia.com/chinas-debt-problem/>.

¹⁶ China Household Debt: % of GDP. [Online.] In: *CEIC Data*, 10. 4. 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/china/household-debt--of-nominal-gdp>.

¹⁷ ZHANG, L., BROOKS, R., DING, D., DING, H., HE, H., LU, J. a MANO, R. (2018): China's High Savings: Drivers, Prospects, and Policies. In: *IMF Working Paper WP/18/277*. Tokio: International Monetary Fund, 2018, s. 6., SUN, J. 孙剑嵩 (2018): Guoqu 10 nian jumin cunkuan zengsu cong 18% jiangzhi 7%: mai fang xiaohao daliang cunkuan 过去10年居民存款增速从18%降至7%:买房消耗大量存款 [Ubehlo 10 rokov a rast úspor obyvateľov sa znížil z 18% na 7%: kupovanie obydľí vyčerpalo veľkú časť bankových úspor.]. [Online.] In: *finance.sina.com*, 17. 9. 2018. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <http://finance.sina.com.cn/china/2018-09-17/doc-ihkahyhx9789014.shtml>.

¹⁸ Household savings. [Online.] In: *OECD Data*, 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm>.

¹⁹ HAYS, C. (2018): A Global View of Household Debt. [Online.] In: *Bloom Economic Research Division*, 20. 11. 2018. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: https://bloom.co/berd/a_global_view_of_household_debt.pdf, s. 4.

²⁰ MOLNAR, M. a LU, J. (2019): State-owned Firms Behind China's Corporate Debt Economics Department Working Papers No. 1536. [Online.] In: *OECD Economics Department*, 7. 2. 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP\(2019\)5&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP(2019)5&docLanguage=En), s. 7.

²¹ Ibid. s. 3.

pod kontrolu nárast korporátneho dlhu.²² V decembri 2018 vydala smernicu nariaďujúcu bankám a miestnym úradom štátnej správy, aby nepodporovali nerentabilné štátne podniky. Proces tzv. čistenia štátneho sektora by mal byť dokončený v roku 2020.²³ V posledných štyroch rokoch tiež došlo k znižovaniu stavov v štátnych podnikoch v nerentabilných odvetviach či vykazujúcich prezamestnanosť. V obave z rastu nezamestnanosti čínska vláda v marci 2019 prisľúbila vytvorenie 11 miliónov nových pracovných miest v mestách.²⁴ Zároveň boli sprísnené podmienky poskytovania úverov. Následkom toho došlo v roku 2018 k rekordnému nárastu počtu firiem, najmä súkromných, ktoré sa stali neschopné splácať dlhy.²⁵ Na druhej strane, v snahe oživiť ekonomiku vláda vyzýva štátne banky, aby poskytovali viac úverov, čoho dôsledkom v prvom štvrtroku 2019 banky poskytli rekordný objem úverov v hodnote 865 miliárd USD.²⁶ Výsledkom je súčasná situácia, v ktorej na jednej strane prudko narastá počet najmä súkromných firiem, ktoré nie sú schopné splácať dlhy, ale na druhej strane celkový korporátny dlh rýchlo rastie približne v štruktúre pomeru štátnych a súkromných firiem 3 : 1.

4.4 Zahraničný dlh nie je problém

Vonkajší dlh Číny nepredstavuje pre vládu problém. V roku 2018 dosiahol úroveň 14,4 % HDP.²⁷ Vzhľadom na skutočnosť, že ekonomické stimuly v podobe infraštruktúrnych projektov boli financované z vnútorných/domácich zdrojov, a nie pomocou zahraničných veriteľov, sa Čína vyhla jednému z kľúčových problémov, ktorý v minulosti zapríčinil v mnohých vynárajúcich sa trhoch dlhové krízy. Vzhľadom na vysokú úroveň úspor čínskych domácností je čínsky (štátny) bankový sektor dostatočne likvidný. V prípade potreby rekapitalizácie (štátnych) bánk, bankový sektor nebude čeliť žiadnym politickým, právnym ani finančným obmedzeniam a rekapitalizácia sa neuskutoční na úkor rezerv zahraničných mien. V tejto situácii najväčšie riziko spočíva vo vládnej politike. Pokiaľ v strednobodovom horizonte vláda nedokáže znížiť zadlženosť štátnych podnikov v priemyselných odvetviach vyznačujúcich sa nadprodukciou, dôjde k zväčšeniu dlhového problému a k zvýšeniu nákladov na tzv. vyčistenie štátneho sektora. Na to, aby vláda dostala dlhový problém pod kontrolu musí nielen realizovať svoj plán identifikácie a odpisovania zlých/nesplateľných dlhov, ktorý je už v štádiu implementácie a ktorého následkom dôjde k redukcii nadbytočných výrobných kapacít a strate pracovných miest, ale musí aj kontrolovať budúci rast zadlžovania prostredníctvom finančných zdrojov miestnych štátnych úradov. Vzhľadom na implicitné garancie poskytnuté ústrednou vládou týmto štátnym úradom, ich nekontrolovaný príspevok

²² WANG, F. (2017): Quick Take: China Regulator Vows to Curb SOE Borrowing. [Online.] In: *Caixin Global*, 28. 9. 2017. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.caixinglobal.com/2017-09-28/101151754.html>.

²³ Are state-owned enterprises reformable? [Online.] In: *The Economist*, 18. 12. 2018. [Citované 27. 5. 2019.] Dostupné na internete: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=1697451553&Country=China&topic=Economy>.

²⁴ YEUNG, K. a HE, H. (2019): Can China count on its SOEs to boost ailing employment amid US-China trade war? [Online.] In: *South China Morning Post*, 25. 3. 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3003140/can-china-count-its-soes-boost-ailing-employment-amid-us>.

²⁵ TAN, W. (2019): Chinese companies are defaulting on their debts at an 'unprecedented' level. [Online.] In: *CNBC*, 20. 3. 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.cnbc.com/2019/03/20/chinese-companies-had-record-amount-of-corporate-bond-defaults-in-2018.html>.

²⁶ TANG, F. (2019): China issues record new loans in the first quarter of 2019 as Beijing battles slowing economy amid trade war. [Online.] In: *South China Morning Post*, 12. 4. 2019. [Citované 20. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3005957/china-issues-record-new-loans-first-quarter-2019-beijing>.

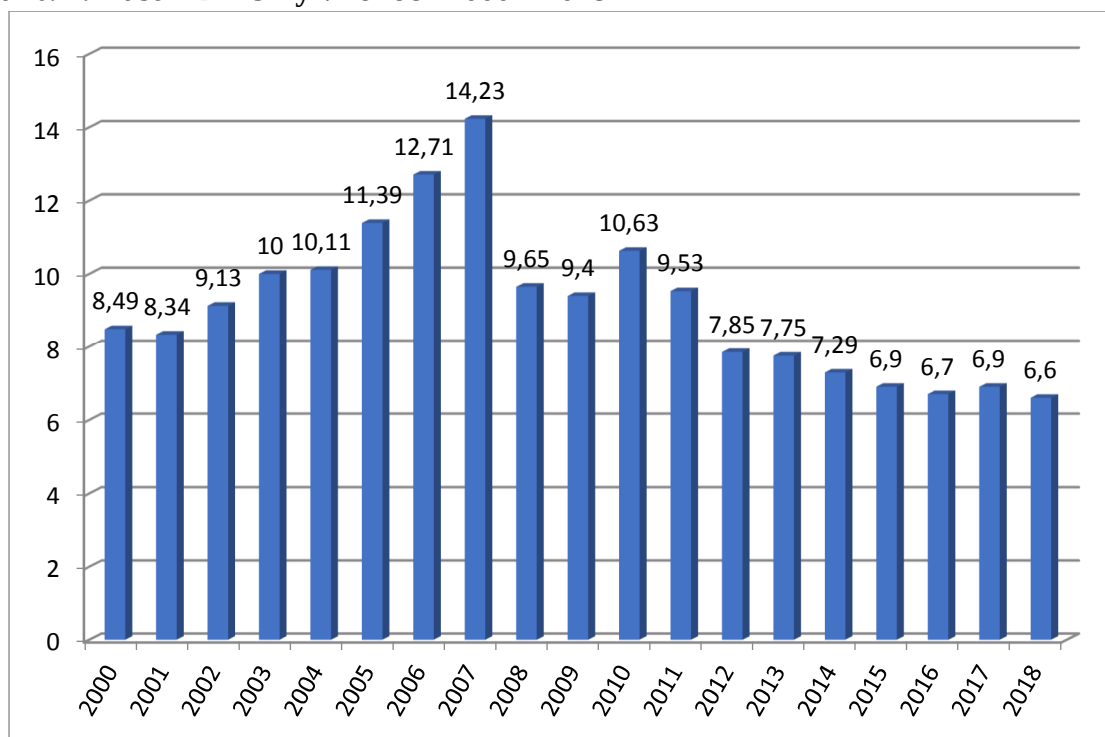
²⁷ China External Debt: % of GDP. [Online.] In: *CEIC Data*, 10. 4. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/china/external-debt--of-nominal-gdp>.

k zadlžovaniu by predstavoval ešte väčší problém. Je isté, že vyriešenie dlhového problému bude drahé. Avšak je pravdepodobné, že tento proces vyústi do postupne mierne klesajúceho ekonomického rastu a vyššieho pomeru fiškálneho deficitu k HDP. Tento názor potvrdzuje aj súčasný vývoj. Zároveň zastávam názor, že kríza bankového sektora či dramatický pokles rastu HDP sú vysoko nepravdepodobné.

4.5 Celkový dlh a súčasné ekonomické stimuly

Celkový dlh Číny, teda vlády, korporátneho sektora a domácností sa v období rokov 2007 – 2018 viac ako zoštvornásobil, keď dosiahol úroveň 317 % HDP.²⁸ Na základe oficiálnych údajov došlo v danom období k spomaleniu rastu ekonomiky z dvojciferných hodnôt na hodnoty medzi 6 % a 7 % (viď graf č. 7).

Graf č. 7: Rast HDP Číny v rokoch 2000 – 2018

Prameň: Autor

Tieto skutočnosti vysvetľujú rastúce znepokojenie ústrednej vlády z obáv o úspešnú realizáciu takej politiky ako napr. Made in China 2025, ktorej cieľom je transformácia krajiny do podoby vedúcej svetovej priemyselnej veľmoci, čo je presne záležitosť, ktorá predstavuje dôvod pre Spojené štáty viesť proti Číne obchodnú vojnu.

Pre čínsku ekonomiku, ktorá je druhá najväčšia na svete, a ktorá vykazuje spomaľujúci rast a rastúci celkový dlh (najmä korporátny), nie sú pri zachovaní súčasnej štruktúry a stavu strednodobé vyhliadky vôbec pozitívne. Na zvrátenie tohto vývoja, okrem uvedených opatrení na vyriešenie dlhového problému, je nutná zmena prístupu vedenia krajiny. Toto tvrdenie potvrdzujú aj zistenia štúdie OECD.²⁹ Nedávne návrhy na stimulovanie ekonomického rastu

²⁸ DUCEUX, A., J. (2018): An Overview of Chinese Debt. [Online.] In: *CADTM Committee for the Abolition of Illegitimate Debt*, 20. 12. 2018. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <http://www.cadtm.org/An-Overview-of-Chinese-Debt>.

²⁹ YAO, K. (2019): China's policy stimulus may worsen economic distortions: OECD. [Online.] In: *Reuters*, 16. 4. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.reuters.com/article/us-oecd-china-economy/chinas-policy-stimulus-may-worsen-economic-distortions-oecd-idUSKCN1RS0P7>.

opätovne prostredníctvom investícií do budovania infraštruktúry, aj keď s väčším dôrazom na financovanie fiškálnou politikou, v prípade realizácie prinesú len obmedzený výsledok dočasného charakteru, pretože väčšina železničnej siete, ako aj siete pre rýchlolíny (viac ako 60 %),³⁰ už existuje. V súčasnosti je v štádiu realizácie množstvo projektov mestskej infraštruktúry typu výstavby metra či električkovej siete. Rovnako tak budovanie 5G telekomunikačnej siete v Číne je v štádiu realizácie. Okrem toho v rôznom štádiu realizácie je množstvo projektov budovania verejných sietí (elektrická sieť, elektrárne, vodovody, čističky vôd, kanalizácie, plynofikácia miest a obcí).

V roku 2018 čínska vláda prijala fiškálne opatrenia na financovanie infraštruktúrnych projektov. Celkovo bolo schválených 189 investičných projektov do fixných aktív v hodnote 9,38 bilióna USD.³¹ Ide o projekty v oblasti high-tech technológií, energetiky, dopravy a riadenia vodných zdrojov. V roku 2019 sa očakávajú investície do leteckej infraštruktúry v hodnote 12,5 miliardy USD a do výstavby diaľnic a infraštruktúry riadenia vodných zdrojov a ciest v hodnote 260 miliárd USD.³² Celkové náklady na fiškálny stimul v roku 2019 by mali predstavovať 4,25 % HDP, čo je nárast v porovnaní s rokom 2018 (2,94 %).³³ Oproti roku 2018 by mal rozpočtový deficit narásť o 0,2 % a to z 2,6 % na 2,8 %. V marci 2019 vláda oznámila znížovanie daní na úrovni výpadku príjmov v hodnote 298 miliárd USD. V tejto súvislosti má dôjsť k zníženiu DHP z 10 % na 9 % v odvetví dopravy a stavebníctva a zo 16 % na 13 % vo výrobe.³⁴ V januári 2019 centrálna banka Číny po piatykrát v priebehu jedného roku oznámila znížovanie limitu povinného množstva hotovosti, ktoré banky musia mať. Tým uvoľnila 116 miliárd USD, ktoré majú byť k dispozícii na ďalšie poskytovanie úverov v roku 2019.³⁵

Záver

Na základe uvedených analýz možno tvrdiť, že čínska ekonomika sa nenachádza v kríze. HDP per capita aj naďalej vykazuje najvyšší rast spomedzi najdôležitejších ekonomík vo svetovom hospodárstve, a to nielen v relatívnych číslach, ale aj nominálne. Z celkového hľadiska z analýzy na základe metódy rastového účtovníctva a z analýzy tvorby kapitálu/úspor, možno vyvodiť identické závery príčin spomaľovania rastu HDP Číny. Za hlavný dôvod možno považovať pokles tvorby kapitálu/investícií. Pokles kapitálových vstupov má viac ako 82 % podiel na poklese rastu HDP v období rokov 2010-2018. Túto skutočnosť potvrdzuje aj korelácia medzi poklesom investícií do fixných aktív a rastom HDP a korelácia medzi tvorbou kapitálu/úspor a rastom HDP.

³⁰ BUTCHER, A. (2019): China's high-speed rail network to surpass 30,000 km in 2019. [Online.] In: *GB Times*, 3. 1. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://gbtimes.com/chinas-high-speed-rail-network-to-surpass-30000-km-in-2019>.

³¹ China approves 189 fixed-asset investment projects in 2018. [Online.] In: *China Daily*, 22. 1. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201901/22/WS5c46ba59a3106c65c34e5d6b.html>.

³² ZHANG, L., LEE, S., J. a YAO, K. (2019): FACTBOX-China rolls out fiscal, monetary stimulus to spur economy. [Online.] In: *CNBC*, 25. 1. 2019. [Citované 26. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.cnbc.com/2019/01/25/reuters-america-factbox-china-rolls-out-fiscal-monetary-stimulus-to-spur-economy.html>.

³³ YAO, K. (2019): China's policy stimulus may worsen economic distortions: OECD. [Online.] In: *Reuters*, 16. 4. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.reuters.com/article/us-oecd-china-economy/chinas-policy-stimulus-may-worsen-economic-distortions-oecd-idUSKCN1RS0P7>.

³⁴ China economy: Beijing unveils \$298bn tax cuts to boost growth. [Online.] In: *BBC*, 5. 3. 2019. [Citované 26. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.bbc.com/news/business-47450223>.

³⁵ YAO, K. a ZHANG, L. (2019): China slashes banks' reserve requirements again as growth slows. [Online.] In: *Reuters*, 4. 1. 2019. [Citované 27. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.reuters.com/article/us-china-economy-rrr-cut/china-slashes-banks-reserve-requirements-again-as-growth-slows-idUSKCN1OY0RL>.

Demografický vývoj síce zapríčinił postupné znižovanie vstupov pracovnej sily. Avšak jeho vplyv na spomaľovanie rastu HDP bol skôr marginálny a to na úrovni v rozsahu približne 4 – 5 %.

Rast celkovej produktivity faktorov – CPF Číny je v medzinárodnom porovnaní vysoký, aj keď má tendenciu mierne klesať. Z toho možno vyvodiť záver, že je vysoko nepravdepodobné, že rast HDP Číny možno zvýšiť zvýšením rastu CPF. Skôr naopak Čína bude musieť urobiť opatrenia, aby zabránila poklesu rastu CPF. Zároveň možno tvrdiť, že vývoj úrovne CPF nebude z krátkodobého a s najväčšou pravdepodobnosťou ani zo strednodobého hľadiska predstavovať primárny faktor pôsobiaci spomaľujúco na rast HDP Číny. Vplyv úrovne rastu CPF na úroveň rastu HDP bude v rozsahu približne medzi 10 – 15 %, čo vzhľadom na dlhodobo stabilne vysokú úroveň rastu CPF, aj keď mierne klesajúcu, nebude pôsobiť výrazne negatívne. Vývoj úrovne rastu CPF v nasledujúcich rokoch bude ovplyvnený o. i. aj výsledkom implementácie procesu tzv. čistenia štátneho sektora, ktorý má byť zavŕšený na budúci rok.

Kľúčovým faktorom, ktorý má potenciál pozitívne ovplyvniť rast HDP Číny je úroveň kapitálových vstupov. Z toho dôvodu možno tvrdiť, že investičná politika má veľmi silný vplyv na úroveň rastu HDP Číny. Táto skutočnosť determinuje efektivitu budúcich opatrení čínskej vlády. Opatrenia na zvýšenie efektivity trhových princípov síce môžu pomôcť udržať úroveň CPF rastu, avšak z kvantitatívneho hľadiska nemajú potenciál zabrániť poklesu rastu HDP. Opatrenia na zvýšenie dopytu/spotreby, budú úspešné jedine v prípade, pokiaľ umožnia či vyvolajú zmenu na strane ponuky, teda kapitálových vstupov/investícií. Opatrenia týkajúce sa zníženia daňového zaťaženia firiem slúžia o.i. na udržanie zamestnanosti, ale na to, aby vyvolali zvýšený rast HDP musia aj tieto opatrenia mať za následok zvýšenie kapitálových vstupov/investícií. Z týchto skutočností možno vyvodiť záver, že jedine opatreniami, ktoré budú mať za následok zvýšenie kapitálových vstupov/investícií, možno dosiahnuť zvýšenie rastu HDP Číny. Opatrenia ako zvyšovanie veku odchodu na dôchodok či zvyšovanie kvalifikácie pracovnej sily, majú potenciál rýchlo zmierniť negatívne následky demografického vývoja. Ich účinok však bude len čiastočný a dočasný. Dlhodobé riešenie čínska vláda vidí v realizácii politiky konceptu Čínskeho sna, ktorého jeden z výsledkov má byť veľká revitalizácia či veľké omladenie populácie Číny. Avšak aj v prípade úspešnej realizácie tohto konceptu sa jeho pozitívne účinky na demografický vývoj krajiny prejavia najskôr v strednodobom horizonte t. j. 5 až 10 rokov a na pracovnom trhu najskôr o približne 20 rokov.

Nemožno tvrdiť, že zvýšenie vstupov pracovnej sily automaticky spôsobí zvýšenie rastu HDP. V prípade Číny taktiež nemožno očakávať zvýšenie rastu CPF, pretože ten je dlhodobo v celosvetovom meradle veľmi vysoký a z dlhodobého hľadiska postupne klesá. Jediným spôsobom, ktorým možno v súčasnosti zvýšiť rast HDP Číny je zvýšenie kapitálových vstupov čiže zvýšenie objemu investícií do fixných aktív, čo čínska vláda aj aplikuje v praxi. Otázkou je ako dlho to dokáže, resp. aké nové stimuly vymyslí. Problémom nie sú zdroje financovania nových investičných stimulov do fixných aktív (dlhodobého hmotného majetku), ale nutnosť nájdania predmetu teda druhu hmotného majetku, do ktorého tieto prostriedky investovať, pretože možností je čoraz menej. Keď sa možnosti investovania do fixných aktív vyčerpajú, ekonomické stimuly v podobe infraštruktúrnych projektov a projektov verejných sietí nebudú najbližších približne 20 rokov možné. Práve v tomto momente by sa mali prejavíť pozitívne účinky priemyselnej stratégie Made in China 2025. Avšak len v prípade jej úspešnej realizácie.

Predmetné investičné stimuly sú financované na dlh, ktorý je však prekážkou rastu kapitálových vstupov. Pri hľadaní možného riešenia dlhového problému existuje v prípade Číny v porovnaní so západnými krajinami jeden zásadný rozdiel. Celkový dlh Číny je z veľkej časti vnútorný a jej centrálna banka, ako aj ostatné hlavné banky, sú všetky štátne. Čína

financuje svoje investičné stimuly do fixných aktív úvermi, ktoré poskytujú výhradne štátne banky, teda kontrolované vládou. Väčšina z týchto úverov bola a je poskytovaná štátnym podnikom, ktoré boli a sú zodpovedné za realizáciu jednotlivých infraštruktúrnych projektov, aj keď väčšinu fyzickej práce vykonali súkromné spoločnosti, ktoré si na to najali. Ďalším spôsobom financovania je, že miestne úrady štátnej správy vydávajú dlhopisy. Vzhľadom na skutočnosť, že do tohto procesu nie sú zapojené súkromné banky, daný dlh nie je predmetom tlaku trhu. To znamená, že minimálne teoreticky majú možnosť zbaviť sa všetkých či aspoň väčšiny zlých/nesplateľných dlhov, jednoducho ich odpísaním či odpustením.

Výsledkom toho je, že na rozdiel od západných krajín, má čínska vláda možnosť a schopnosť kontrolovať načasovanie odpísania zlých/nesplácaných dlhov. Problémom by bolo keby to urobila naraz, pretože z Číny by sa stal vydedenec v rámci trhu medzinárodných kapitálových investícií, čo by malo veľmi negatívny vplyv na pôsobenie a schopnosti čínskych štátnych bánk ako aj Ázijskej banky pre investície do infraštruktúry (AIIB) získavať finančné zdroje na medzinárodných trhoch pre financovanie projektov v rámci Iniciatívy pásu a cesty, ale aj iných projektov v zahraničí. Z toho dôvodu čínska vláda pristúpila k postupnému a koordinovanému odpisovaniu zlých/nesplateľných dlhov, teda k procesu, ktorý bude aktívny tak dlho, ako bude potrebné. V priebehu posledných dvoch rokov čínske banky začali proces identifikácie nesplácaných dlhov a ich postupného a pozvoľného odpisovania. V tejto súvislosti je nutné zmieniť, že napriek značnému poklesu, je úroveň hrubých národných úspor Číny stále jedna z najvyšších na svete a úroveň tvorby úspor domácností najvyššia na svete. Z toho dôvodu je nepravdepodobné očakávať, že čínsky bankový sektor sa bude musieť vyrovnáť s nedostatkom likvidity. Kríza čínskeho bankového sektora je nepravdepodobná. Naopak tieto skutočnosti štátnym bankám umožnia aj v najbližších dvoch, troch rokoch pokračovať v poskytovaní úverov vo veľkom rozsahu, aj keď za nových, prísnych pravidiel.

Pokiaľ v rámci analýzy tohto vývoja zohľadníme aj proces značného starnutia čínskej populácie, ktorý je následkom desaťročí uplatňovania politiky jedného dieťaťa, možno tvrdiť, že Čína dosiahla vrchol svojho ekonomického rastu pred viac ako desaťročím. To, ako sa vedenie krajiny a čínski ekonómovia, z ktorých mnohí majú západné vzdelanie v oblasti ideológie otvoreného a slobodného trhu, vyrovnajú s touto situáciou je výzvou, ktorá je väčšia v porovnaní s potrebou rýchlej industrializácie po vstupe krajiny do Svetovej obchodnej organizácie v roku 2001. Z dôvodu potreby zachovania stability nielen čínskej, ale predovšetkým svetovej ekonomiky je nutné, aby čínska vláda bola schopná tento problém vyriešiť.

Použitá literatúra:

1. Are state-owned enterprises reformable? [Online.] In: *The Economist*, 18. 12. 2018. [Citované 27. 5. 2019.] Dostupné na internete: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=1697451553&Country=China&topic=Economy>
2. BOTTELIER, P. (2015): Shadow Banking in China. In: *World Bank 1818 H Association, Economics and Financial Chapters*, 17. 6. 2015. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: https://siteresources.worldbank.org/1818SOCIETY/Resources/Shadow_banking.pdf
3. BUTCHER, A. (2019): China's high-speed rail network to surpass 30,000 km in 2019. [Online.] In: *GB Times*, 3. 1. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://gbtimes.com/chinas-high-speed-rail-network-to-surpass-30000-km-in-2019>
4. DUCEUX, A., J. (2018): An Overview of Chinese Debt. [Online.] In: *CADTM Committee for the Abolition of Illegitimate Debt*, 20. 12. 2018. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <http://www.cadtm.org/An-Overview-of-Chinese-Debt>

5. HAYS, C. (2018): A Global View of Household Debt. [Online.] In: *Bloom Economic Research Division*, 20. 11. 2018. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: https://bloom.co/berd/a_global_view_of_household_debt.pdf
6. Household savings. [Online.] In: *OECD Data*, 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm>
7. CHENG, E. (2019): China can no longer rely on real estate for growth. It's now turning to railways and more debt. [Online.] In: *sg.finance.yahoo.com*, 25. 1. 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: https://sg.finance.yahoo.com/news/china-no-longer-rely-real-081134217.html?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly9qb3VybmFsLW5lby5vcmcvMjAxOS8wMi8wOS9pcy1kZWJ0LWN0aW5hLXMtYWNoaWxsZXMTaGVlbC8&guce_referrer_sig=AQAAAKuDdoK2WQ1nu0LOM_BrUqMtWp1y5ebbbYnWVJNmYba5SLfk_yurzV_fWxE0f-znqe3F9yvVE4fUo4oRMnsYBynM3Os1p2KJDqF16cF3_znnLJ2Llah9t2ZfZK340evz6k8_qvrKxNPxYBM4YRSU55lKDisMJiKrO967nL6LcrbI
8. China approves 189 fixed-asset investment projects in 2018. [Online.] In: *China Daily*, 22. 1. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201901/22/WS5c46ba59a3106c65c34e5d6b.html>
9. China economy: Beijing unveils \$298bn tax cuts to boost growth. [Online.] In: *BBC*, 5. 3. 2019. [Citované 26. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.bbc.com/news/business-47450223>
10. China External Debt: % of GDP. [Online.] In: *CEIC Data*, 10. 4. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/china/external-debt--of-nominal-gdp>
11. China Household Debt: % of GDP. [Online.] In: *CEIC Data*, 10. 4. 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/china/household-debt--of-nominal-gdp>
12. China Households Debt To GDP. [Online.] In: *Trading Economics*, 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/china/households-debt-to-gdp>
13. China is at a difficult time of uncertainties, says President Xi's teacher. [Online.] In: *followcn.com*, 15. 1. 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.followcn.com/china-is-at-a-difficult-time-of-uncertainties-says-president-xis-teacher/>
14. LUO, J. (2018): A Guide to China's \$9 Trillion Shadow-Banking Maze. [Online.] In: *Bloomberg*, 30. 11. 2018. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-30/a-guide-to-china-s-9-trillion-shadow-banking-maze-quicktake>
15. MBAYE, S. a BADIA, M., M. (2019): New Data on Global Debt. [Online.] In: *International Monetary Fund Blog*, 2. 1. 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://blogs.imf.org/2019/01/02/new-data-on-global-debt/>
16. MOLNAR, M. a LU, J. (2019): State-owned Firms Behind China's Corporate Debt Economics Department Working Papers No. 1536. [Online.] In: *OECD Economics Department*, 7. 2. 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP\(2019\)5&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP(2019)5&docLanguage=En)
17. MONAHAN, A. (2018): Cracks Are Showing in China's Shadow Banking Industry. [Online.] In: *Bloomberg*, 23. 1. 2018. [Citované 21. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-23/china-s-15-trillion-shadow-banking-edifice-showing-more-cracks>

18. ROTHMAN, A. (2019): China's Debt Problem. [Online.] In: *Matthews Asia*, marec 2019. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://institutional.matthewsasias.com/chinas-debt-problem/>
19. SNIDE, C. (2017): World Bank Warns on Size of Shadow Banking Of Chinese Debt. [Online.] In: *traderscommunity.com*, 4. 10. 2017. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://traderscommunity.com/index.php/economy/243-world-bank-warns-on-shadow-banking-of-chinese-debt>
20. SUN, J. 孙剑嵩 (2018): Guoqu 10 nian jumin cunkuan zengsu cong 18% jiangzhi 7%: mai fang xiaohao daliang cunkuan 过去10年居民存款增速从18%降至7%:买房消耗大量存款 [Ubehlo 10 rokov a rast úspor obyvateľov sa znížil z 18% na 7%: kupovanie obydli vyčerpalo veľkú časť bankových úspor.]. [Online.] In: *finance.sina.com*, 17. 9. 2018. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <http://finance.sina.com.cn/china/2018-09-17/doc-ihkahyhx9789014.shtml>
21. TAN, W. (2019): Chinese companies are defaulting on their debts at an 'unprecedented' level. [Online.] In: *CNBC*, 20. 3. 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.cnbc.com/2019/03/20/chinese-companies-had-record-amount-of-corporate-bond-defaults-in-2018.html>
22. TANG, F. (2017): How China's billion savers embarked on a household debt binge. [Online.] In: *CNBC*, 6. 8. 2017. [Citované 23. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.cnbc.com/2017/08/06/how-chinas-billion-savers-embarked-on-a-household-debt-binge.html>
23. TANG, F. (2019): China issues record new loans in the first quarter of 2019 as Beijing battles slowing economy amid trade war. [Online.] In: *South China Morning Post*, 12. 4. 2019. [Citované 20. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3005957/china-issues-record-new-loans-first-quarter-2019-beijing>
24. WANG, F. (2017): Quick Take: China Regulator Vows to Curb SOE Borrowing. [Online.] In: *Caixin Global*, 28. 9. 2017. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.caixinglobal.com/2017-09-28/101151754.html>
25. WILSON, B. (2017): Xi Jinping says houses are 'for living in, not for speculation'. But is Hong Kong listening? [Online.] In: *South China Morning Post*, 12. 11. 2017. [Citované 23. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/2119306/xi-jinping-says-houses-are-living-not-speculation-hong-kong>
26. Wolf, M. (2018): What really went wrong in the 2008 financial crisis. [Online.] In: *Financial Times*, 16. 7. 2018. [Citované 22. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.ft.com/content/e5ea9f2a-8528-11e8-a29d-73e3d454535d>
27. WOO, R. (2018): China local governments' hidden debt could total \$5.8 trillion: S&P. [Online.] In: *Reuters*, 16. 10. 2018. [Citované 23. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.reuters.com/article/us-china-economy-debt/china-local-governments-hidden-debt-could-total-5-8-trillion-sp-idUSKCN1MQ0JH>
28. XIANG, Z. (2018): A Great Shift Unseen Over the Last Forty Years. [Online.] In: *chinachange.org*, 28. 12. 2018. [Citované 23. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://chinachange.org/2018/12/28/a-great-shift-unseen-over-the-last-forty-years/>
29. YAO, K. (2019): China's policy stimulus may worsen economic distortions: OECD. [Online.] In: *Reuters*, 16. 4. 2019. [Citované 25. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.reuters.com/article/us-oecd-china-economy/chinas-policy-stimulus-may-worsen-economic-distortions-oecd-idUSKCN1RS0P7>
30. YAO, K. a ZHANG, L. (2019): China slashes banks' reserve requirements again as growth slows. [Online.] In: *Reuters*, 4. 1. 2019. [Citované 27. 5. 2019.] Dostupné na internete:

- <https://www.reuters.com/article/us-china-economy-rrr-cut/china-slashes-banks-reserve-requirements-again-as-growth-slows-idUSKCN1OY0RL>
31. YEUNG, K. a HE, H. (2019): Can China count on its SOEs to boost ailing employment amid US-China trade war? [Online.] In: *South China Morning Post*, 25. 3. 2019. [Citované 24. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3003140/can-china-count-its-soes-boost-ailing-employment-amid-us>
 32. ZHANG, L., BROOKS, R., DING, D., DING, H., HE, H., LU, J. a MANO, R. (2018): China's High Savings: Drivers, Prospects, and Policies. In: *IMF Working Paper WP/18/277*. Tokio: International Monetary Fund, 2018.
 33. ZHANG, L., LEE, S., J. a YAO, K. (2019): FACTBOX-China rolls out fiscal, monetary stimulus to spur economy. [Online.] In: *CNBC*, 25. 1. 2019. [Citované 26. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://www.cnbc.com/2019/01/25/reuters-america-factbox-china-rolls-out-fiscal-monetary-stimulus-to-spur-economy.html>

Kontakt:

PhDr. Bc. Peter Ondris, PhD.

Katedra informačných systémov

Fakulta managementu

Univerzita Komenského

Odbojárov 10

820 05 Bratislava 25

e-mail: peter.ondris@fm.uniba.sk

